

**Byjubileene i Sandnes
i 1960 og 1985
- En studie av historiebruk**

Av Beate Aasen Bøe

Masteroppgave i historiedidaktikk
Institutt for kultur og språkvitenskap
Det humanistiske fakultet
2009

Universitetet
i Stavanger

Universitetet
i Stavanger

DET HUMANISTISKE FAKULTET

MASTEROPPGAVE

Studieprogram: Historiedidaktikk - Masterstudium	Høstsemesteret, 2009 Åpen
Forfatter: Beate Aasen Bøe	<i>Beate Aasen Bøe</i> (signatur forfatter)
Faglig ansvarlig Veileder: Jan Bjarne Bøe	
Tittel på hovedoppgaven: Byjubileene i Sandnes i 1960 og 1985 - En studie i historiebruk	
Engelsk tittel: The anniversaries of Sandnes city in 1960 and 1985. - A study of use of history	
Emneord: Historiebruk Jubileum Historiedidaktikk Minnefellesskap	Sidetall: 109 Stavanger, 24. 11. 2009 dato/år

Forord

Å jobbe med denne masteroppgaven har vært en krevende, utfordrende, men ikke minst en svært lærerik prosess. Mitt studie i historiedidaktikk har vært tankevekkende og inspirerende – mye takket være dyktige forelesere og kjekke medstudenter.

Denne oppgaven har vært spennende, men også krevende. Å lete etter, studere og tolke kilder er et tidsarbeid som er vanskelig å måle i synlige resultater. Det har gitt meg mange erfaringer som jeg kommer til å ta med meg videre i livets skole. Det har vært en utfordring, men også en interessant oppgave å løse. Jeg håper at min avhandling om byjubileer kan være et bidrag til hvordan fortiden blir brukt i samfunnet generelt og ikke bare i en jubileumssammenheng.

For å løse kunne denne oppgaven har jeg fått hjelp og støtte fra flere personer. Jeg vil særlig takke min veileder, Jan Bjarne Bøe, for godt samarbeid. Oppgaven hadde ikke blitt som den er uten hans gode råd og tilbakemeldinger. Jeg vil også spesielt takke Edgar Hovland for den gode håndsrekningen han har gitt. Interkommunalt arkiv vil jeg også takke for deres imøtekommenhet og behjelpelighet til å finne fram kilder. Lene Bøe fortjener også en takk både for gode innspill til oppgaven og for å være en god venn. Jeg vil også rette en stor takk til familie og gode venner. Uten den støtten de har gitt meg i hverdagen, hadde jeg ikke kommet i mål. Helt til slutt vil jeg takke min datter, Ylva. Hun har vært en oppmuntring og min inspirasjon til å fullføre oppgaven.

Beate Aasen Bøe

Nærbø, 22.11.2009

Del 1

FORORD	1
DEL 1	2
INNLEDNING	4
PROBLEMSTILLING	5
OPPGAVENS STRUKTUR.....	5
BEGREPSAVKLARINGER, TEORI OG ANALYSEKATEGORIER	6
HISTORIEDIDAKTIK OG HISTORIEBRUK.....	6
JUBILEUM.....	9
JUBILEUM I TIDEN.....	10
JUBILEUM OG MINNE.....	11
JUBILEUM OG FORTELLINGEN.....	13
HISTORIEBRUKENS FUNKSJONER.....	17
ANALYSEKATEGORIER	18
KILDER, LITTERATUR OG FORSKNINGSFRONT	21
DEL 2	24
<u>SANDNES' 100-ÅRS JUBILEUM I 1960</u>	24
HISTORIKK OM BYEN	24
<u>TIDEN FØR JUBILEET</u>	27
NEDSETTELSE AV HOVEDKOMITÉ OG UNDERKOMITEER.....	27
NYTT BYHISTORISK VERK.....	28
STRATEGISK PLANLEGGING PREGET FORBEREDELSENE AV JUBILEET.....	29
INVOLVERING AV BYENS INNBYGGERE.....	30
MEDIEDEKNING FØR JUBILEET.....	32
<u>JUBILEUMSFEIRINGEN</u>	33
RUTEBILSTASJONEN SOM FESTOMRÅDE.....	33
UTSTILLINGSMESSE.....	34
HØYDEPUNKTER I JUBILEET	34
JUBILEUMSUTSTILLINGENS ÅPNING	34
KONGELIG BESØK.....	35
MEDIENE PÅ ÅPNINGSDAGEN.....	36
FEIRINGEN AV 100-ÅRS DAGEN.....	37
HANDELEN, HÅNDVERKETS OG INDUSTRIENS DAG.....	38
BØNDENES DAG.....	39
UTFLYTTERNES DAG.....	40
MINDRE TEMADAGER.....	41
KOMMEMORASJON	42
SANDNESHISTORIEN PÅ BYHISTORISK AVDELING.....	44
KORTFILM OM SANDNES.....	45
EGET BYVÅPEN TIL JUBILEET OG EGEN FANFARE.....	46
NÆRINGSLIVSMARKERINGER.....	47
<u>TIDEN ETTER JUBILEET</u>	49
AVDUKING AV MINNESMERKE OVER M. A. GRUDE.....	49
OPPSUMMERING	50
HISTORIEBRUK I 1960-JUBILEET	51
FORTELLINGER I JUBILEET	51
OPPRINNELSESFORTELLINGEN.....	52
NÆRINGSLIVSFORTELLINGEN.....	55
TENDENSER I HISTORIEBRUKEN	56

EN UNG BY	56
TRO PÅ UTVIKLING, VEKST OG FREMTIDEN	57
MELLOM MYTE OG VIRKELIGHET	60
- SANDNES SOM ARBEIDETS BY	60
PORTEN TIL JÆRENS FORGJETTEDE LAND	62
- TVILLINGBARNNA SANDNES OG JÆREN	62
REISNING AV MINNESMERKE OVER M. A GRUDE	63
OPPSUMMERING	64
DEL 3	65
<u>SANDNES' 125-ÅRS JUBILEUM I 1985</u>	65
HISTORIKK	65
<u>TIDEN FØR JUBILEET</u>	66
PLANLEGGINGEN AV JUBILEET	67
GANGEN I PLANLEGGINGEN	69
PLANLAGTE HISTORIEPUBLIKASJONER	70
ELEVER FIKK UNDERVISNING I BYHISTORIE	71
KULTURLØFT I SANDNES	73
BYENS NÅTID OG FRAMTID I FOKUS	74
DEBATTEN OM "ET HISTORIELØST SANDNES"	75
<u>JUBILEUMSFEIRINGEN</u>	78
<u>HØYDEPUNKTER I JUBILEET</u>	78
ÅPNING AV JUBILEET	78
POPULÆRKULTUR OG HØYKULTUR	79
MARKERING AV NÆRINGSLIVET OG LANDBRUKET	81
SANDNES I MEDIENE	82
SANDNES - "ET NORGE I MINIATYR"	82
KOMMEMORASJON	86
AVDUKING AV RELIEFF AV JONAS B. ØGLÆND	86
BYVANDRING FOR ELEVER OG MUSEUMSUTSTILLING	87
EN BY I VEKST – DIAS-SERIEN OM SANDNES	88
<u>TIDEN ETTER JUBILEET</u>	89
OPPSUMMERING	90
HISTORIEBRUK I 1985-JUBILEET	91
FORTELLINGER I JUBILEET	92
EN UNG BY I VEKST	94
- SANDNES MED BLIKK MOT FREMTIDEN	94
HISTORIEBRUK I SKOLENE	96
OPPSUMMERING	96
DEL 4	98
SAMMENLIGNING AV JUBILEENE I 1960 OG 1985	98
GENERELLE TREKK	98
HISTORIEBRUK I 1960 OG 1985	99
AVSLUTNING	102
PERSPEKTIVER TIL VIDERE FORSKNING	102
LITTERATUR OG KILDER:	104
ARKIVMATERIALE:	106
VEDLEGG:	107

Innledning

I 2010 skal det arrangeres byjubileum i Sandnes. Da skal det feires at byen er 150 år. Jubileet har fått tittelen ”Sandnes 2160”, og en vil fokusere på Sandnes i et spenn på 300-år, fra byen fikk ladestedsrettigheter i 1860, frem til i dag og videre på byens utvikling frem til 2160.

Visjonen for dette jubileet er formulert slik: ”Med rot i historien skal byjubileet bidra til å vise et framtidrettet Sandnes, basert på verdiene romslig, modig og sunn”, og målet er å ”styrke bytilhørighet blant alle i Sandnes gjennom ulike tiltak i jubileumsperioden og nasjonal fokusering på Sandnes gjennom prioriterte tiltak”.¹ Her blir det klart formulert hvilke verdier en ønsker å bygge på, og hvilken visjon en har for jubileet. Dette gjelder jubileet i 2010, men Sandnes har markert flere byjubileer tidligere. Hadde de tidligere jubileene et innhold med visjoner og vektlegging av bestemte verdier? Dette er mye av innholdet i denne analysen av historiebruken i Sandnes ved jubileene i 1960 og 1985.

Sandnes er kanskje den byen i Norge som har feiret flest byjubileer i forhold til sin unge alder. Fra byen fikk ladestedsrettigheter i 1860, har byen feiret fire jubileer. Første jubileum var 50-årsjubileet i 1910, det neste var 75-års markeringen i 1935, 100-årsjubileumet i 1960 og 125 årsjubileumet i 1985. I 2010 skal altså byens 150 års jubileum markeres, og det blir det femte jubileet i rekken. En kan spørre seg hvorfor Sandnes har markert så mange jubileer og hvorfor så ofte? I sammenligning med flere eldre byer, markerer ikke disse sine byjubileum i den samme hyppigheten som Sandnes. Spørsmålene har ikke klare svar. Det er fristende å tro at byen kanskje lider av et mindreverdighetskompleks og benytter seg av jubileene for å heve seg blant eldre og mer etablerte byer. Sandnes ligger i et tett befolket område, med ”storebror” Stavanger i nord. Et annet svar på spørsmålet kan være at ved det første jubileet i 1910 ble det startet en tradisjon i Sandnes. En tradisjon som politikere og næringslivet i byen valgte å følge opp videre med jubileer hvert 25 år. Betegnelsen *minnerite* er brukt på slike gjentakende fenomener.² Det som er spesielt med Sandnes sin minnerite er at den ser ut til å være hyppigere enn feiring av byjubileer i andre byer.

1

http://www.sandnes.kommune.no/Fillager/Internett/dokumenter/2160_sandnes_byjubileum/Sandnes2160_presentasjon.pdf - lastet ned 5. mars 2009

² Eriksen 1999: 97

Problemstilling

Å jubilere handler om å markere noe som har skjedd i fortiden. Jubileer inneholder tilbakeblikk på det som har vært byens identitet eller minnefellesskap. I Sandnes er det tidspunktet da byen fikk ladestedsrettigheter som har blitt markert. I denne oppgaven er problemstillingen:

Hvilken historiebruk kom til uttrykk gjennom byjubileene i Sandnes i 1960 og i 1985, hvilke identiteter, verdier og holdninger ble vektlagt, og hvilken sammenheng er det mellom historiebruken i 1960 og 1985.

Det vil være flere aktører som er *brukere* av historien. Initiativet til disse byjubileene er kommunen selv som har tatt, derfor vil deres historiebruk være i hovedfokus for denne oppgaven. Denne problemstillingen leder også til andrespørsmål:

- Hvilke *fortellinger* kommer til uttrykk? Fortellingen vil stå sentralt i oppgaven og vil bli grundig utdypet senere. Fortellinger om byen kommer til uttrykk flere steder i jubileet både i taler, publikasjoner, i aviser, men også i selve språkbruken.
- Hvilken funksjon har historiebruken? Er den *identitetsskapende, legitimerende eller moralsk*?
- Hvilke fremtidsforventninger skapte denne historiebruken i Sandnes?

Hovedfokuset i oppgaven er den offentlige historiebruken til Sandnes kommune. Det var også flere andre aktører knyttet til jubileumsfeiringene, noe som gjør det vanskelig å unngå å se på hvordan disse brukte fortiden i jubileet. Flere av aktørene var i tillegg tett knyttet til planleggingen og selve gjennomføringen av jubileene. Derfor har jeg også sett på hvordan lokalavisene og andre aktører som organisasjoner, bedrifter, næringsliv og offentlige personer brukte fortiden.

Oppgavens struktur

Denne oppgaven er delt opp i fire deler. I den første delen har jeg presentert aktuelle teorier og begreper som belyser historiebruken og jubileum som fenomen. Videre i denne delen har jeg tatt for meg de analysekategoriene som vil bli brukt i selve analysen av jubileene. Dette for å klargjøre hvilke historiebruk jeg ser etter og hvilke funksjoner historiebruken har.

Avslutningsvis har jeg tatt for meg ulike kilder som jeg har brukt i oppgaven og sett på forskningsfronten på jubileum som fenomen.

I andre og tredje del vil jeg ta for meg selve byjubileene i 1960 og i 1985. Disse to delene er ganske like i form og oppbygging, der jeg først har behandlet forberedelsene av jubileet, og så sett på hva som skjedde under jubileet og deretter hva som skjedde etter jubileumsmarkeringen. Hver del har en analysedel og en egen oppsummering til hvert jubileum. Siden jubileene er forskjellige, og har ulikt innhold og historiebruk, er ikke analysedelene helt like i oppbygning. I fjerde del i oppgaven vil er det en hovedoppsummering, der jeg sammenligner de to jubileene med hverandre.

Begrepsavklaringer, teori og analysekategorier

Siden denne analysen springer ut fra en historiedidaktisk forståelse, er det nødvendig at sentrale historiedidaktiske begreper, -teorier og -problemstillinger blir belyst. Faget historiebruk er i seg selv tverrfaglig med påvirkning fra flere ulike kunnskapsområder.

Historiedidaktikk og historiebruk

Historiebruk er en del av fagområdet historiedidaktikk. Historiedidaktikk har tradisjonelt først og fremst vært knyttet til historieundervisningen i skolen, der ”hva, hvordan og hvorfor” innenfor formidlingen av fagfeltet historie har stått sentralt. Dagens historiedidaktikk rommer mer enn den tradisjonelle fagdidaktikken, som har vært læren om undervisning i et bestemt fag. Historiedidaktikk er ikke lenger bare knyttet til undervisning av historie i skolen.

Historiedidaktikk er i dag et vitenskapelig analytisk og kritisk kunnskapsområde, som har bidratt til større fokus på historiens plass i samfunnet. Historiedidaktikken i Norge har fått sterke impulser fra Tyskland og Storbritannia, men også fra Danmark og i senere tid Sverige.

Gjennom begrepet *historiebevissthet*, har det skjedd en vending til også å legge vekt på de ulike historieoppfatningene elever og andre brukere av historie tilegner seg utenfor skolen. Dermed har historiedidaktikken blitt til en studie av ”møtet mellom historien og alle dens brukere”.³ I en formidlingssammenheng inkluderer det også hvordan dette møtet skal

³ Bøe 2002: 16

tilrettelegges. Historiedidaktikk slik det fremstår i dag er en vitenskap om historisk læring og ikke en vitenskap om historievitenskapelig produsert viten.⁴

Historie kan forklares som en gjenfortalt *fortid*. Slik skiller også disse begrepene seg fra hverandre. Den autentiske fortiden kan aldri bli gjenskapt slik den var. Det vi har igjen av den er kilder og fragmenter. Historieframstillinger er både påvirket av valg av disse kildene og igjen tolkningene av dem. Historiefremstillinger skildrer ikke bare en gitt fortid, men inneholder også vurderingene av den. Gjennom å gjenfortelle fortiden, vil det bli lagt til perspektiver og gjerne et budskap. Et sentralt perspektiv er hva som blir gjenfortalt av fortidsframstillinger, og i hvilken sammenheng disse framstillingene blir brukt. Dette er mye av innholdet i begrepet *historiebruk*.

Det er det ikke mulig å framstille fortiden slik den egentlig var, men vi produserer bilder, ulike forestillinger eller fortellinger. Historieframstillinger, sett gjennom et historiedidaktisk lys, møter en på flere arenaer i samfunnet. Tidligere har skolen hatt et slags monopol på fortidsformidling, men i dag møter en fortidstolkninger gjennom massemedia som film, aviser, tv og internett til de mer tradisjonelle fortidsformidlerne som skolen, museum og bøker. Fortiden blir rett og slett formidlet på de fleste arenaer i samfunnet. Mennesker produserer historie og tolker de ulike fortellingene eller restene fra fortiden som eksisterer, som kan kalles vår *historiekultur*. Når historiekulturen blir brukt til å danne disse bildene, framstillingene eller fortellingene, kan vi kalle det for historiebruk. Begrepet historiekultur innebefatter alle de ulike tradisjonene, kildene, ritualene og levningene vi har i fra fortiden.

Historiebruken som kommer til uttrykk i samfunnet, gjenspeiler hva som er forståelsen av samtiden. Samtidig gir denne historiebruken også en pekepinn på hvordan en forventer at framtiden vil bli. Mennesket og samfunnet er i et tidsforhold, det vil si at de begge har en opprinnelse og en framtid. Dette blir kalt for *historisitet*. Det at mennesket lever, orienterer seg og handler i en spesifikk tid, er en del av den menneskelige eksistensen. Dette har blitt satt opp som en av grunnelementene for en didaktisk refleksjon.⁵ Historiebruk er når historien blir brukt for å skape mening og handling for mennesker. Historien blir brukt av de fleste aktørene i samfunnet - både bevisst og ubevisst - og ikke bare av historikere og historielærere, som en lett kan forbinde med brukere av historie. Filosofen Friedrich Nietzsche konstaterte

⁴ Bøe 2002: 22

⁵ Karlsson 2008: 44

allerede i 1874 at menneske sitt forhold til historie er livsnødvendig. I *Historiens nytte og unytte for livet* påpekte han at den vitenskapelige historien var for isolert fra historien som livsbehov. Historien som en integrert del menneskets livsverden, var nødvendig for at historien i det hele tatt skulle eksistere.⁶

Historiebruk og historiebevissthet

Historiebruken i et samfunn har en viktig påvirkning på menneskets *historiebevissthet*.

Forholdet mellom historiebruk og historiebevissthet er tett flettet sammen. Selve begrepet *historiebevissthet* har en tysk opprinnelse, med utgangspunkt i de debattene som oppstod i Tyskland etter andre verdenskrig. Både undervisningen og faget historie var i krise.

Undervisningen var autoritær og lite demokratisk, og historiefaget led av vanskeligheten med å føre en nøytral historieforskning med tanke på at det var et behov for å ta et oppgjør med fortiden. Innenfor historieundervisningen ble begrepet historiebevissthet løsningen. Begrepet hadde den fordelen at det både betonet betydningen av historien som en del av menneskets allmenndannelse, og betydningen av historien som en del av menneskets egen selvforståelse.

Historiebevissthetsbegrepet kan forklares som de ulike oppfattelsene mennesker har av samspillet mellom deres fortidsfortolkning, nåtidsforståelse og fremtidsforventninger.

Forholdet mellom disse tidsaspektene er at de alle er med på å forme mennesket. Menneskets fortidsforståelse preger nåtidsforståelsen, samtidig som menneskets nåtidsforståelse preger menneskets syn på fortiden og forventninger til fremtiden. Grunntanken er at det er et samspill mellom de tre tidsdimensjonene, der alle har en innvirkning på menneskets oppfattelse av fortid, nåtid og fremtid. Det er altså tidsdimensjonen som står sentralt. En kan si at det er et tosidig forhold mellom historiebevissthet og historiebruk. Historiebruk tar utgangspunkt i selve rommet – hvordan historien blir framstilt i ulike sammenhenger til ulike tider. Historiebruken er dermed med på å forme menneskets historiebevissthet.

Samtidig kan også menneskets historiebevissthet påvirke historiebruken. Historiedidaktikken har tidligere vært primært opptatt av resultatet av historiebruken, altså brukernes oppfattelse og forståelse av fortiden og videre hvordan forholdet kan legges til rette.⁷ En annen måte er å søke hvordan historiebruken skapes og blir formidlet på forskjellige arenaer i samfunnet.

⁶ Karlsson 2004: 54

⁷ Bøe 2006: 25

Utgangspunktet for historiebevisstheten er at mennesket har en ”historisk natur” og er et ”historisk vesen”.⁸ Derfor kan en si at mennesket er formbart, og måten å tenke, føle og handle på, er mye tilknyttet den kulturen mennesket er en del av. Mennesket er både historieskapt og historieskapende. Den danske historiedidaktikeren Bernard Eric Jensen argumenterer for at historie og det å ha historiebevissthet, er en viktig og integrert del av menneskets livsverden.⁹ Dermed er det ingen mennesker som er historieløse, fordi historien alltid vil være en del av livet. Selv om alle mennesker har en historiebevissthet, så er det forskjell på hvor utviklet denne historiebevisstheten er, og i hvilken grad mennesket er bevisst sin egen historiebevissthet.

Jubileum

Jubileum markerer noe som har skjedd tidligere. Samtidig gir det uttrykk for noe i fortiden som samfunnet mener er verd å huske. Et jubileum er altså i seg selv en sosial konstruksjon – dannet i et samspill i samfunnet. Videre kan et jubileum være en anledning til å tenke framover, og det kan derfor også være både nåtids og fremtidsorientert.

Et jubileum er en markering av en fortidig begivenhet. I leksikon defineres jubileum som en jubelfest som blir holdt ved et rundt antall år som 10, 25, 50 eller 100 etter begivenheten har funnet sted.¹⁰ Det kan ha et bredt omfang, fra å markere en person som er født, dannelsen av en institusjon, organisasjon, bedrift, grunnleggelse av en by, til å markere en konkret hendelse som frigjøringen den 8. mai, slaget ved Stiklestad eller undertegnelsen av uavhengighetserklæringen i USA. Et jubileum kan både ha en offentlig og personlig/privat karakter. Byjubileer, som er fokuset her, har en mer offentlig karakter.

Jubileum kan både gi uttrykk for identitet og bli brukt som en del av identitetsdannelsen. Begrepet *identitet* kommer fra det latinske ordet *idem* som betyr *det samme*. I denne sammenhengen vil identitet forstås som det bilde individet eller gruppen har av seg selv. Videre blir dette satt i sammenheng av den relasjonen individet eller gruppen har til omverden. Identitet ikke noe som er statisk, men noe som endrer seg i takt med tiden og samfunnet rundt. Identitetsdannelse er dermed noe som skjer kontinuerlig, både for enkeltmennesket og grupper av mennesker. Byjubileer kan knyttes til dannelsen av *byidentitet*.

⁸ Jensen 2000: 6

⁹ Jensen 2000: Hele boken

¹⁰ Store norske leksikon, bind 8, 2005: 192

En by i seg selv har selvsagt ingen identitet, men menneskene som bor i byen og mennesker som kjenner til byen, konstruere byens identitet og gir den egenskaper.¹¹

Historiebruken i et jubileum kan variere både i form og innhold, men den uttrykkes likevel innenfor en kulturell fellesnevner.¹² Derfor er den samtiden og det samfunnet en markerer et jubileum i, avgjørende for hva som blir fokusert på av ulike verdier, forhåpninger og forventninger til framtiden. Ved et jubileum ser en gjerne tilbake på hva som har hendt tidligere og trekker fram viktige hendelser som har vært av betydning for utviklingen. Dette kan være dannelsen av en institusjon, en organisasjon, en bedrift eller konkrete hendelser som har vært pregende. Et jubileum markerer altså noe fra fortiden i nåtiden. Noen hendelser blir spesielt trukket fram, andre hendelser blir valgt vekk, bevisst eller kanskje ubevisst. Det er her tale om historiebruk. Et jubileum er historiebruk i seg selv ved at en har valgt akkurat denne hendelsen, og markerer at denne hendelsen er viktig å huske framfor andre hendelser.

Jubileum i tiden

Den franske historikeren Pierre Nora har hevdet at vi lever i minnefestenes area.¹³ Å feire jubileum er blitt kalt en ”moderne oppfinnelse” av historikeren Eric J. Hobsbawm. Han mente at jubileer var en del av de nye tradisjonene som ble opprettet i perioden mellom 1870 til 1914, og at de var et uttrykk for europeiske staters behov for å legitimere deres styreformer overfor folket.¹⁴ Antall jubileumsfeiringer har økt de siste tiårene og det har blitt mer vanlig å markere ulike jubileer.¹⁵ Et jubileum kan bli markert på flere måter. Markeringer kan eksempelvis vises ved å gi ut jubileumsfrimerker, mynter, historieverk eller holde en form for festivitas. Offentlige jubileene har ulik grad av markering. Ofte blir de gjennomført i et samarbeid mellom myndighetene og kommersielle aktører. Da gjerne i form av en messe eller festival. Jubileet har ofte også kulturelle innslag i form av underholdning med musikk, dans, teater og kunstutstillinger. Tivoli, konkurranser, lotterier og annen populærunderholdning er også vanlige innslag.

¹¹ Kjeldstadli 1995: 62

¹² Bøe 2006: 165

¹³ Lindaräng 2005:17

¹⁴ Hobsbawm 1983:263ff

¹⁵ Jensen 1996: 238

Slike arrangement har tiltrekningskraft på mennesker. De er sosiale sammenkomster hvor mange mennesker møtes. Jo mer spektakulært arrangementet er, jo større tiltrekningskraft har det. Jubileum kan dermed ha en samlende effekt, fordi det har muligheten til å engasjere mennesker og samle mange mennesker om noe.

Nettopp fordi jubileer kan ha slik en samlende effekt, gir det muligheter med tanke på foretning og markedsføring. Jubileum blir nærmest en vare i et marked, en slags forretningsvirksomhet. Dette fenomenet har blitt kalt for *jubileumsindustri*.¹⁶ Begrepet ble introdusert av historikeren William M. Johnston. Ifølge Johnston er dette er jubileumsindustrien en manifestasjon av den postmodernistiske kulturen. Dette innebærer at mennesket velger sine fortolkninger og ikke lenger tror på autentisk viten om fortiden.¹⁷ Historikeren John Gillis har kalt denne tiden for den postnasjonale epoken, og mener at den ble innledet fra 1960-tallet.¹⁸ Epoken sitt kjennetegn er at den både er lokal og global samtidig. Det vil si at en kan både finne globale, etniske og lokale elementer i for eksempel jubileumsmarkeringer. Et jubileum vil alltid stå i en historisk kontekst, men om det er historien som står i fokus for feiringen av jubileet, trenger ikke å være en selvfølge.

Jubileum og minne

Dersom en ser på begrepet *minne*, har det tilknytning til både den enkeltes og det kollektives hukommelse. Å minnes noe er hovedsakelig en individuell prosess, men når flere har parallelle minner, kan en snakke om et *kollektivt minne*. Begrepet ble først diskutert av den franske sosiologen Maurice Halbwachs. Han hevdet at det kollektive minnet utvikles av ulike grupper slik at de kunne hevde sin felles identitet overfor andre grupper. Slik rekonstruerte gruppen en egen felles forestilling om sitt utspring og sin utvikling, noe som videre muliggjorde for gruppen å kjenne seg igjen og minnes gjennom historien. Identiteten ble styrket dersom denne gruppens historie ble nedskrevet.¹⁹ Det kollektive minne er avhengig av det sosiale fellesskapet en tilhører. Ifølge Maurice Halbwachs, er det kollektive minnets viktigste funksjon å skape engasjement og tilhørighet. I det kollektive fellesskapet blir det definert hva som skal bli husket og hva som skal glemmes, og dette fremtrer gjennom

¹⁶ Johnston 1991: 63

¹⁷ Warring 2004: 212

¹⁸ Lindaräng 2005: 24

¹⁹ Karlegård 1997: 87

symbolbruk som vektlegger enkelte verdier og holdninger.²⁰ Folkloristen Anne Eriksen fremlegger også at det individuelle minnet har en sosial kontekst og en sosial bakgrunn, minnet er erindringer om en kontekst, ofte fremstilt i fellesskap eller på grunn av et fellesskap, altså kan individuelle minner ha samme kontekst, men vil likevel ikke være like.²¹

Når mennesker sammen deler de samme tolkningene av fortiden, kan en si at de tilhører samme *minnefellesskap*. Ulike minnefellesskapene kan være basert på kjønn, klasse, nasjon, men også lokalsamfunn, et fellestrekk er gjerne at de ofte er *forestilte fellesskap*. Det vil si at grupper av mennesker har en forestilling om at de har noe til felles med hverandre, selv om de gjerne aldri har møtt hverandre eller har noe relasjon til hverandre.²² Å tilhøre et slikt minnefellesskap kan være en viktig del av identiteten til et menneske. Ifølge Anette Warring inngår slike minnefellesskap som et sentralt moment i dannelsen av både individuelle og kollektive identiteter. Derfor er det vesenlig for hva mennesker identifiserer seg med og føler lojalitet overfor. Videre fremlegger hun at dersom historien brukes til å opprettholde, bearbeide eller omdanne eksisterende fellesskap, kan man karakterisere det som *minnepolitikk*.²³ En slik minne- og identitetspolitikk være samlende, men på en annen side også konfliktskapende.²⁴ For eksempel i Norge er det flere ulike minnesmerker for falne sovjetiske soldater fra andre verdenskrig. Rett etter krigen ble disse soldatenes innsats for Norge hedret. Senere da det oppstod sterke politiske spenninger mellom Øst-Europa og Vesten, og det var en frykt for kommunistisk invasjon, ble flere av disse minnesmerkene og minnestedene vandalisert og ødelagt.

Hva som blir husket av fortiden har både en individuell og kollektiv side. Mennesker husker individuelt, men hukommelsen og forståelsen av fortiden vil i mer eller mindre grad bli påvirket av samfunnet rundt. I et samfunn kan enkelte elementer i fortiden bli systematisk dyrket fram til fordel for andre. Et begrep som er blitt vanlig å bruke på ulike minnemarkeringer, fester, høytideligheter og sosiale begivenheter med tilknytning til fortiden, er *kommemorasjon*.²⁵ Dette er et begrep som en finner igjen i internasjonal forskning på

²⁰ Stugu 2008: 26

²¹ Eriksen 1999:87

²² Anderson 1996: 19

²³ Warring 2004: 10

²⁴ Jensen 2006: 78

²⁵ Fra eng. *commemoration*

minne/erindring.²⁶ Jubileum med de ulike minnemarkeringene som inneholder historiebruk, og de sosiale aktivitetene i tilknytning til det, kan betegnes som en kommemorasjon. En kommemorasjon er en fortidsmarkør.

Et jubileum kan som nevnt betraktes som et minnested. Selv om jubileet ikke er knyttet til et konkret sted, så er det et minnested i tid. Ved et jubileum er det en hendelse som blir brakt fram i minnet og satt lys på. Ved et byjubileum er det som oftest selve opprinnelsen til byen som blir markert. Selv om byen eksisterer på samme sted som den gjorde for 100, 150 eller 1000 år siden, har den nok hatt en betraktelig endring med tanke på geografisk utbredelse og utseende samt utvikling innenfor befolkningsvekst, samfunnsliv, kulturliv og næringsvirksomhet. Likevel er det den samme byen som jubilerer. Samtidig som det er selve opprinnelsen til byen en belyser, om det er når en beregner at byen fikk bystatus, ladesteds- eller kjøpstattsrettigheter, kan flere minner som fremhever betydning for byen i nåtiden som komme fram. Disse minnene kan også kalles fortellinger.

Jubileum og fortellingen

Historie er et tosidig begrep. Det kan bety alt som har hendt i fortiden. Videre kan også historie forstås som fortellinger fra fortiden, fortellinger som blir konstruert for å gi en analyse, fremstilling eller bilde av fortiden. Innenfor identitetsdannelse og forståelse av identitet, spiller fortellingen en viktig rolle. Fortellingen er en del av menneskers liv og er med på å fortelle dem hvem de er og hvordan ting har blitt slik det har blitt.²⁷

Oppfattelsen av hva en fortelling er, kan ha bred definisjon og innhold. Først og fremst har en fortelling det kjennetegn at den har en begynnelse, en midtdel og en avslutning. I denne sammenheng forstås ikke fortellingen som noe litterært, men som Bernard Eric Jensens skriver "...et afgørende kendetegn ved selve menneske og samfunnslivet".²⁸ Gjennom fortellingen får fortiden mening.²⁹ Mennesket tenker i fortelling, og fortellingen fungerer også som en struktur i bevisstheten. Jörn Rüsen hevder at fortellingen som form er både elementær i menneskets tankegang, hvordan mennesket orienterer seg i livet og dermed også er en

²⁶ Bøe 2006: 18

²⁷ Rüsen 2005:2

²⁸ Jensen 2006: 49

²⁹ Rüsen 2005: 10

sentral del av menneskets historiebevissthet.³⁰ Dette er fordi at den historiske fortellingen organiserer de tre tidsdimensjonene sammen og er med på å skape kontinuitet mellom dem. Videre er den med på å påvirke menneskers valg, både moralsk og verdimesig og deres videre resonnering over en gitt situasjon. I tillegg er fortellingen med på å skape identitet både for dens forfattere og tilhørere, men dette er avhengig av om kontinuiteten i fortellingen er mulig eller ikke. Det som imidlertid er viktig, er at mennesker kan gjenkjenne seg selv og verden omkring dem i fortellingen.³¹

Fortellingen inneholder også dramaturgiske valg. Gjennom fortellingen blir historien framstilt ved at noen deler blir lagt mindre vekt på, mens andre deler blir lagt mer vekt på. Historiker Ingar Kaldal skriver at ”Som forteljing er historia og måten ho er utforma på, ei nyskapning. Ho er forma for å skape eit bilde eller ei førestilling om det som skjedde.”³² I denne skapende prosessen har den historiske fortellingen noe til felles med den diktete fortellingen. Dette vil ikke si at den historiske fortellingen er løgn, i og med det at det er ulik vektning av hendelsene, for løgn er å påstå at noe som ikke skjedde, skjedde. Fortellingen har den egenskapen at den er med på å forsterke den kollektive hukommelsen, men den er også med på å styrke glemselen ved at den kan undertrykke andre fortellinger.³³ Dermed kan fortellinger i et samfunn gi en oppfatning av hvilke verdier, kvaliteter og egenskaper en verdsetter, eller hva slag identitetsinnhold en ønsker å ha. Derfor trenger ikke fortellingene i et samfunn være helt like, men gjerne har de samme innholdsfragmentene som kan uttrykke det samme. Her kan en også nevne fortellinger i form av *patosformler*, som er narrative forkortelser. Dette er fortellinger som er bakt inn i språket, fortellinger som ikke blir fortalt, men som en likevel forstår innholdet i. ”Aldri mer 8. april” og ”aldri mer Krystallnatta” er eksempler på patosformler i vårt samfunn. De fleste innenfor et minnefelleskap vet hva de betyr og kjenner til fortellingen bak disse patosformlene.

Gjentakelser av både fortellinger og fokuset i dem, kan dermed være med på å fremstille hva som er viktige verdier og holdninger i et samfunn, samtidig som fortellingene også er med på å forme samfunnets identitet både kollektivt og individuelt.

³⁰ Rösen 2005: 2 og 23

³¹ Rösen 2005: 11

³² Kaldal 2003: 14

³³ Bøe 2006: 97

Når en markerer et jubileum kommer en del av vår historiekultur til uttrykk. Et jubileum er knyttet til en fortelling. I første rekke er det fortellingen om nettopp hvorfor dette jubileet blir markert. Samtidig kan flere fortellinger også komme fram gjennom markeringen av jubileet. De ulike fortellingene som framtrer kan både stå ved siden av hverandre og gjerne utfylle hverandre, men de kan også være konkurrerende mot hverandre. Ulike sosiale grupper i samfunnet kan ha forskjellige fortellinger. I en by kan for eksempel borgerklassen og arbeiderklassen ha ulike fortellinger som sammen utgjør deres oppfatning av byens historie. En kan si at de fortellingene som eksisterer i et samfunn gir et inntrykk av et samfunns selvforståelse, som kan være et uttrykk for samfunnets historiebevissthet.

Fortellingen er også avhengig av hvem som forteller den, og hvorfor den blir fortalt. Slik står fortellingen i nær sammenheng med historiebruk. Dette er fordi at de fortellingene som står sterkt i et samfunn nettopp sier mye om historiebruken, og dermed hvilke verdier og holdninger som dominerer. Samtidig kan fortellinger som står sterkt i et samfunn variere fra periode til periode, de er en del av en *sosiokulturell prosess*. De fortellingene som var dominerende i en tidsperiode trenger ikke være de samme og vil sannsynligvis endre seg i en senere tidsperiode. Det er mye som kan være med på å bestemme hvilke fortellinger som er de dominerende fortellingene i et samfunn, som politikk, økonomi, opp- og nedgangstider og konflikter. Kort sagt dominerer de fortellingene fra fortiden som er aktuelle for menneskene i nåtiden.

Fortellinger er med på å skape et *erfaringsrom* og en *forventningshorisont*.³⁴ Dette er på grunn av at fortellinger om fortiden er med på å skape et erfaringsrom, som igjen kan gi ulike forestillinger om hvordan framtiden skal bli, altså danne en forventningshorisont. Fortellingen er dermed nært knyttet til historiebevisstheten, men også til historiebruk siden fortellingene vil være en del av samfunnets historiekultur.

Den lille og den store fortellingen

I et fellesskap, uansett størrelse, kan en skille mellom små og store fortellinger. Skillet mellom den lille og den store fortellingen er at den lille fortellingen er der når et eller flere individer står i sentrum, mens i den store er det en større gruppe, gjerne en institusjon, stat

³⁴ Aronsson 2004: 18

eller verdensdel som står i sentrum.³⁵ Likevel må en være klar over at de små og de store fortellingene kan være flettet inn i hverandre.

Lokale fortidsfortellinger, både nedskrevne og muntlig overleverte, sier noe om hvordan en befolkning definerer seg i forhold til sine sosiale omgivelser.³⁶ Trond Thuen hevder at uten et visst tilfang av fortellinger om fortiden, er det vanskelig å snakke om et lokalsamfunn. Thuen er opptatt av de kollektive minnene som hendelser som er lokaliserte, stedsavgrensede og samtidig utgjør det en kan kalle for rammefortellingene. Thuen ser på sammenhengen de små og store fortellingene som en dialog. Store fortellinger kan for eksempel være fremveksten av det moderne samfunn, erindringer i livsvilkår og levestandard og viktige hendelser i historien som har preget det lokale, regionale eller det nasjonale fellesskapet. Den lille fortellingen kan være personer eller gruppers egne livshistorier. I et samfunn kan det være et hierarki av fortellinger som knytter seg sammen; fra de individuelle livshistoriene, via de lokale og regionale fortellingene til de store, nasjonale fortellingene om fortiden. Det trenger ikke å være en kontinuitet mellom disse fortellingene, og det kan være spenninger – som kan være en lokal uenighet om fortellingene. Ofte kan også de lokale fortellingene bære preg av heroisme.

De små lokale fortellingene i et samfunn kan gi et budskap om stedlig identitet. Dette er fordi de gjerne fremstiller stedets identitet i forhold til andre steder. Disse fortellingene uttrykker gjerne noe substansielt om stedets innbyggere, som kan være å tilskrive dem egenskaper eller typiske karaktertrekk. Videre vil disse fortellingene gi uttrykk for hva som er stedets oppfatning av sine egne felles verdier, kunnskaper og erfaringer.³⁷ Det er disse lokale fortellingene som kan fremtre gjennom et jubileum og være med på å forme stedets identitet, både sett fra dem som bor i byen og de som ser på byen utenifra.

Skillet mellom den lille og den store fortellingen kan være flytende, og det kan være vanskelig å sette en klar grense. En kan kanskje si at det er situasjonsbestemt. I forhold til den store nasjonale fortellingen vil de ulike lokale fortellingene være små fortellinger. Likevel vil det i et lokalsamfunn også eksistere dette hierarkiet av ulike fortellinger, der enkelte fortellinger er mer dominerende og ”større” enn de andre. Disse fortellingene forholder seg

³⁵ Jensen 2006: 273

³⁶ Thuen 2001: 93

³⁷ Thuen 2001:93-95

igjen til de store nasjonale fortellingene. Fortellinger fra et lokalsamfunn kan ses på som bifortellinger som både er i samsvar med den store fortellingen, men som bryter på enkelte punkter; dette for å gi stedet sin egen identitet og egenart i forhold til andre steder.

Historiebrukens funksjoner

Å undersøke historiebruk går ut på å analysere oppfatningen av fortiden i en gitt samtid. Historiebruk møter en på flere arenaer. Derfor kan en skille mellom ulike typer av historiebruk, samt ulike former for hvem som har behov for å bruke historien og hvilken funksjon historiebruken har. Den svenske historiedidaktikeren Klas-Göran Karlssons har typologisert de ulike typene av historiebruk. En typologisering vil alltid være flytende, på grunn av at ulike typer av historiebruk kan gå over i hverandre. Ifølge Karlsson har all bruk av historie til felles at den handler om menneskers søking etter mening og sammenheng i tilværelsen. En typologisering har den fordel at den kan brukes som et instrument for historiedidaktisk forskning for å vise at ulike hvordan historien blir brukt av ulike grupper mennesker i samfunnet.³⁸

Et spørsmål som reiser seg når en jobber med historiebruk, er om historiebruken er bevisst. Dersom en skal kartlegge om historiebruken er bevisst eller ikke, beveger en seg inn et glidende grenseland der den bevisste tanken står på den ene siden, og den vage fornemmelsen på den andre. Et annet viktig moment er om historiebruken er en del av den allmennaksepterte konteksten i et samfunn, eller om den bryter med den.

Historiebruken i et samfunn kan variere fra hva som er den økonomiske, politiske, moralske og holdningsmessige situasjonen til enhver tid. Rett etter andre verdenskrig var heltefortellingene og fortellinger om samhold sentrale i Norge. Disse fortellingene har vært dominerende helt fram til vår tid, men i de senere tiår har også fortellinger som skiller seg ut fra disse allmennaksepterte fortellingene, kommet mer frem på dagsordenen. Dette er for eksempel fortellinger om kollaboratører blant norske næringsdrivende, norske politimenns samarbeid med okkupasjonsmakten for å få uttransportert de norske jødene, behandlingen av de såkalte ”tyskertøsene” og nordmenn som kjempet på feil side av krigen. Dette er fortellinger som både bevisst, men også dels ubevisst ble unngått. Dette fordi de var for

³⁸ Karlsson 2004: 55

vanskelige å forholde seg til så kort tid etter krigen, men også fordi disse fortellingene brøt med den fortellingen en ønsket skulle være dominerende.

Historiebruk skjer over alt i samfunnet og alle som er brukere av historien vil drive historiebruk. Dette er fordi at en må ta et utvalg av historiekulturen for å fremstille et bilde av fortiden. Historiebruk er uunngåelig. Historiebruk må derfor ikke misforstås som misbruk av historien. Likevel er bruk og misbruk av historie et omstridt område innenfor historiedidaktikken, for det kan være vanskelig å sette et skille mellom bruk og misbruk? Dette er imidlertid ikke et tema som skal bli behandlet her.

Analysekategorier

Enkelt sagt handler historiebruk om hvordan fortiden blir brukt i nåtiden, og dermed er med på å skape forventninger til fremtiden. Hvordan historien blir brukt i et samfunn eller en kultur, kan variere. I noen samfunn kan den være ensartet, mens andre kan ha en mer nyansert, men motsetningsfull historiebruk. Historiebruken kan også fremstå klart og direkte som den gjør gjennom museer, monumenter, minnesmerker eller historiske steder. Eller kanskje mer indirekte gjennom væremåter, ritualer og tradisjoner.³⁹

Hovedsakelig kan en dele historiebruken inn i to hovedkategorier. Den første er den *antikvariske* interessen, der fascinasjonen av fortiden i seg selv står sentralt. Dette kan komme til uttrykk ved for eksempel å samle på ulike gjenstander fra fortiden. Den andre er den *pragmatiske* interessen for fortiden, der en sammenligner nåtiden med fortiden, og gjerne bruker den som en forklaring på hvorfor samfunnet eller livet har blitt som det har blitt. Forskning på historiebruk er konsentrert om den pragmatiske bruken av historien som kan skilles i ulike kategorier.

Hovedsakelig kan historiebruken deles inn i tre grunnfunksjoner – å gi mening, å skape legitimitet og å håndtere forandring.⁴⁰ Disse funksjonene kan en finne igjen i all historiebruk, enten den er moralsk, kommersiell eller politisk. Historiens dypeste meningsnivå er at den overviner døden, i følge den svenske historiedidaktikeren Peter Aronsson.⁴¹ Med dette mener han at historie produserer mening og dermed overlever tidens flyktighet. For eksempel

³⁹ Bøe 2006:53

⁴⁰ Aronsson 2004: 57

⁴¹ Aronsson 2004: 58

kan personer som blir husket for sine prestasjoner eller godhet, bli stilt som forbilder for senere generasjoner. Videre kommer historiens bruk som legitimering eller et redskap for å argumentere for et spesielt syn eller formål.

For å finne ut hvilken historiebruk som kom til uttrykk i jubileene i Sandnes, vil jeg ta for meg ulike analysekategorier. Der vil jeg se på hvordan den identitetsskapende historiebruken kom til uttrykk, noe som vil si hvordan en har brukt historien for å skape *identitet* - både for individet og kollektivt. Jeg vil se på om det er en *moralsk* historiebruk, og om historiebruken kan være *legitimerende* for et spesielt formål. Sammen kan disse analysekategoriene gi et bilde av hvilke identiteter, verdier og holdninger som ble vektlagt. Disse kategoriene er mye basert på Klas-Göran Karlssons typologi på historiebruk, men er omformet til å passe inn i denne analysen. Jeg vil her videre utdype hva jeg legger i de ulike kategoriene for historiebruk.⁴²

Identitetsskapende historiebruk

En kan argumentere for at all form for historiebruk har en identitetsskapende funksjon. Slik sett kan identitetsskapende historiebruk knyttes til alle disse kategoriene innen historiebruk. Den identitetsskapende historiebruken står spesielt tett sammen med den eksistensielle bruken av historien, som vil si enkeltmenneskers behov for å minne eller glemme, men også orientere seg i et samfunn som er under rask endring eller utsatt for stekt press.⁴³ Den eksistensielle historiebruken handler dermed mye om identitetsskaping, både individuelt og kollektivt. For et samfunn vil det si ”å skape et bilde” av seg selv. For å kunne gjøre dette må samfunnet definere seg i forhold til andre samfunn. Identitetsskapingen er en del av en sosialkulturell prosess, der fellesskapet gir seg selv og hjemstedet egne egenskaper og verdier. Det vil si at de er sosialt skapt. Disse egenskapene og verdiene står sammen med hvilken situasjon menneskene er i og vil endre seg i samvær med andre mennesker.

Den identitetsskapende historiebruken henger også sammen med det behovet mennesket har for sammenheng i tilværelsen og å oppleve at det er en del av et fellesskap med andre mennesker. Det handler om opplevelsen av å være en del av et ”vi” – et fellesskap, som igjen gjerne er med på å sette en ”merkelapp” på hva en vil identifisere seg med.

⁴² Karlsson 2009: 56-69

⁴³ Bøe 2006: 20

Moralsk historiebruk

Den moralske historiebruken står tett sammen med den identitetsskapende historiebruken. Moralsk historiebruk handler mye om hvordan en kan lære av historien. Dette kan være enten for å unngå at noe skal skje igjen, eller at fortiden blir et forbilde eller inspirasjon for nåtiden og fremtiden. Moralsk historiebruk handler også om at enkelte verdier, tradisjoner, sedvaner og normer blir mer verdsatt i samfunnet enn andre. I denne sammenhengen også verdier en setter som mer ønskelige.⁴⁴ Noe som vil si at en gjerne tar opp igjen sammenhenger fra fortiden og gjør dem aktuelle for nåtiden. Derfor er den moralske historiebruken avhengig av hvilken historiekultur en befinner seg i. Hva som blir betraktet som rett og galt i et samfunn er også med på å skape meninger og opprettholde orden.

Legitimerende historiebruk

En legitimerende historiebruk handler mye om å bruke fortiden for å få mennesker eller grupper i et samfunn til å støtte opp om en maktposisjon eller institusjon i samfunnet. Derfor blir historie brukt til å legitimere en relevant meningssammenheng ved å knytte fortiden til nåtiden og fremtiden.

Den legitimerende bruken av historie henger også sammen med hvilke identiteter en ønske å skape i et samfunn, det vil si at det skjer en minnepolitikk. Denne historiebruken inneholder ønsker om å legitimere hvorfor samfunnet er slik det er, og hvordan en ønsker at samfunnet skal utvikle seg videre. Dette kan for eksempel være ønsker om å legitimere for en industriell og næringsmessig utvikling, økonomisk vekst, og ført og førende politikk i et samfunn.

Den legitimerende bruken av historien kan gå i forskjellige retninger. Å bruke historien for å legitimere en nasjon går ofte ut på å trekke linjene langt tilbake i historien. På den andre siden finner en det mer modernistiske historiesynet, der utviklingen mot noe som en oppfatter som noe bedre, står i fokus, og en må bryte med fortiden.⁴⁵

Ikke-bruk av historie

Alle disse kategoriene inneholder også elementer av *ikke-bruk* av historie. Ikke-bruk av historie vil si at deler av fortiden ikke blir vektlagt. Om dette er en bevisst eller ubevisst

⁴⁴ Bøe 2006: 20

⁴⁵ Aronsson 2004: 63

handling, beveger en seg i grenseland som ikke er lett å definere. Ikke-bruk av historie kan gå ut på å se vekk fra deler av historien kanskje fordi den bryter med det bilde en har av samfunnet eller seg selv. Her kan det selvsagt være en udefinert grense, for bevisst nedtrykt historie kan med tiden bli glemt og miste sin opprinnelige mening og kanskje fremtre som form for kulturelle ritualer eller væremåter. Ikke-bruk av historie kan også gå ut på at enkelte deler av fortiden, ikke har den samme betydning og aktualitet i samtiden og dermed ikke blir vektlagt.

Kilder, litteratur og forskningsfront

Kildetilgangen for jubileene har vært forskjellig. Tilgangen på kilder for til 100-års jubileet i 1960-jubileet har vært mer tilgjengelig og det har vært lettere å få tak i relevante kilder. Dette skyldes delvis at arkivmaterialet etter jubileet er samlet på interkommunalt arkiv og at jubileet var mer omfattende enn 125-års jubileet i 1985. Å finne kilder til det sistnevnte jubileet har vært vanskeligere fordi jubileet ikke var like dokumentert. Det har vært en stor utfordring å skille mellom de relevante og de mer urelevante kildene som gjelder begge jubileene. Det har også vært en utfordring å velge hvor en skal sette grensen for bruk av kilder. Siden det er den offentlige historiebruken som har vært fokuset i denne oppgaven, og da spesielt kommunen sin historiebruk, har jeg i hovedsak brukt sakspapirer fra formannskapet, bystyret og jubileumskomiteene, publikasjoner knyttet til jubileet rettet mot publikum og diverse lokalaviser.

Utfordringen i å bruke sakspapirer som kilder, har vært at de forteller hva som ble planlagt, men ikke hva som faktisk ble gjennomført. Et annet problem med disse, er spørsmålene om i hvilken grad den offisielle historiebruken i Sandnes har hatt innflytelse på folk flest, og i hvilken grad innbyggerne i Sandnes faktisk delte den oppfatning som kom fram gjennom historiebruken. Dette er to interessante spørsmål, men for å få svar på disse spørsmålene, måtte en tatt en større empirisk undersøkelse blant innbyggerne i Sandnes, noe som igjen hadde ført til to sentrale problemer: For det første er tilgangen på personer som opplevde jubileene, spesielt 1960-jubileet begrenset. For det andre hadde en slik undersøkelse krevd både økonomiske, faglige og tidskrevende ressurser, som ville gått ut over denne masteroppgavens rammer.

I anledning utstillingen i 1960 ble det utgitt et utstillingshefte, som ble solgt i jubileumsukene. Dette heftet inneholdt både forord fra ordfører Audun Schanche Olsen, formann i hovedkomiteen Hans Monsen, hilsener fra fylkesmann Paul Ingebretsen og ordfører Lars Vatsendvik i Høyland kommune og oversikt over komitémedlemmer, utstillerne og til slutt historiske utgreiinger om Sandnes av Jonas Schanche Jonassen og Sevald Simonsen.⁴⁶ Jeg har også fått tilgang til fotografier fra den byhistoriske utstillingen på jubileet. En stor ulempe ved disse fotografiene er at det er vanskelig å tyde selve teksten flere steder. Jeg har også brukt et utkast til en kortfilm om Sandnes. Denne filmen har jeg uten hell prøvd å få tak i. Likevel mener jeg at utkastet i seg selv gir en dekkende gjengivelse av historiebruken.

I 1985 gav Sandnes-kommune ut et program om jubileet. Foruten selve programmet for jubileumsfeiringen inneholdt det også ”Sandnessangen” og en hilsen fra byens ordfører, Sigurd Aarsland. Det ble også laget en egen lysbildeserie, en diasserie, om Sandnes og byens historie.

Lokalavisene har vært en viktig kilde i oppgaven, både i 1960 og i 1985. Dette er fordi at deres rolle i samfunnet er med på å gi et bilde av hva som var den offentlige historiebruken i jubileene, og hvilke fortellinger som stod sentralt for minnefellesskapet i Sandnes. Avisene står også sentralt som kilder for selve beskrivelsene av hvordan jubileene gikk for seg, og videre hvordan det som jubileumskomiteen planla ble mottatt.

I 1960 er det hovedsakelig lokalavisene *Stavanger Aftenblad*, *Stavangeren*, *Rogaland* og *Rogalands Avis* som har blitt brukt som kilder. Disse har blitt valgt på grunn av at de hadde stor dekningsgrad av det som skjedde i Sandnes. En må her være oppmerksom på at avisene politiske tilhørighet var sterkere i 1960 enn i dag. For eksempel var den største avisen, *Stavanger Aftenblad*, tett tilknyttet til partiet Venstre. Dette kan ha spilt inn på hvordan jubileet ble beskrevet, på hva de valgte å formidle fra jubileet, og hvem som fikk komme til orde i de ulike avisene.

Mangfoldet av aviser var større 1960 enn i 1985. Den politiske orienteringen var også mindre fremtredende i avisene fra 1985. I jubileet i 1985 er det i hovedsak *Stavanger Aftenblad* og *Rogalands Avis* jeg har brukt som kilder. Byen hadde en egen lokalavis, *Sandnes Tidene*, men både *Stavanger Aftenblad* og *Rogalands Avis* fungerte som lokalaviser for både Stavanger og

⁴⁶ Jubileumskatalog 1960: 3

Sandnes. Jubileene ble også skrevet om i større nasjonaldekkende aviser, men jeg har valgt å se mer på hva som ble fokusert på i lokalavisene med mer tilknytning til Sandnes. Et dypere søk etter kilder hos næringslivet og i organisasjoners arkiver, kunne også vært interessant for oppgaven, men er blitt valgt bort på grunn av tidsrammen.

Det er hovedsakelig de skriftlige kildene som ligger til grunn for denne analysen av historiebruken i 1960 og 1985-jubileene. Derfor vil det nok være en del av historiebruken som ble uttrykt ,som vanskelig lar seg analysere. Spesielt gjelder dette kanskje de fortellingene og minnene jubileene skapte hos folk. De som ble fortalt mellom mennesker. Det som også er vanskelig å måle er de følelsene og opplevelsene jubileene skapte hos folk, og som gjerne var med på å styrke samholdet. Det kan en bare anta.

Andre analyser

Forskning på historiebruk i Norge er fremdeles et relativt nytt område. Å se på jubileum som fenomen har en litt annen innfallsvinkel enn den vanlige kronologiske fremstillingen en kjenner fra realhistoriske fremstillinger. Istedenfor å se på Sandnes sin historie, er det hvordan fortiden blir framstilt gjennom jubileet som er hovedfokuset – altså byens historiebruk.

Forskning på jubileer i Norge med et historiedidaktisk fokus har per i dag et begrenset omfang. I en nordisk sammenheng finnes det imidlertid flere studier. I Sverige har Ingemar Lindaräng i sin doktorgradsavhandling undersøkt jubileum som historiebruk ved å se på det svenske Birgittajubileet 2003. En dansk undersøkelse gjort av Anette Warring ble utgitt i 2004, der hun ser på Grunnlovsfeiringer i Danmark gjennom 150 år. Denne undersøkelsen har et nasjonalt perspektiv, der hun spesielt ser på feiringene som del av utviklingen av den danske identiteten og styrking av demokratiet. I boka ”Erindringens og glemselens politikk ” fra 1997, som er en del av det store danske historiedidaktiske forskningsprosjektet som gikk for seg på 1990-tallet, tar Bernard Eric Jensen for seg historieformidling og erindringspolitikk i det som blir kalt minnefestenes æra. Lene Bøe har nylig skrevet masteroppgaven, ”Det gamle og det nye Sandnes”. Denne omhandler Sandnes sin historiebruk i byjubileene i 1910 og i 1935.

Del 2

Sandnes' 100-års jubileum i 1960

Historikk om byen

Sandnes er i dag både en by og kommune i Rogaland fylke. Byen ligger innerst i Gandsfjorden, tett opptil nabobyen Stavanger. I dag er Sandnes Norges 8. største by med nærmere 63 000 innbyggere.

Byens økonomiske grunnlag ble lagt da den fikk privilegiet til å opprette teglverk av kong Christian VII i 1782. I tillegg var Sandnes et handelssentrum for distriktet rundt. Dette førte til at den 14. april 1860 fikk strandstedet Sandnes ladestedstatus, noe som vil si at den fikk de fleste byprivilegier. Byen ble skilt ut fra Høyland herred senhøstes samme år og fra 1862 fikk byen egne styringsorganer. Det nye ladestedet hadde da rundt 700 innbyggere.⁴⁷

Videre hadde byen en god vekst både befolkningsmessig og økonomisk. Flere andre byer i Rogaland på denne tiden opplevde tilbakegang og stagnasjon i befolkningsveksten etter nedgangen i sildefiske fra 1870. Sandnes på sin side opplevde vekst, dette var mye på grunn av den etablerte teglverkindustrien og ullvareindustrien ble etablert i byen på denne tiden. På 1920-tallet var det en stagneringsperiode økonomisk i resten av landet, men denne viste også lite igjen i Sandnes. I perioden mellom 1920-1930 økte antallet sysselsatte i industrien i Sandnes og Høyland med 11 %, mens antallet sysselsatte i distriktet rundt avtok.⁴⁸ Dette hang også sammen med etablering av ny industri i Sandnes som Øglænds sykkelfabrikk og senere tekstilindustri. Byen utgjorde frem til kommunesammenslåingen i 1965 bare 0,9 kvadratkilometer, og besto av vågen og strandstripen på vestsiden av Gandsfjorden. Likevel kan en si at den funksjonelle byen var større enn den administrative, fordi flere av de som arbeidet i byen bodde i området rundt.

Sandnes var en av flere byer som fikk ladesteds- og kjøpstadsrettigheter i perioden mellom 1830-1920, som var en periode med sterk urbanisering og byvekst i Norge. Grunnen til denne urbaniseringen hang blant annet sammen med sterk økonomisk vekst gjennom økt eksport av

⁴⁷ Myhre 2006: 277

⁴⁸ Myklebost 1960: 216

trelast, fisk og metall, som igjen gav ringvirkninger til resten av samfunnet i form av flere arbeidsplasser. En annen viktig faktor var også demografiske endringer som fødselsoverskudd og lavere dødelighet. Dette var også en periode der staten selv arbeidet aktivt for å fremme handel og produksjon, blant annet gjennom byopprettelser.⁴⁹ Sandnes ble grunnlagt i slutten av det som har blitt kalt bygrunnleggingens store periode i Norge. I løpet av 24 år, i perioden mellom 1836-1860, ble det grunnlagt hele 19 byer. I denne perioden ble det grunnlagt flest byer i Norge.⁵⁰

Sandnes ble også dannet i en tid da infrastrukturen ble kraftig utbygget i hele landet. Dette utspant seg på flere områder innen samferdsel som jernbane, veier, skips- og dampskipruter. I Rogaland fikk åpningen av Jærbanen i 1878, strekningen mellom Egersund i sør og Stavanger i nord, betydning for kontakten mellom by og jordbruksområdene. Jernbanen går igjennom byen og deler Sandnes sitt sentrum i to.

I perioden fra 1890 og utover 1900-tallet utviklet Sandnes seg til å bli en mangfoldig industriby, der industrien sto for hovedinntektene og sysselsatte flest av byens innbyggere. Teglverk og pottemakervirksomheten regnes for å være den første industrien i Sandnes, og er den industrien som har overlevd lengst i byen. Teglverkindustrien sluttet imidlertid etter hvert å være enerådende, og nye industrier etablerte seg. På 1930-tallet ble antallet av industriarbeidere doblet, mye på grunn av utvidelser hos Sandnes Ullvarefabrikk og Øglænd Sykkelfabrikk. Den økonomiske krisen i mellomkrigstiden preget ikke Sandnes i samme grad som den preget industribyene i resten av landet. I forhold til andre industribyer hadde heller ikke byen den samme graden av fattigdom. Krisen gikk likevel ikke helt upåaktet hen. I mellomkrigstiden var 1/3 av arbeiderklassen periodevis avhengig av forsorgvesenet.⁵¹ På tross av dette var trolig Sandnes en av de byene der innbyggerne og næringslivet opplevde krisen minst i landet.

I 1960 var Sandnes et industrisentrum med blant annet en av landets største sykkelfabrikker, stor ullvarefabrikk, kamgarnfabrikk og teglverksindustri. I tillegg hadde byen flere andre mindre foretak som gjorde suksess. Det var også en rik og velstående by, med lav

⁴⁹ Myhre 2006:258

⁵⁰ Myhre 2006: 280

⁵¹ Johannessen 1988: 123

arbeidsledighet. Den nøt godt av skatteinntekter fra de ulike foretakene som var etablert i byen.

Et av problemene som Sandnes stod overfor i 1960 var plassmangel. Byen hadde hatt de samme grensene siden den ble skilt ut ifra Høyland herred i 1860 og arealet var ikke større enn 0,9 kvadratkilometer. Dette gjorde at bedrifter og industrivirksomheter hadde problemer med å utvide sin virksomhet. I tillegg hadde Sandnes problemer med å finne plass til boligutbygging. På tross av dette ønsket ikke de daværende politikerne i Sandnes en sammenslåing med nabokommunen Høyland, selv om dette var svært ønskelig fra Høyland kommune sin side. For å løse noe av arealproblemet, ble det gjort store havneutfyllinger i vågen, men dette løste ikke de store arealproblemene som byen stod overfor.

Jubileumstradisjonen

Sandnes hadde på tross av sin unge alder allerede skapt en tradisjon med å markere byjubileer. Jubileet i 1960 var det tredje i rekken, etter det første i 1910 og det andre jubileet 1935. Mens jubileet i 1910 hadde vært en liten markering mer eller mindre for byens ”øvre sjikt”, hadde jubileet i 1935 vært mer en folkefest og hadde vært en stor suksess med kongelig besøk og stort folkelig oppmøte.⁵² Da selve 100-årsjubileet skulle feires, hadde kanskje bevisstheten om det forrige suksessfulle jubileet sin innvirkning på viljen til å satse stort på dette. Jeg skal ikke gå inn på en ytterligere sammenligning av jubileene i 1935 og 1960 her, men det ble til 1960-jubileet hentet flere ideer fra feiringen i 1935, noe som avspeilet seg både i form og innhold.

På selve 100-årsdagen den 14. april 1960 var det ingen offisiell markering, men byen ble i stedet feiret i perioden mellom 17. juni og 3. juli. Hovedattraksjonen var en stor utstilling med næringslivet i spissen. Festdagene for jubileet var i tillegg delt inn i ulike temadager, som for eksempel barnas dag, ungdommens dag, de gamles dag og brannvernets dag. Hver kveld var det underholdning på den store scenen som var satt opp på utstillingsområdet for anledningen. Jubileets i 1960 hadde et bredt, variert og folkelig preg, noe som gjør det fristende å kalle det et massearrangement.

⁵² Bøe 2009: 89-90

Tiden før jubileet

I tiårene før jubileet i 1960 var Sandnes som by kjent for sin sparsommelige bruk av midler på kultur, utsmykking og ”festligheter”. Det har blitt sagt at føringen i den økonomiske politikken var preget av mottoet: ”alt skal svare seg”.⁵³ Å bruke penger på kultur ble sett på som noe som ikke lønnet seg, fordi det ikke ga en umiddelbar økonomisk gevinst. Feiringen av Sandnes 100-årsjubileum i 1960 skulle være storslått og kan virke nærmest som et skille i denne politikken. Byjubileet ble grundig planlagt, og planleggingen startet tidlig. Allerede i 1954 hadde det vært en delegasjon fra Sandnes kommune på besøk i Haugesund for å observere feiringen av 100-årsjubileet der. I rådmannen i Sandnes sitt skriv til formannskapet fra 1956 het det at ”en heldig utstilling sammen med byens historie ville utvilsomt være nok til å sikre et verdig jubileum.”⁵⁴ Rådmannen foreslo at denne utstillingen burde arrangeres i samarbeid med Norsk Varemesse. Den endelige avgjørelsen ble at rogalandindustrien kunne få presentere seg selv gjennom utstillingen. Dette var, som tidligere nevnt, andre gangen byen arrangerte en utstilling i anledning et byjubileum.⁵⁵ Å arrangere en utstillingsmesse ved en slik anledning, var heller ikke noe Sandnes var alene om. Det ble gjort i flere andre byer, blant annet ved Haugesund og Horten sine 100-års markeringer i 1954 og 1958.⁵⁶

Nedsettelse av hovedkomité og underkomiteer

I 1957 ble hovedkomiteen for planleggingen av jubileet nedsatt etter initiativ fra rådmannen i kommunen, og den hadde sitt første møte i juni samme året. Denne komiteen skulle ha det overordnede ansvaret for planleggingen av jubileet. Jubileumskomiteens formann var Hans Monsen, og medlemmer var rådmann H. Hagen samt daværende ordfører Andreas J. Båstøl. Jacob Skretting avløste Båstøl i ordførerstolen og i hovedkomiteen, og var den ordføreren som fikk lengst fartstid i komiteen. Ordfører under selve feiringen, Audun Schanche Olsen, deltok bare kort tid helt i slutfasen av komiteens arbeid.

Detaljearbeidet med selve avviklingen av jubileet og utstillingen ble overlatt til egne underkomiteer som ble opprettet i 1958: utstillingskomiteen, underholdningskomiteen, fest- og arrangementskomiteen, presse- og reklamekomiteen, finanskomiteen, innkvarterings- og

⁵³ Stavanger Aftenblad 06. 06. 1985

⁵⁴ Brev fra rådmannen i Sandnes til Sandnes formannskap, datert 10.04.1956

⁵⁵ Schanche Jonassen 1965: 645

⁵⁶ Brev fra Ørnulf Haug, sekretær i jubileumsmessen i Horten 1958, til Kristian Bøe, datert 11.12.1958

forpleiningskomiteen og utsmykkingskomiteen. Komiteene hadde ansvaret for de praktiske sidene ved planleggingen av jubileet, mens hovedkomiteen skulle ha det overordnede ansvaret. I 1959 ble det også nedsatt en egen komité som skulle ha ansvaret for å planlegge en byhistorisk avdeling på utstillingen.⁵⁷

Nytt byhistorisk verk

Som en del av jubileumsfeiringen ble det også tatt initiativ til å få skrevet et nytt byhistorisk verk. Allerede i 1956 ble dette vedtatt av formannskapet i Sandnes kommune og verket skulle etter planen bli utgitt ved 100-årsjubileet. Forrige byhistorie ble utgitt i anledning byens 50-årsjubileum i 1910. Den ble skrevet av den mangfoldige personen og lensmannen i Høyland, Martin Adolf Grude eller M. A. Grude, som han oftest ble kalt. I formannskapet var det et forslag om å trykke opp igjen denne boka til jubileet og heller skrive ny en bok for de siste 50 årene. Forslaget ble avvist og det ble opprettet en egen arbeidsgruppe som hadde ansvaret for å få den nye byhistorien skrevet og utgitt. Jonas Schanche Jonassen fikk oppdraget med å skrive en ny utgave av byhistorien.⁵⁸ Han var en anerkjent journalist og hadde lokal tilhørighet ved at han hadde vokst opp i Sandnes. Dette historieverket ble av ulike uforutsette grunner ikke utgitt før noen år etter 100-års jubileet. Det første bindet kom ut i 1964 og det andre i 1965.

Det er selve historiebruken før, under og den nærmeste tiden etter jubileet som er utgangspunktet for denne analysen. Siden verket ikke kom ut før etter jubileet, ble det ikke en del av historiebruken ved jubileet. Journalister og andre aktører som formidlet fortiden til Sandnes brukte ofte de historiske verkene som forelå, som i 1960 var den tidligere nevnte byhistorien til M. A. Grude, men også boka ”Det eldste i Sandnes” som ble skrevet av ættegranskeren Ola Aurennes i anledning byens 75-års jubileum i 1935. Denne boka er imidlertid ikke et byhistorisk oversiktsverk. Begge disse bøkene var med på å gi det ”det faglige grunnlaget” til minnefellesskapet i byen.

⁵⁷ Møtebok fra jubileets hovedkomité, datert 21.09. 1959

⁵⁸ Møtebok fra jubileets hovedkomité, datert 01.02. 1956

Strategisk planlegging preget forberedelsene av jubileet

Det ble bestemt i hovedkomiteen at jubileumsutstillingen skulle bli holdt i tidsrommet mellom 17. juni til 3. juli, og ikke på selve 100-årsdagen den 14. april. Feiring på selve dagen ble foreslått, men ble avvist av flere grunner. Tidsrommet i slutten av juni og begynnelsen av juli var mer passende av hensyn til turisme, ferie og med tanke på værforhold. Dermed kunne flere få anledning til å besøke arrangementene. Selve åpningen av jubileet ble også endret fra lørdag 18. juni til fredag 17. juni, for således å kunne dra full nytte av den gratisreklamen som god mediedekning av åpningen ville gi på lørdagen, og videre at selve 100-årsdagen kunne bli feiret på søndagen den 19. juni.

Planleggingen av utstillingen gikk hånd i hånd med utbedringer av rutebilstasjonsområdet, med riving av den gamle rutebilstasjonen og bygging av en ny. Utbyggingen av utstillingsområdet ble dermed en del av byplanleggingen i Sandnes. Rutebilstasjonen skulle også ha en funksjon under jubileet som kafé og restaurant. Eldre hus og brakker ble fjernet fra området for å gi rom til utstillingen.

Byen hadde lenge hatt en solid økonomi, men var som tidligere nevnt kjent for å ha en nøysom pengebruk. Budsjettet for gjennomføringen av jubileet var derimot mer av det ”romslige” slaget. Finanskomiteen budsjetterte i januar 1960, med utgifter på over én million kroner og et underskudd på rundt 200 000 kroner. Budsjettet ble vedtatt enstemmig i formannskapet og bystyret. Dette var store summer i 1960 og sier mye om den store betydningen de kommunale myndighetene tilla denne jubileumsmarkeringen. De la opp til en omfattende og storslått feiring, som ikke minst skulle imponere.

I planleggingen av jubileet ble det også brukt et knippe spesialister. For utarbeiding av utstillingsplassen ble det ansatt egne landskapsarkitekter, Tonning og Øglænd. Arkitekt Tonning hadde vært med Sandnesdelegasjonen til Haugesund i 1954 for å observere jubileumsutstillingen der.⁵⁹ Underholdningskomiteen i Sandnes engasjerte Gunnar Eide for å stå for ulike deler av de kulturelle arrangementene og underholdningen under jubileumsutstillingen. Gunnar Eide var Norges første impresario, som profesjonelt tok seg av arrangement av offentlige forestillinger og formidlet engasjement for både artister og

⁵⁹ Referat fra møte i utstillingskomiteen, datert 19.09. 1958

ensembler. Han var født i 1920 i Stavanger og var blant annet tidligere skuespiller og teatersjef ved Rogaland teater. Han begynte å jobbe som impresario i slutten av 1950-tallet.

Allerede tidlig i planleggingsprosessen var det klart at byjubileet skulle fremme byens næringsliv og nærmeste distrikt. Gjennom en større utstilling ville ”stedets næringsliv kunne komme til orde på en måte som det fortjener, og en vil også kunne presentere det distrikt byen vår er så uløselig knyttet til”, som rådmann Hagen skrev i sin utredning til Sandnes formannskap.⁶⁰ Et tett samarbeid mellom jubileumskomiteen og industrien og næringslivet for øvrig, preget planleggingen av feiringen. En ønsket å profilere Sandnes, og da spesielt utbredelsen av byens industri- og næringsliv ikke bare i Rogaland, men i hele landet. Derfor sendte jubileumskomiteen ut ønsker til de største nasjonsdekkende bedriftene fra Sandnes, om at disse skulle annonsere for jubileumsmønstringen i sine utvalg.⁶¹ I november 1959 ble også invitasjon til å delta på utstillingen sendt ut til bedriftene.⁶²

Hovedkomiteen inviterte prominente personer til jubileet. Jubileumskomiteen hadde forhåpninger om at kong Olav skulle komme. På nyåret i 1960 ble det sendt invitasjon til kongehuset. I april fikk byen svar fra kongehuset om at kronprins Harald ville besøke byen på åpningsdagen den 17. juni. En ønsket også at representanter fra regjeringen skulle komme, og fikk positivt svar fra statsråd Andreas Cappelen, som da var kommunalminister.⁶³

Involvering av byens innbyggere

Hele byen skulle settes i stand til jubileet. Her ble innbyggerne involvert med oppfordring til å bli med på å utsmykke byen. Under mottoet: ”Rydd, vask, mal og plant” ble byens innbyggere oppfordret til en samlet aksjon for å utsmykke byen til markeringen. Dette skulle være en planmessig innsats som involverte alle huseierne. Kommunen tok ansvar for å pusse opp sine kommunale eiendommer og plante i de offentlige parkene i kommunen.⁶⁴ Sandnes skulle vise seg fra sin beste side ved jubileet.

⁶⁰ Brev fra rådmannen i Sandnes til formannskapet i Sandnes, datert 16.04. 1956

⁶¹ Brev til bedrifter i Sandnes fra Presse- og reklamekomiteen ved Kristian Bøe, datert 02.11.1959

⁶² Innbydelse til jubileumsutstillingen 1960, datert 02.11.1959

⁶³ Innbydelse til feiring av jubileet, datert 02.11.1959

⁶⁴ Brev til alle huseiere i Sandnes fra utsmykkingskomiteen, udatert

Utenom dette, var det få konkrete tiltak fra jubileets komiteer som var rettet mot innbyggerne. Det var imidlertid en konkurranse om å skrive en ”jubileumsvals”, men dette var noe som folk flest ikke hadde mulighet til å kunne gjøre. Faktisk var det en person utenbysfra som vant denne konkurransen, Finn Ralph Andersen fra Kristiansand. Valsen ”Ruterknekt”, ble framført på ulike arrangementer i utstillingsukene.⁶⁵

Det fantes likevel et engasjement for byjubileet i andre institusjoner enn kommunen. Sandnes Folkeakademi inviterte til kavalkade som skulle være en prøvesalutt for jubileumsbyen. Kavalkaden gikk over to kvelder. Arrangementet hadde suksess med stort folkelig oppmøte, hvor flere måtte nøye seg med ståplasser. Her ble det fortalt historier, fortellinger og minner fra Sandnes. En av fortellerne var datter til Mauritz Kartevold, Alice Grude. Komponisten av melodien til ”Sandnessangen”, Thorvald Oftedal, ble æret med ord og blomster. Lektor Sevald Simonsen hadde ansvaret for programmet disse to kveldene.

Fortellinger knyttet til kommunens sparsommelighet ble spesielt trukket fram, som for eksempel lite bevilging av midler til omgangsskolene og da en skulle søke om 12 øre per elev for koppervaksinen, innvilget kommunen bare 10 øre. I denne sammenheng ble den tidligere ordføreren i Sandnes og Øglænd-eier, Lars Øglænd, sitert: ”men om våre forfedre ikke hadde valuta i materiell betydning, hadde de allikevel valuta i seg selv... Kapitalen bygger ikke Sandnes, men Sandnes bygger kapitalen. ...Arbeidsomhet og nøysomhet har nemlig vært byens gull”. Daværende medeier av Øglændfabrikken og leder i næringslivsorganisasjonen SHHI, Jonas B. Øglænd, talte om byens fremtidsutsikter, der han ved å benytte seg av utdrag fra Sandnessangen understreket behovet for sammenslåing mellom Sandnes og Høyland. Sandnessangen ble skrevet til byjubileet i 1910 av byens daværende ordfører, L. O Nygaard.

*”Reiser sig ”taarne”, frugter av fliden
gror mellom bakkerne nøisomhets frø,
skal nok vårt Sandnes kunne med tiden
by mange tusender arbeid og brød”⁶⁶*

Uten en byutvidelse kunne ikke L. O Nygaards profeti gå i oppfyllelse, ifølge Øglænd. Han framla videre verdiene om samarbeid, effektivitet og rasjonalisering, verdier som ikke bare

⁶⁵ Brev fra underholdningskomiteen til hovedkomiteen, datert 07.06. 1960

⁶⁶ ”Sandnessangen” av L. O Nygaard fra 1910

måtte råde innenfor industrien, men også måtte ha gyldighet innenfor det kommunale samarbeid.⁶⁷ Kavalkaden var en mobilisering av fortellinger og minner fra innbyggerne om byen, og det store oppmøtet viser hvor sentralt dette var for Sandnes. Samtidig ser en at anledningen ble benyttet til å koble verdier som nøysomhet og arbeidsomhet blant innbyggerne i Sandnes samt det gode samarbeidet innenfor industrien, til behovet for en utvidelse av byen. I en slik folkelig anledning, kan det tenkes at intensjonen var at lokalpatriotismen også skulle omfavne Høyland kommune, for således å skape en bredere oppslutning om en sammenslåing av de to kommunene.

Mediedekning før jubileet

Forut for jubileet var det kunnskapsformidling om byens bakgrunn, og om hvordan situasjonen var i tidsrommet rundt 1960, både i lokale og nasjonale aviser. Dette kan en anse som vanlig ved jubileer.⁶⁸ Avisene var sterkere informasjons- og kunnskapsformidlere i 1960 enn i dag, mye på grunn av at det ikke var det store mangfoldet av medier. Dermed kan en anta denne kunnskapsformidlingen hadde innflytelse på innbyggerne i Sandnes og dermed var med på legge grunnlag for en del av deres forståelse av Sandnes' fortid.

En annen viktig rolle avisene hadde var å gjøre folk oppmerksomme på byjubileet. Jubileets presse- og reklamekomité brukte mediene aktivt for å oppnå PR, bevissthet om jubileet, og hva som skulle skje under feiringen. Jevnlige sendte komiteen ut notiser og pressemeldinger til avisene om framdriften i jubileumsplanleggingen. Dette hadde nok større reklameeffekt enn den ordinære avisreklamen, som hovedsakelig kom i avisene nært opp til selve jubileet. Pressemeldingene om fremgangen kom dryppevis i avisene over en mye lengre periode. Sannsynligvis var nok dette med på å øke folks interesse og engasjement, samtidig som det var med å forsterke deres forventninger til feiringen.

Før jubileet kunne en allerede fra slutten av 1958 lese i avisene om hva som foregikk i jubileumsplanleggingen. Det som var spesielt, var omfanget jubileet skulle ha, og da med et stort område, mange utstillere, mye underholding, ulike temadager, stevner og besøk fra utlandet. Mye av jubileets innhold var allerede bestemt høsten 1959 og annonseringen av dette i avisene virket nok inn på folks bevissthet om at en stor begivenhet var i vente. Det var

⁶⁷ Stavanger Aftenblad 12.03. 1960

⁶⁸ Eriksen 1999: 99

noe som skilte seg ut, og var en begivenhet som folk måtte få med seg. Overskrifter som ”Fart i arbeidet med jubileumsutstillingen”⁶⁹, og ”Stort opplegg for jubileumsutstilling i Sandnes”⁷⁰ var vanlige. *Stavanger Aftenblad* meldte i begynnelsen av 1960 at 100-års festlighetene i Sandnes skulle feires med gigantopplegg, og at det skulle ”drønne over en virksom by og et virksomt oppland”.⁷¹ En slik markedsføring er nok mer vanlig i dag, hvor en kan tro det nærmer seg et metningspunkt for festivaler, arrangementer og messer. På slutten av 1950-tallet og begynnelsen av 1960-tallet derimot, var ikke slike arrangementer vanlig i samme grad, og hadde nok en sterkere innvirkning på og betydning for både byens innbyggere og resten av Rogaland.

En annen sak som opptil flere ganger ble tatt opp i avisene, var byens manglende byvåpen. Dette var en prosess som allerede startet i 1930-årene i Sandnes, men så sent som i 1960 hadde ikke et byvåpen endelig blitt vedtatt.⁷² Når byen nå skulle feire jubileum, ønsket bystyret i Sandnes at byen skulle ha sitt byvåpen klart. Spørsmålet var da om en skulle gå inn for en gauk i byvåpenet, gauk med industrihjul eller bare et industrihjul. I 1960 var det uenighet om det skulle være gauken eller industrihjulet som skulle symbolisere Sandnes, og flere ønsket en kombinasjon av begge, altså et symbol som inkluderte den nye og den gamle industrien i byen.

Jubileumsfeiringen

Rutebilstasjonen som festområde

Rutebilstasjonen med det nærmeste området rundt ble brukt til utstillings- og festområde under jubileet, et stort område på hele 27 mål. En ny rutebilstasjon ble bygd for anledningen, og denne ble under jubileumsukene brukt til restaurant. Sentralt på festområdet satt pottemakeren og dreide kopper og skåler. På området kunne en finne et tivoli, som var blant de største i sitt slag, en kafeteria og mange utsalgsboder. I tillegg til dette var det flere skulpturer som stod utstilt på ulike steder på området. Det ble også arrangert et stort lotteri, der ett hus og to hytter var hovedpremiene. Disse var også til utstilling, innredet med interiør

⁶⁹ Sandnes og Jærens Avis 16.10. 1959

⁷⁰ Stavangeren 16.10.1959

⁷¹ Stavanger Aftenblad 13. 01. 1960

⁷² Lapin 2008: 23

fra ulike Sandnes-bedrifter og lot seg beskue på jubileumsområdet. Utloddingen var på utstillingens siste dag, 3. juli.⁷³

Hver dag begynte med at en spilte musikk gjennom gatene, og hver kveld var det underholdning med både kjente og lokale artister. I jubileumsukene hadde også de fleste dagene et eget tema.

Utstillingsmesse

Utstillingen hadde form som en slags salgsmesse, men det var ikke salg fra de ulike bedriftenes stander. Hele 140 utstillere hadde utstillingssted. Gjennom messen fikk bedriftene markedsført seg selv og produktene sine. Hoveddelen av dem var fra Rogaland, bedrifter fra Sandnes og det nærmeste området rundt byen, dominerte. Blant utstillerne utgjorde de private bedriftene og foretakene hovedtyngden, men en kunne også finne offentlige aktører som Norges statsbaner og Postverket. Frivillige organisasjoner, idrettslag, fagforeninger og kulturorganisasjoner var heller sparsomt representert. De eneste utstillerne utenfor kretsen av næringsdrivende, var Brannvernforeningen med sin utstilling om brannårsaker, Rogalands krets av Norges badeforbund og Rogalands Landbruksforening. Norsk billedhoggerforening deltok også med 50 skulpturer laget av norske kunstnere. Skulpturene var fordelt rundt på messeområdet. Det var også en egen paviljong med en byhistorisk utstilling. En nærmere presentasjon av den, vil komme senere i oppgaven.

Høydepunkter i jubileet

Jubileumsutstillingens åpning

Jubileumsutstillingen ble høytidelig åpnet den 17. juni klokken 18.00, med musikk av Sandnes Orkesterforening. Åpningsarrangementet startet med at hovedkomiteens formann, Hans Monsen, ønsket alle velkommen til utstillingen. Byens ordfører, Audun Schanche Olsen, holdt tale, og Kronprins Harald hadde æren av å erklære utstillingen offisielt åpnet. Etterpå var det allsang med byens egen sang, ”Sandnessangen”. Som tidligere nevnt, ble den skrevet i anledning byens jubileum i 1910 av byens daværende ordfører L. O Nygaard og kan

⁷³ Jubileumslotteriet i Sandnes 1860 – 1960, plakat fra byjubileum 1960

ses på som en del av jubileumstradisjonen i Sandnes. Seremonien ble avsluttet med musikk av Sverre Sigurdsson Musikkorps. Om kvelden ble det arrangert jubileumsshow med den engelske trompetisten Eddie Calvert, som var en internasjonal kjent trompetist på 1950- og 1960 -tallet.

Kongelig besøk

Besøket av kronprinsen fikk stor betydning for det jubilerende Sandnes. Opprinnelig var det ikke planlagt noe stort arrangement på åpningsdagen, men arrangementet ble utvidet på grunn av det mer uventete besøket av kronprinsen. Ordfører Audun Schanche Olsen gav kronprinsen mye av æren for det store oppmøtet på åpningen av jubileet. Han trakk også trådene tilbake forrige jubileum i 1935, da daværende kronprins Olav og kronprinsesse Märtha hadde besøkt jubileumsutstillingen. Videre var det kronprins Haralds tippoldefar, Kong Carl XV, som hadde sanksjonert loven om Sandnes ladestedsrettigheter i 1860.⁷⁴

Kronprins Harald hadde tidligere på dagen besøkt rådhuset i Sandnes, før turen hadde gått til Øglænds konfeksjonsfabrikk, der han ble møtt av 500 syersker og fabrikkeieren Sigurd J. Øglænd. Øglænd hadde orientert om planene om å utvikle fabrikk til en av Nord-Europas mest moderne og effektive konfeksjonsfabrikker.⁷⁵ Det var en ”staut” kronprins som hyllet 100-årsjubilanten, ifølge *Stavangeren*.⁷⁶ Kronprins Harald uttalte at selv om byen ikke var gammel, hadde dens sterke ekspansjon vakt beundring og avtvunget respekt – ikke bare i Rogaland, men i hele landet. Kronprinsen fremhevet at det var stor skepsis til at Sandnes skulle få ladestedsrettigheter i 1860. Flere mente at byen lå for nær Stavanger og manglet de rette betingelsene. Det var også en redsel for at byen skulle bli en ”avløpskilde for uformuende folk”.⁷⁷ Kronprinsen trakk også frem Sandnes utvikling mot å bli en velstandsby, og fremhevet spesielt at byen var kjent som byen uten arbeidsledighet i mellomkrigstiden. Videre hadde byen hatt stor ekspansjon, og i 1958 hadde byen større tollinntekter per person enn noen annen by i Norge. Kronprinsen fikk etter talen en omvisning rundt på, messeområdet.⁷⁸

⁷⁴ Kong Carl XV er en svensk tittel. I Norge var hans tittel Kong Karl IV.

⁷⁵ *Stavanger Aftenblad* 18.06. 1960

⁷⁶ *Stavangeren* 18.06. 1960

⁷⁷ *Stavangeren* 18.06. 1960

⁷⁸ *Stavangeren* 18.06. 1960

Selve utstillingsmessen fikk god mottakelse av både pressen og publikum. *Stavanger Aftenblad* kalte utstillingen en ”Festlig, idérisk jubileumsmesse som favner fra fortid til fremtid”, og mente at messen sannsynligvis var en av de mest severdige i Norge på mange år.⁷⁹ *Rogalands Avis* var også positiv til utstillingen, og skrev at utstillingen både gav glede over dagen i dag og tillit til framtiden.⁸⁰

Mediene på åpningsdagen

På åpningsdagen den 17. juni var det flere store artikler i lokalavisene om Sandnes og byens jubileum. Generelt var artiklene preget av hyllest til Sandnes, og flere aviser hadde historiske fremstillinger om Sandnes utvikling frem til 1960.

Alle avisene trakk fram typiske tradisjonelle verdier ved Sandnes som by og egenskaper knyttet til innbyggerne der. Dette kan en for eksempel se gjennom avisa *Stavangeren*, som var et organ for partiet Høyre, sin fremstilling av byen i lederen. Her ble byens utvikling trukket frem. Byen hadde gatepartier som var en storby verdig og nybygg som var i høyder som ikke den mest fremsynte borger i Sandnes ville ha trodd var mulig. Videre ble hele byens imponerende forberedelser til jubileet trukket frem. Kronprins Haralds besøk var en fin honnør til byen, og avisen hevdet at dette jubileet ville hele landets befolkning legge merke til, og jubileumsutstillingen ville nok gjøre Sandnes kjent for de fleste i Norges land, om de ikke kjente til Sandnes fra før. Tiltakslysten, dyktigheten, tradisjonelt også nøysomheten som en mente lå bak den sikre og imponerende veksten, ble også trukket frem, men ikke minst naturlig arbeidsglede, sunne samarbeidsvilje og den levende følelse av fellesskap som eksisterte i Sandnes. Disse verdiene hadde røtter i en patriotisme som gav glede og inspirasjon.⁸¹ I en annen artikkel i samme avis ble Sandnes også sammenlignet med Oslo. Byen var jo hovedstad på Jæren og for fjellbygdene sør i fylket. Videre ble byen kalt for arbeidets by, i sammenheng med at utvikling og fremskritt innenfor produksjonen økte hvert år, fordi en var tidlig med å bruke moderne teknologi i industrien, og fordi at på arbeidsplassene var det et sjeldent kameratskap mellom bedriftslederne og arbeiderne. I artikkelen ble det trukket fram at Sandnes teglverk fra 1784 var den første industrielle bedrift i Rogaland, kanskje også den første i hele landsdelen fra Lindenes til Bergen. Spesielt ble

⁷⁹ Stavanger Aftenblad 18. 06. 1960

⁸⁰ Rogalands Avis 18. 06. 1960

⁸¹ Stavangeren 17. 06. 1960

Sandnes sin tilknytning til Jæren ble trukket fram som viktigste årsak til byens vekst og utvikling.⁸² Dette kan refereres tilbake til M. A Grude sin framstilling av Sandnes' historie fra 1910.⁸³

I de andre lokalavisene ble byen skildret på lignende måte. Selv om avisene var politisk forankret i forskjellige partier, var det en samstemmighet om de verdiene byen representerte. I *Rogalands Avis*, som var en Arbeiderpartiavis, ble Sandnes omtalt som "Fenomenet Sandnes". Der ble det hevdet at det ikke var det kommunale jubileum som gjorde Sandnes 100-årsfest til en begivenhet, men Sandnes som et begrep – et begrep som var knyttet til dyktighet, initiativ og arbeidslyst. Samtidig hadde de ulike industri- og handelsbedrifter blitt bygd opp fra "ingenting" av flere generasjoner arbeidere og ledere. Avslutningsvis ønsket avisen at byen bevarte sitt "unge sinn og sitt gode arbeidsstyre i årene framover".⁸⁴ *Rogalands Avis* hadde flere artikler i anledning jubileumsåpningen, blant annet et eget jubileumsnummer der to sider var viet byens historie. I tillegg hadde *Rogalands Avis* en artikkel om arbeiderbevegelsens barndom i Sandnes, noe som kan henvises til avisens tilknytning til arbeiderbevegelsen. I avisen *Rogaland*, som var tilknyttet til Bondepartiet, ble "begrepet Sandnes" trukket frem - et begrep som inneholdt driftighet og dyktighet, samt trivsel og trygghet.⁸⁵

Feiringen av 100-årsdagen

Feiringen av selve 100-årsdagen søndag 19. juni var et høydepunkt i jubileumsukene. Dagen begynte med musikk gjennom gatene i byen. På utstillingsplassen ble det holdt seremoni med tale av ordførerne fra både Sandnes og Høyland og av kommunalministeren.

Kommunalminister Andreas Cappelen var hovedtaler for dagen. Han kalte Sandnes sin 100-årsdag for en manifestasjon av livskraft og livsrett. Cappelen må ha kjent godt til Sandnes. Han hadde tidligere jobbet i Stavanger som statsadvokat og satt også i bystyret helt til han ble kommunalminister i Gerhardsens regjering i 1958.⁸⁶ Ifølge Cappelen var lokalpatriotismen i

⁸² Stavangeren 17. 06. 1960

⁸³ Grude 1910: 5-7

⁸⁴ Rogalands Avis 17. 06. 1960

⁸⁵ Rogaland 17. 06. 1960

⁸⁶ http://www.snl.no/.nbl/biografi/Andreas_Cappelen/utdypning - lastet ned 05.05. 2009

Sandnes en inspirasjon og kraftkilde til felles løft og samarbeid i lokale samfunn. Han mente videre at Norge skulle hatt flere byer som Sandnes, byer preget av arbeidsglede og fremtidstro og med et godt forhold mellom land og distrikt.⁸⁷

Ordfører Audun Schanche Jonassen gav en historisk oversikt over byens utvikling, der han så på distriktets 1000 år lange historie. Ordføreren la vekt på at en fikk en liten kjerne å konsentrere seg om, den gang Sandnes ble skilt ut fra Høyland i 1860, noe som han så på som en av de viktigste grunnene til Sandnes sin ekspansive utvikling. Politisk var Jonassen ikke for sammenslåing med Høyland kommune, noe som var et aktuelt tema på begynnelsen av 1960-tallet. Han understrekte også det gode samarbeidsforholdet innen industrien i Sandnes. Han orienterte om at i 1960 hadde Sandnes 50 industribedrifter og 290 handelsforetak. Selv var han direktør for Sandnes-firmaet Polaris, som i hovedsak produserte gryter. Det store spørsmålet, ifølge Jonassen, var om Sandnes ville klare å føre den gode arven videre. Han så dette som fullt mulig, bare en hadde den rette og positive innstillingen.

Ordføreren i Høyland, Lars Vatsendvik, talte også på byens 100-årsdag. Vatsendvik kalte Sandnes et ekte Høylands-barn, og refererte til utskillingen av ladestedet fra Høyland herred. Han trakk fram at det hadde vært et godt samarbeid mellom kommunene. De uenighetene som hadde vært mellom dem, spilte ikke noen stor rolle.⁸⁸ Seremonien ble avsluttet med allsang av Sandnessangen og musikk av Sandnes Musikkorps.

Sentrale temadager

Av de ulike temadagene under jubileet, var det enkelte dager som ble mer markert enn andre. Dette kan en se både på dekningsgraden i avisene og hvor formell dagen var, for eksempel gjennom besøk av prominente personer og taler som ble holdt.

Handelen, håndverkets og industriens dag

Denne dagen var sentral for jubileet i 1960. Industri, håndverk og handel hadde nærmest en rolle som fundament for byens eksistens og ikke minst dens identitet.

⁸⁷ Rogalands Avis 20. 06.1960

⁸⁸ Rogalands Avis 20. 06.1960

Under ”Handelen, håndverkets og industriens dag”, ble det holdt taler av administrerende direktør i Norges Industriforbund Knut Hald, formann i Sandnes Handels-, Håndverks- og Industriforening (SHHI) Jonas Bjarne Øglænd og av ordføreren. I anledning dagen overrakte Jonas Bjarne Øglænd et ordførerkjede til ordføreren. Kjedet var en gave fra firmaer og bedrifter tilsluttet SHHI. Kjedet hadde det midlertidige kommunevåpenet som ble brukt i jubileet, og hvert enkelt ledd i kjedet hadde et av giverfirmaenes varemerke. Overrekkelsen vakte stor oppmerksomhet og begeistring. Jonas Bjarne Øglænd slo fast at gaven var uttrykk for givernes takknemlighet for det uvurderlige, tette og gode forholdet mellom næringslivet og kommunen, og han håpet videre på at kjedet skulle inspirere til fortsatt initiativrikt og stimulerende samarbeid. Ordfører Audun Schanche Olsen holdt en tale der han fortalte om en gutt som måtte velge mellom å kjøpe en sykkel eller å gifte seg. Han måtte ta et valg fordi han ikke hadde råd til begge deler. Slik var det ikke lenger i Sandnes. Han understreket at før var det enten/eller i Sandnes, men nå var det både/og. Skiftet i byens levestandard gjorde at byen også hadde mye å takke industrien for, ifølge Schanche Olsen.⁸⁹ Schanche Olsen signaliserte med denne fortellingen at byens nøysomhet og driftighet hadde svart seg, og nå kunne en nyte fruktene.

Knut Hald holdt hovedtalen for dagen. Han understrekte hvor viktig industrien var for landet. Ifølge han var det allsidigheten innenfor industrien som var karakteristisk for Sandnes, og industrien der var et imponerende ”flaggskip i næringslivets produksjonsflåte”.⁹⁰ Hald uttalte at den nye markedskonstellasjonen i Europa gav friskere seilas for næringslivet, men de markedene som ville kjenne konkurransen først, var verksted, tekstil, bekledningsindustrien og fajansefabrikkene, industrier som preget mye av Sandnes sitt næringsliv. Videre la han til at det var myndighetenes ansvar å gjøre situasjonen lettere for bedriftene, slik at de fortsatte å være konkurransedyktige.⁹¹ Dagen ble avsluttet med mannekengoppvisning.

Bøndernes dag

Bøndernes dag var en markering av byens jordbrukstradisjon og kontakten med de store jordbruksarealene rundt byen. Selve arrangementet ”Bøndernes dag” var det Rogaland Bondelag som stod for.

⁸⁹ Stavangeren 23.06. 1960

⁹⁰ Stavangeren 23.06. 1960, Rogalands Avis 23. 06. 1960

⁹¹ Stavanger Aftenblad 23.06. 1960

Byens jordbrukstradisjon ble hyllet av flere aktører. Ordfører Audun Schanche Olsen uttalte at Sandnes var bygd opp av ungdom fra bygdene, og at bondenæringen var ”grunnæringen” i alle næringer. Bøndene fra Jæren hadde gitt Sandnes de beste egenskaper som flittighet, nøysomhet og syn for nye utfordringer. Den framgangen som Sandnes hadde hatt, kunne en også se på Jæren. P. P Folkvold var en av talerne og talte på vegne av Rogaland Bondelag, Rogaland Bondekvinnelag og Rogaland Bygdeungdomslag. Han mente at invitasjonen fra kommunen ikke var uventet, fordi Sandnes nok var den byen med høyest bondebefolkning. Det var ikke folk fra byer som hadde strømmet hit, men folk fra bondesamfunnet. Folkvold understrekte at jordbruket måtte finne trygghet for at det hadde en samfunnsoppgave, også i tider hvor det ikke var kriger og kriser.

Dagens hovedtaler var fylkesskogsjef Olav Drangeid fra Vest-Agder. *Stavanger Aftenblad* skrev at han holdt en lyrisk formet tale, ”en lovsang til jord og skog og til bondens arbeid”.⁹² Han understrekte at det var jorda som hadde gitt det trygge næringsgrunnlaget, og han satte uttalelsen opp mot at det ble arbeidet for å vise at jordbruket var ulønnsomt i Norge. Likevel var det jordbruket som hadde lønnet seg mest i lengden. For andre næringsveier hadde tidene skiftet fra gode til dårlige, industrier vokste og forsvant, skipsfarten hadde sine gode og dårlige tider, men skogen, kua og poteten vil alltid overleve. Han ønsket å understreke hvor viktig det var for Sandnes og Norge at jordbruket overlevde og han ønsket at en måtte oppfordre ungdommen til å satse på jordbruksutdanning og vise dem hvilke muligheter en hadde innenfor jordbruket. Han avsluttet med en appell om å bevare det norske jordbruket, med ordene: ”La oss hjelpe til å bygge landet og verne landet”.⁹³ Drangeid brukte her tradisjonene for jordbruket og anledningen på jubileet til å fortelle hvorfor en skulle bevare jordbruksnæringen. Både Drangeid og Folkvold legitimerte for jordbruksnæringens viktige nytte i samfunnet.

Utflytternes dag

Utflytternes dag ble arrangert av Nordmannsforbundet. Dette var et større ”nasjonalt” stevne som ble arrangert i Sandnes. Disse stevnene hadde som formål å opprettholde kontakten mellom utflyttede nordmenn og hjemstedet. Dagen var et av de større høydepunktene under

⁹² Stavanger Aftenblad 25. 06. 1960

⁹³ Stavanger Aftenblad 25. 06. 1960

jubileet med besøk av flere utflyttere, både bosatt i utlandet og andre steder i landet. Denne dagen bar også preg av at Russlands visestatsminister, Anastas Ivanovitsj Mikojan valgte å besøke byen.

At det ble arrangert et utflytterstevne i Sandnes, hadde sammenheng med at Jonas Bjarne Øglænd fra Øglændkonsernet og SHHI, selv hadde bodd i New York og drevet eget firma der i mange år. Han hadde under sitt opphold i New York vært aktiv i Nordmandsforbundet, som var arrangøren av selve stevnet.⁹⁴ Det var nok han som var drivkraften bak å få dette stevnet til Sandnes i anledning jubileet.

Formannen i forbundet, professor Jac. S. Worm-Müller holdt festtalen. Han fremhevet arbeidsomheten som byens adelsmerke. En egenskap som flere av de utflyttede sandnesbuene hadde tatt med seg fra byen til deres arbeid som ambassadører for Norge.⁹⁵

Mindre temadager

Det ble også holdt flere mindre temadager. At brannvernet fikk en egen temadag, viser hvor viktig det var i Sandnes. Byen hadde fremdeles en stor trehusbebyggelse, og en bybrann kunne gi katastrofale følger. Her fikk publikum se demonstrasjon av utrykning ved brann for 100 år siden, og hvor mye mer effektiv utrykningen var med dagens utstyr. Det var også demonstrasjon av håndsløkkingsmateriell og redning samt katastrofeinnsats.

Jubileets mindre dager som husmordag, barnasdag, blomsterdag, forsvarets dag, ungdommens dag, og de gamles dag. Disse hadde stor tiltrekningskraft blant de besøkende. De gamle i Sandnes ble hedret på de gamles dag fordi de hadde lagt grunnlaget for Sandnes.⁹⁶ Det var en dag som ville bli husket, skrev *Rogalands Avis*.⁹⁷

⁹⁴ Schanche Jonasen 1968: 51-52

⁹⁵ Stavangeren 27. 06. 1960

⁹⁶ Stavanger Aftenblad 02. 07. 1960

⁹⁷ Rogalands Avis 02. 06. 1960

Kommemorasjon

Utstillingskatalogen i 1960

I 1960 ble det utgitt en egen utstillingskatalog. Utstillingskatalogen inneholdt forord av ordføreren i Sandnes, formann i hovedkomiteen og dessuten hilsener fra ordføreren i Høyland og fylkesmannen i Rogaland. Videre kunne en finne en oversikt over medlemmene i de ulike komiteene for planleggingen og avviklingen av jubileet, oversikt over de ulike utstillerne, samt program for de ulike dagene og fasiliteter på utstillingsområdet. Katalogen hadde også med to historiefremstillinger, hvorav den ene var skrevet av journalist og senere forfatter av Sandnes byhistorie, Jonas Schanche Jonassen og den andre av lektor Sevald Simonsen. I utstillingskatalogen finnes dermed flere tekster som kan knyttes til byens offisielle historiebruk, både i forordene, i hilsenene og i de to historiefremstillingene.

Ordfører Audun Schanche Olsens var først og fremst opptatt av byens store og stadige framgang, og begrunnet dette med at ”foregangsmenn” hadde bygd opp store bedrifter der enkelte var de største i landet. Han så også på byens plassering og gode infrastruktur med sentral beliggenhet både i forhold til vei, havn, jernbane og flyplass som viktige faktorer for byens suksess og videre utvikling. Schanche Olsen hadde positive fremtidsperspektiver på Sandnes sin utvikling innen både industri og handel. Han orienterte om de nye utfyllingene av havnen, som igjen ville føre til nye tomtearealer for industri og handel, og byen hadde rikelig tilgang på energi fra kraftverkene Maudal og Lyse. Schanche Olsen oppsummerte med det at ”I det hele er det grunnlag for en fortsatt lykkelig utvikling”.⁹⁸ Med andre ord hadde virksomheter i fortiden gitt godt grunnlag for fremtiden.

Formannen i hovedkomiteen Hans Monsen fremhevet at 100 år ikke var noen høy alder for en by, men likevel var det med ”patriotisk stolthet” de hadde lagt opp denne jubileumsutstillingen. I løpet av disse 100 årene hadde byen utviklet seg ”fra et stille strandsted til sentrum for distriktets håndverk, handel og industri”.⁹⁹ Monsen ønsket at utstillingen i Sandnes skulle gi et tverrsnitt av byens og distriktets bidrag til nasjonalhusholdningen. Videre trakk Monsen frem byens forfedre, som han beskrev som mennesker som med flid, dyktighet, pågangsmot og optimisme hadde ryddet og bygd byens grunn, og han håpte at senere etterkommere ble gitt muligheter til å føre tradisjonen videre.

⁹⁸ Jubileumskatalog 1960: 3

⁹⁹ Jubileumskatalog 1960: 5

Fylkesmann Paul Ingebretsen la vekt på byens at ”virketrang og arbeidslyst ” var de kreftene som i første rekke hadde skapt Sandnes.¹⁰⁰ Han så på den sterke industrielle ekspansjonen som et særpreg ved byen. Ingebretsen gjorde også som Monsen, og fremla verdier som han mente var typiske for innbyggerne i Sandnes, som: ”den jevne folkelige tonen”, ”den nøkterne, men glade og optimistiske virkelysten”, ”nærhetsfølelsen med distriktet rundt”, samt samhørighet med ”den som la sine krefter ned og skapte resultater og lysten og viljen til å nytte ut alle de mulighetene framtiden har å by på ”.¹⁰¹

Felles for Schanche Olsen, Monsen og Ingebretsen var at de fremhevet næringsveiene, industri, håndverk og handel som spesielt viktige for Sandnes. De knyttet også verdier og egenskaper opp til disse næringsveiene. Et litt annet perspektiv hadde daværende ordfører i Høyland, Lars Vatsendvik. Han pekte på at ”de fremste og drivende mennene” i Sandnes, hadde rot i Høyland. Det at de hadde røtter som bondesønner med godt ”folkavet”¹⁰² og var dyktige i praktisk arbeid, gav dem inspirasjon til nye tiltak. Et særmerke for byen var, ifølge Vatsendvik, at disse bondesønnene fra Høyland alle deltok i sin daglige plikt, enten om det var som arbeidsleder eller arbeider – en dyd som han kalte for ”et adelsmerke for folket”. Vatsendvik trakk også frem kvinnen sin rolle i Sandnes sin utvikling; kvinnen som stod bak mannen i hans arbeid og verk.¹⁰³ Dette var den eneste gangen at kvinnen ble nevnt som del av byens utvikling.

I de historiske framstillingene av byen fokuserte Jonas Schanche Jonassen mye på industrien og næringsvirksomhetene i Sandnes. I teksten ble flere andre av Sandnes sine positive sider trukket frem som for eksempel infrastrukturen, bankvirksomhet, økonomi, boligutbygging og kommunens sosiale tjenester. Ifølge Schanche Jonassen var forholdet mellom arbeidsgiver og arbeidstaker i Sandnes ”preget den gode samarbeidets ånd” og dette forholdet lå til grunn for at Sandnes hadde hatt få streiker og arbeidskonflikter.¹⁰⁴ Han trakk også frem at velstanden arbeiderne hadde i Sandnes var større enn hos arbeidere i andre av landets industribyer.

¹⁰⁰ Jubileumskatalog 1960: 7

¹⁰¹ Jubileumskatalog 1960: 7

¹⁰² Dialekt for ”godt hode”.

¹⁰³ Jubileumskatalog 1960: 9

¹⁰⁴ Jubileumskatalog 1960: 37

Sevald Simonsen begynte i sin historiefremstilling med å advare mot å glemme de som i tidligere tider hadde arbeidet og bodd i Sandnes. Simonsen skrev om Sandnes for 100 år siden, det vil si i 1860. Han tok spesielt for seg befolkningsveksten. Han understrekte at selv om det var teglverkene som var opphavet til industrien i Sandnes, var det få arbeidere som var avhengig av denne industrien som levebrød i 1860. Sjøfarten og fiske hadde også vært viktig for Sandnes, og sildefisket hadde tidligere vært stedets viktigste næringskilde. I tillegg minnet han leserne på om at byen ikke alltid har vært en handels- og industriby. Stedet manglet for 100 år siden mange av de ”elementene” som tilhørte en by. Han mente det var ”den uvanlige beliggenhet med opplandet og en befolkning med pågangsmot, praktisk sans og tro på framtiden” som gjorde at byen fikk ladestedstatus i 1860.¹⁰⁵

Sandneshistorien på byhistorisk avdeling

På utstillingsområdet var det som tidligere nevnt en egen utstilling som handlet om byens historie. Her kommer det en presentasjon av utstillingen, basert på fotografier av den.¹⁰⁶ En skikkelig analyse av denne utstillingen var vanskelig å få til på grunn av den dårlige kvaliteten på disse fotografiene.

Den byhistoriske avdelingen bestod av tre ulike tablåer om Sandnes` historie. I tillegg var det utstilt ulike typer av keramikk og potter samt en dreiebenk. Utstillingen var pyntet med blomster og planter, noe som nok hang sammen med mangfoldet av gartnerier i Sandnes og i det nærmeste området. Tablåene bestod hovedsakelig av ulike bilder fra Sandnes, både fra eldre og nyere tid. Men det var nåtiden som var hovedfokuset, med bilder fra det ”moderne Sandnes”.

Det første tablået var viet til det moderne Sandnes, altså Sandnes i 1960. Flere bilder var av den nye togstasjonen på Skeiane¹⁰⁷ og av jernbanen, som bare noen få år tidligere, var hevet fra bakkenivå. Jernbanens plassering i Sandnes var ikke særlig gunstig, fordi den delte sentrum i to. Dette ble løst retorisk ved at den ble kalt ”høybanen” som gikk gjennom sentrum, noe som også fikk den og byen til å virke mer moderne. Tablået inneholdt også to panoramabilder over Gandsfjorden, ett eldre og ett fra nyere tid. En hadde også med bilde av

¹⁰⁵ Jubileumskatalog 1960: 47

¹⁰⁶ Se bilder i vedlegg 1

¹⁰⁷ Denne stasjonen blir kalt ”gamle Sandnes stasjon” i dag. Ny stasjon kom på begynnelsen av 1990-tallet og ligger er nærmere sentrumskjernen.

byens minnesmerke fra krigen samt bilde av Stangelandsteinen. Det andre tablået var viet byens sjøfart. Det inneholdt en eldre tegning av hvordan Gandsfjorden så ut før bebyggelsen startet i Sandnes og bilder av ulike seilskuter fra Sandnes. Det tredje tablået inneholdt en framstilling av byens historie. Ut ifra bildene virket det som om det var byens industrihistorie som stod sentralt her, med bilder fra Gandsområdet, Øglændskvartalet og pottemakerindustrien. Historien til byen ble trukket lengre tilbake i tid enn de 100 årene som nå ble feiret. Her gikk byens historie 300 år tilbake i tid, fra da byen fikk sin første industri – teglverksindustrien.

Kortfilm om Sandnes

En kortfilm om Sandnes ble laget for å vises som forfilm på kinoene i byen. Dessverre har det ikke vært mulig å få tak i denne filmen. Filmen er sannsynligvis sendt til digitalisering av Sandnes bibliotek, og vil nok være tilgjengelig til byens jubileum i 2010. Det er likevel mulig å kunne si noe om denne filmen, på grunn av at det finnes et utkast til et manus med beskrivelse av hvordan filmen skulle bli. Her kommer det en beskrivelse av filmen basert på utkastet. Jeg tar forbehold om at det er mulig at filmen ikke helt fikk denne utformingen som her blir beskrevet.

Et ønske ved filmen var at den skulle få frem det rytmiske tempoet og det stadige initiativet i byen, samt arbeidsgleden og troen på det unge. Filmen hadde det enkle navnet ”Sandnes 100 år”. Filmen begynte med et gammelt kart over byen, mens en fortellerstemme beskrev hvor byen lå. Deretter fikk en se en mann som spilte på leirgauk, og musikken ble blandet med dur fra et fly, og en fikk se Sandnes fra fjorden. Deretter kom en fortellerstemme, der det var ”byen selv ” som uttalte. ”Jeg ble by for 100 år siden, og fortsetter i samme gate”. I denne filmen ble fortellingen om byen trukket langt tilbake, og ”byen” forteller at det har bodd folk i Sandnes i tusener av år. Kanskje litt ironisk, sa fortelleren, ”i 1701 hele 11 mennesker”. Filmen gikk så over til å vise leirbrudd, og leirgauken spiller i bakgrunnen. Deretter ble en pottemaker filmet, og ”byen” fortalte at det var selve leiren som gjorde den til by og fikk livet dens til å pulsere.

Deretter ble det gjort et sprang fremover i tid og filmen handlet om moderne fabrikker. Sykkelen ble viet ekstra stor plass. Kommentatoren av filmen så på en eldre sykkel, og syklet med en moderne sykkel til Øglænds sykkelfabrikk, der han byttet ut sykkelen med en av

Øglænds moderne mopeder og kjørte så ut av fabrikken. På veien møtte han noen høner, og ”byen” fortalte om eggproduksjonen i byen og produksjonen av rugemaskiner. Mopeden kjørte videre og ble stoppet av en saueflokk. Filmen gikk over til å vise byens ullvarefabrikker og tekstilfabrikker. Deretter ble andre av Sandnes sine industrier filmet, og byen uttalte at ”utviklingen av liv og virke kan ta pusten fra noen og enhver i Sandnes, denne unge by.” Avslutningsvis fikk en se en liten gutt, kledd ”veslevoksent” i dress, filmet mens han gikk i en folketom gate en tidlig morgen mens solen steg opp over fjellene.¹⁰⁸

Hovedfokuset i filmen var klart den industrielle produksjonen og utviklingen i byen. Selv om det var flere faktorer som spilte inn for at Sandnes fikk ladestedsrettigheter, var det leiren og leireindustrien som her fikk denne æren. Bruken av historien i filmen var rettet mot at det var industrien som hadde skapt byen, og at det var den som fikk byen til å leve både i fortid, nåtid og om ønskelig også i fremtiden. Filmen hadde også en kommersiell verdi. I et brev fra filmprodusenten, Karl Vibe-Müller, skrev han at denne filmen nok også vil være av interesse å bruke for bedrifter i Sandnes, både for å kunne selge seg selv og sine produkter.¹⁰⁹

Eget byvåpen til jubileet og egen fanfare

Sandnes hadde ikke et eget byvåpen i 1960. Utforming av byvåpen kan være en lang prosess, og i Sandnes tok dette flere tiår. Utfordringen lå i spørsmålet om hva som skulle symbolisere Sandnes. I 1960 stod valget mellom industrihjul, gauk eller en kombinasjon av begge deler. En annen viktig del var at utformingen skulle følge ulike heraldiske lover.

Sandnes vedtok et eget midlertidig byvåpen for byjubileet. Våpenet inneholdt et industrihjul med en gauk i midten, der gauken symboliserte den gamle teglverk- og pottemakerindustrien og industrihjulet den nye. På toppen av byvåpenet hadde en tatt med den heraldiske murkronen, som i Norge bare blir brukt av eldre bykommuner. En kan for eksempel se den i Stavangers kommunevåpen. Det kan synes litt komisk at unge Sandnes skulle smykke seg med en murkrone på byvåpenet sitt, men det sier også at byen hadde stor selvtillit i 1960. Det er også med på å understreke byens behov for å hevde seg og vise legitimitet. Kronen kan ses på som et symbol på mektighet, og Sandnes brukte den kanskje for å vise at byen lå på samme linje som eldre byer – som Stavanger.

¹⁰⁸ Ukast til kortfilm fra hovedkomiteens arkiv fra Gunnar Eide, datert 10.12.1959

¹⁰⁹ Brev fra Karl Vibe-Müller til hovedkomiteen, 1960

Figur 1 Jubileumskatalog

Byens ”nye” byvåpen ble ofte supplert med en strofe fra Sandnessangen, ”porten til Jærens forgjettede land”. Til sammen utgjorde dette byens offisielle symbol, som både ble brukt på offisielle papirer fra kommunen, men også i mer kommersielle reklamer for jubileet. Sandnes postkontor hadde eget spesialstempel med byens midlertidige byvåpen. Stempelet ble brukt i hele jubileumsåret.¹¹⁰ Denne fokuseringen på industrien som en del av et steds identitet, var ikke noe som Sandnes skilte seg ut med. Horten brukte også industrihjulet som symbol i sitt jubileum i 1958.¹¹¹

Næringslivsmarkeringer

Også andre organisasjoner valgte å markere Sandnes’ jubileum utenom det som ble arrangert av kommunen. Den mest fremtredende her var den nystartede næringslivsorganisasjonen Sandnes Handels-, Håndverks-, og Industriforening (SHHI). Foreningen ble stiftet i 1959 og var en sammenslåing av flere næringslivsforeninger i Sandnes. Foreningens formål var å fremme saker med næringsmessig interesse i kommunen. SHHI hadde vært en svært så aktiv organisasjon både i planleggingen av jubileet og i selve gjennomføringen. De var en viktig arrangør av Handelen, håndverkets og industriens dag, men de valgte også å gjøre mer for å markere jubileet.

SHHI gav ut opp boka *Sandnes 1830-1870 – En beretning om handel, håndverk og industri i gamle dager*, skrevet av Sevald Simonsen. Av disse ble 300 eksemplarer kjøpt av Sandnes kommune. Formannskapet oppfattet boka som ganske interessant, men var av den mening at den ikke var av stor interesse for personer som ikke hadde tilknytning til Sandnes. Sevald Simonsen var utdannet lektor, og hadde tatt arbeidet med å skrive byhistorie om Sandnes på eget initiativ. Boka *Sandnes 1830-1870* var en del av et større verk om Sandnes historie som

¹¹⁰ Brev fra Presse- og reklamekomiteen til Sandnes postkontor, datert 07.07. 1959

¹¹¹ Brev fra jubileumsmessen i Horten til Kristian Bøe, datert 11.12.1958

Simonsen arbeidet med, og delen som ble utgitt til byjubileet tok for seg Sandnes tidlige industri-, handel- og håndverkshistorie, som Simonsen selv skrev i sitt forord at var til interesse for den nystartede fellesforeningen.¹¹²

Store deler av boka bestod av direkte sitater fra brevvekslinger mellom ulike handelsfolk i Sandnes, aviser og fra Grudes byhistorie. Boka var sterkt personfokuseret og hadde mange oppramsinger av flere viktige personer i Sandnes. Simonsen beklaget seg dersom han skulle ha glemt noen. For å få utbytte av boka, var det en fordel å kjenne til de ulike navnene som ble nevnt. Boka var svært lokalt orientert og en kan si at boka inneholdt de små fortellingene i Sandnes.

Boka var delt inn i to deler. Den første delen tok for seg handelen i Sandnes i overnevnte periode, der en gjennom ulike sitater og småkommentarer fra forfatteren fikk et inntrykk av byens kamp for handelsrettigheter. Simonsen tok også for seg de innbyrdes kampene mellom borgerne i Sandnes for å få ladestedsstatus. I den andre delen behandlet Simonsen byens håndverk og industri, på en måte som stort sett var en oppramsing av sentrale håndverkere i Sandnes og de første fabrikkene i byen. Simonsen skrev at Sandnes' første handelsmenn var uten skolegang, utdanning og opplæring fra større handelshus. Sandnes kommune kjøpte 300 eksemplarer av boka, som de valgte å bruke som premie for skolestil til elever i skolen om hvordan og hvorfor en måtte holde Sandnes ren. Dette kan ses på som et paradoks på flere måter. For det første det at boka ikke var skrevet for elever som målgruppe. Det andre paradokset var at boka også fremhevet at utdanning ikke var en nødvendighet for å komme seg opp og fram i livet. Det tredje paradokset er nok mer tydelig for oss i dag, som ser på industrien som forurensende. Industri forurenser mer enn kasting av søppel på gatene. Kort oppsummert en tvetydig lærdom.

Sandnes Handels-, Håndverks- og Industriforening (SHHI) gav også ut et eget hefte i tilknytning til byjubileet og utstillingen. I heftet ble forskjellige bedrifter tilknyttet organisasjonen presentert, og det inneholdt en kort historikk om bedriftene. Disse presentasjonene var hovedsakelig preget av bedriftenes utvikling, og de bar preg av å være nåtids- og fremtidsorienterte. Beskrivelser og karakteristikker om seg selv og deres utvikling som rivende, moderne og ekspanderende, gikk igjen. Historikkene bar preg av den positive økonomiske situasjonen bedriftene i Sandnes var i.

¹¹² Simonsen 1959: 5

Tiden etter jubileet

Jubileet i 1960 var en godt besøkt jubileumsfeiring. Hovedkomiteen hadde i forkant av jubileet hatt store forventninger til antallet besøkende, og de hadde på forhånd regnet med et publikumsantall på rundt 100 000. Det viste seg imidlertid at de hadde vært litt forsiktige i sin beregning. Etter en uke var en kommet opp i 80 000 gjester, og da utstillingen var over, hadde det vært over 200 000 besøkende.¹¹³ Dette var store og imponerende tall for jubileumsarrangørene. Bystyret var fornøyd med den innsatsen som hovedkomiteen hadde lagt ned i arbeidet, og komiteen fikk stående applaus på det første bystyremøtet etter jubileumsfeiringen.

Kommunen hadde satset på at dette jubileet skulle være en milepæl i byens historie.¹¹⁴ På mange måter klarte kommunen å nå dette målet. Besøksantallet viste at jubileet hadde vært en suksess, og det hadde vært tilreisende til byen fra hele Rogaland. Inntrykket av jubileet var at det var noe for seg selv, det var noe nytt. Uten at det har blitt gjort noen empirisk undersøkelse, kan det virke som om jubileet gjorde inntrykk på folk og festet seg på minnet hos de som deltok. Flere mennesker som var unge i 1960 husket jubileumsfeiringen som noe nytt og spennende, samt noe for seg selv.¹¹⁵

Da jubileet i Sandnes var vel overstått, stod det imidlertid lite om jubileet i mediene. Det var ingen refleksjoner rundt jubileet fra hovedkomiteens side. Det kunne vært interessant fått vite hva hovedkomiteen mente om sitt arbeid. De så det ikke nødvendig å skrive rapport om jubileet, og mente at dokumentene fra planleggingen av jubileet var nok i seg selv.¹¹⁶

Avduking av minnesmerke over M. A Grude

Etter markeringen av jubileet ble det reist et minnesmerke over M. A. Grude på Skeiene 31. juli 1960, med tale av Jonas Schanche Jonassen. M. A Grude var en tidligere markant skikkelse i Høyland, der han var lensmann og hadde hatt mye å si for utviklingen av Jæren innenfor flere områder som jordbruk, skogsplantning samt etablering av Jærbanen og

¹¹³ Pressemelding fra Presse- og reklamekomiteen etter jubileumsfeiringen 1960

¹¹⁴ Schanche Jonassen 1965: 646

¹¹⁵ Blant annet Jan Bjarne Bøe

¹¹⁶ Møtebok, hovedkomiteen, dater 12. 12. 1960

bydannelsen i Sandnes. I tillegg hadde han også skrevet flere bøker om Jæren og dessuten Sandnes byhistorie, som tidligere nevnt ble skrevet i anledning byens 50-års jubileum i 1910. En analyse av denne avdukingen vil komme senere i oppgaven.¹¹⁷

Oppsummering

Gjennom de ulike arrangementene ser en at jubileet skulle være for alle - både barn, ungdom, voksne og gamle. Det skulle tiltrekke seg bredden i befolkningen. Gjennomføringen av de ulike temadagene, utstillingen av kunst og populær underholdning var et uttrykk for dette.

Åpningsdagen for jubileet hadde en mer høytidelig ramme rundt seg, noe som hang sammen med besøket av kronprinsen. Også feiringen av selve 100-årsdagen hadde en mer høytidelig ramme, men med folkelige innslag. Flere aktører som deltok i jubileet brukte anledningen til å understreke deres agendaer gjennom historiebruk. For eksempel under ”Handelen, håndverkets og industriens dag”, da Sandnes sitt næringsliv feiret seg selv og kommunen. Overrekkelsen av ordførerkjedet med de ulike firmalogoene på leddene, kan sees på som et uttryktfor at næringslivet var en stor del av Sandnes.

Den folkelige underholdningen med kjente artister og tivoli. Jubileumsarrangementet var noe annerledes enn folk var vant til og hadde form som en stor folkefest. Jubileet var hovedsakelig lokalt orientert, med besøkende fra hele Rogaland. Unntaket var det nasjonale utflytterstevnet som ble arrangert i Sandnes i jubileumsukene. Det var enighet blant avisene og arrangørene om at jubileumsutstillingen var en enorm suksess. Den tiltrakk seg rundt 200 000 besøkende, et tall som var 50 ganger større enn Sandnes sin befolkning i 1960.

¹¹⁷ Se side: 64

Historiebruk i 1960-jubileet

Gjennom å se på tiden før jubileet, selve jubileet og etter jubileet, får en et inntrykk av hva som var byens historiebruk. Det var ulike brukere av historien og språket i historiebruken var forskjellig. Historiebruken var sammensatt, både av den offentlige historiebruken, representert av Sandnes kommune på den ene siden og andre offentlige aktører som aviser, næringsliv, organisasjoner og dessuten enkeltpersoner på den andre siden. Likevel hang historiebruken mellom disse tett sammen, og en ser at det var samsvar i historiebruken.

En ser at historiebruken, slik den framtrer i kildene, kom fram gjennom offentlige taler, historiske utgreiinger i avisene, film, selve utstillingen og historiske publikasjoner utgitt av kommunen og næringslivet. Videre kan en også se at historiebruken også kom til uttrykk gjennom mer handlingsbaserte uttrykksformer som for eksempel markering av ulike temadager og reisningen av minnesmerke over M. A Grude. Dette utgjør sammen historiekulturen til minnefellesskapet i Sandnes.

Samtidig kom ikke hvem som helst til uttrykk gjennom kildene. De ulike minnene og fortellingene som eksisterte blant den generelle befolkningen i Sandnes, kom ikke i samme grad frem. Slike minner og fortellinger hadde ikke den samme samfunnsmessige innflytelse.¹¹⁸ Dette har blant annet sammenheng med at ”den vanlige personen” ikke har den samme tilgangen til mediene, slik som personer med høyere stilling i samfunnet har. Dermed får de større innflytelse på historiebruken, og deres stemmer vil ha mer påvirkning og innflytelse på minnefellesskapet. Det vil altså være et maktforhold som er skjevt fordelt.

Fortellinger i jubileet

Den identitetsskapende, legitimerende og den moralske historiebruken i Sandnes kan ses gjennom flere aspekter ved byjubileet i 1960. Blant annet kan vi finne de ulike typene av historiebruk i de ulike fortellinger som kom til uttrykk gjennom jubileet. Dette henger sammen med at historiebruken framtrer og er oftest tydeligst i fortellingen.

I jubileet i Sandnes i 1960 kom det frem flere fortellinger, både store og små. De fortellingene som hadde størst tyngde i Sandnes i 1960, var nok de som omhandlet byens næringshistorie,

¹¹⁸ Eriksen 1999: 14

gjennom handel, håndverk og industri, men denne inneholdt også forestillinger om byens tette kontakt med Jæren og om Sandnes som arbeidets by. Dette var fortellinger som var tett sammenbundet og gav ulike uttrykk for byen og byens innbyggere sin identitet og verdier. De små nære fortellingene i Sandnes kom mer til uttrykk gjennom de lokale avisene – som *Rogalands Avis*, *Stavanger Aftenblad*, *Rogaland* og *Stavangeren*. Likevel kan en se en tendens til at det var personer med høyere stilling i samfunnet som kom til ordet her, enn dem en kan kalle for ”hverdagsmennesker”. De fortellingene som kom til uttrykk her, omhandlet gjerne deres oppvekst og barndom i Sandnes. De små fortellingene som eksisterte i Sandnes i 1960, kom mindre til uttrykk i jubileets arrangementer, men mer til uttrykk i avisene. En nærmere undersøkelse av innbyggerne i Sandnes sine egne minner om byen, hadde vært veldig interessant, men er valgt bort på grunn av oppgavens ramme. Likevel er det et viktig faktum at i 1960 kom de små fortellingene om Sandnes fram gjennom byens aviser på grunn av jubileumsmarkeringen. De var dermed en del av byens minnefellesskap.

Opprinnelsesfortellingen

Ethvert samfunn har som regel en fortelling om sin opprinnelse og opphav. En opprinnelse som i denne sammenheng startet da byen fikk ladestedsrettigheter i 1860, og som også er en fortelling om hvordan Sandnes ble by i utgangspunktet. Opprinnelsesfortellingen ble trukket frem av forskjellige aktører i jubileet, blant annet av kronprinsen samt i de historiske framstillingene av Sandnes i lokale aviser.

I opprinnelsesfortellinger ligger det som sagt også andre fortellinger. I opprinnelsesfortellingen for Sandnes er fortellingen om næringslivsutviklingen, der først og fremst handelsdannelsen og industriutviklingen som startet med teglverk- og pottemakerindustri, sterkest representert. Opprinnelsesfortellingen er en overordnet fortelling, gjerne den store fortellingen om Sandnes. På en måte kan en si at alle fortellingene utgjorde byens opprinnelsesfortelling, men med ulike fortellerperspektiver.

Opprinnelsesfortellingen starter hovedsakelig med at byen fikk ladestedsrettigheter – og det er dette som er grunnlaget for jubileumsfeiringen. Det at en valgte å bruke 14. april 1860, datoen for da byen fikk sanksjonert ladestedsrettigheter, som utgangspunkt for byberegning, trengte ikke å være et naturlig valg. En kunne gått for andre aktuelle datoer. For eksempel til da det ble en tettstedsdannelse på stedet, den første kirken, de første industridannelsene eller kanskje

noen år etter 1860, da byen fikk egne styringsorganer. Å bruke den datoen da byen fikk ladesteds- eller kjøpsstadsrettigheter er imidlertid den mest vanlige datoen å bruke for å tidfeste bystatus på yngre byer.

Et identitetsskapende elementet en kan se i opprinnelsesfortellingen til Sandnes, er at byen ble til ved at sentrale personer jobbet hardt for det. Det at Sandnes ble by, var ikke en selvfølge. Det tok 7 år og 2 søknader før at det lille strandstedet skulle få ladestedsrettigheter, og det lå en motstand både fra politikere på nasjonalt nivå, og fra politikere fra nabobyene Stavanger og Kristiansand. Det at strandstedet lå for nær Stavanger, var et av hovedargumentene mot å gi ladestedsstatus til Sandnes. Et annet, var at stedet ikke hadde noe distrikt. Jordbrukspioner og ordfører i Høyland, Adolph Budde, var en av dem som jobbet hardt for at Sandnes skulle få ladestedsstatus. Det samme gjorde lensmann, M. A. Grude i Høyland. Altså hadde Sandnes trosset motstand fra ”øvre hold” og fått ladestedsstatus.

Allerede i denne opprinnelsesfortellingen, ble verdiene nøysomhet og hardt arbeid vektlagt, verdier som en vil se er gjentakende i Sandnes sin historiebruk. Byen startet med beskjedne midler på 1860-tallet, men på tross av dette, var det allerede ved byens begynnelse at grunnlaget ble lagt for det moderne Sandnes. Byen hadde ifølge fortellingen jevn og sikker fremgang, og innbyggerne var arbeidsomme, nøysomme, flittige og dyktige. I lokalavisene i 1960 kunne en lese at det allerede var en lokalpatriotisme i 1860.¹¹⁹

Selv om det var 100-års jubileet som ble feiret, ble opprinnelsesfortellingen trukket lenger tilbake i tid enn 100 av enkelte aktører. *Avisa Rogaland* hadde en artikkel der de fremla at det nok alltid hadde bodd mennesker innerst i Gandsfjorden. Denne fremstillingen var basert på Ola Aurenes bok, ”Det eldste i Sandnes” fra 1935. Men også M. A. Grude sin ”Sandnæs historie” fra 1910 og Sevald Simonsens ”Sandnes 1830-1870”.

Opprinnelsesfortellingen i Sandnes inneholdt også flere små fortellinger, eller livshistorier, som var hentet fra de tidligere nevnte forfatterens verk angående ulike situasjoner i Sandnes. For eksempel forteller den om kniving mellom handelsmenn fra Stavanger og Sandnes på 1700-tallet, altså før Sandnes hadde handelsrettigheter. Dette er fortellinger som var med på å skille Sandnes fra Stavanger, og var med på å stadfeste at allerede før ladestedsrettighetene var Sandnes en ”egen selvstendig plass”. En legitimerte for byens eksistens. Fokuset på

¹¹⁹ Rogalands Avis 17. 06. 1960

enkeltpersoner og deres arbeid for en utskilling av Sandnes fra Høyland herred, står også sentralt i opprinnelsesfortellingen.

Selv om byen ønsket å markere seg ved å vise det typiske ved byen og menneskene som bodde der, var den likevel inkluderende. Majoriteten av befolkningen i Sandnes var innflyttere fra de nærmeste nabokommunene, og det gjorde at byen bestod av både ”bønder” og ”byfolk”. Dette var en del av befolkningens identitet. Spesielt hadde de som hadde hatt sentral innflytelse i Sandnes, en viktig rolle her.

Teglverkene, som har fått mye av æren for Sandnes `oppernelse, ble også i utgangspunktet startet av en stavangermann, Lauritz Smith Pedersen. Et senere sentralt navn var Christoffer Zimmermann som etablerte det første pottemakeriet. Innenfor pottemarkervirksomheten er det imidlertid Simon Asbjørnsen Haustveit, bedre kjent som Simon Pottemaker, som har blitt stående som en pioner innenfor pottemarkervirksomheten. Han har æren for å lage den første Sandnesgauken, som er et symbol for Sandnes og innbyggernes identitet. Denne keramikkfuglen er både et instrument og en betegnelse på innbyggere i Sandnes. Fremstillinger av Sandnes sin opprinnelsesfortelling ble også satt i lys av den industrielle utviklingen.¹²⁰ Dette vil bli sett på senere i oppgaven.

Også kontakten med jordbruket var en viktig del av opprinnelsesfortellingen i Sandnes. Det var et nært forhold mellom Sandnes og de nærliggende jordbruksområdene på Jæren. En tett kontakt med omlandet og da spesielt Jæren hang sammen med M. A Grude sin fremstilling av Sandnes og Jæren som to tvillingbarn som sammen hjelper hverandre framover.¹²¹ Jordbruket hadde forsynt byen med varer og bidratt til handel og industri. Flere av byens innbyggere kom fra det nærmeste omlandet.

Et element som faller ut når det kommer til Sandnes sin opprinnelsesfortelling, er at byen eller området innerst i Gandsfjorden, kunne like gjerne kunne blitt en del av Stavanger. Dette kan betegnes som ikke-bruk av historie i Sandnes. I 1960 var det imidlertid ingen fare for sammenslåing med Stavanger, det var nok noe som var vanskelig å tenke seg i 1960. Stavanger var en fattig by, med arbeidsledighet og dårlig økonomi, mens Sandnes på sin side var en by med et blomstrende næringsliv, mange arbeidsplasser og god økonomi.

¹²⁰ Stavangeren 17. 06. 1960

¹²¹ Rogaland 17.06. 1960

Næringslivsfortellingen

Fortellingen om Sandnes' opprinnelse må ses i lys av utviklingen av handel og industri i byen. Det var handelsvirksomhet og etablering av industri på stedet som var med på å gi stedet ladestedsrettigheter. Denne fortellingen begynte med etablering av handelsvirksomhet og teglverkindustri, som førte med seg etableringer av større industrier senere.

Pionerånden eller gründerspiriten er verdier som kommer fram gjennom denne fortellingen. Villigheten til å satse på Sandnes og se mulighetene i hva Sandnes kunne gi. Dette kan eksemplifiseres med fortellingen om firmaet Jonas Øglænd.

I denne fortellingen er det spesielt en mann som bemerker seg, og som var et stort navn som ble hyllet i byen. Enhver by har ofte en stor mann som blir hyllet. Stavanger hadde Christian Bjelland, som startet flere hermetikkfabrikker der. I bilbyen Detroit i USA, hadde de Henry Ford. For Sandnes har fortellingen om Jonas Øglænd vært fremtredende. I jubileumsåret holdt Jonas Schanche Jonassen foredrag om Jonas Øglænd og hans betydning for byen.¹²²

Fortellingen om Sandnes og etableringen av firmaet Jonas Øglænd er to tett sammenvevde fortellinger. Jonas Øglænd kom fra en bygd i Høyland til Sandnes som ung gutt, omtrent på samme tid som byen fikk ladestedsstatus. Historien om Jonas Øglænd og Sandnes er nærmest som en "Sandnesversjon" av den amerikanske drømmen, eller som firmaet selv presenterte seg ved bedriftens 100-årsjubileum i 1968: Jonas Øglænd i Askeladdens skikkelse. Dette var en spillefilm laget av Ivo Caprino.¹²³

Jonas Øglænd startet sin handelsvirksomhet med en landhandel i handelskrysset "Krossen" i Sandnes, men det var sykler og varemerket Den Beste Sykkel (DBS) som nok er det de fleste i dag forbinder med firmaet til Jonas Øglænd og som har gjort at Sandnes har fått betegnelsen "sykkelbyen". Det var likevel ikke bare innenfor sykkelproduksjon at Øglænd-industrier var store i 1960. Innenfor konfeksjonsproduksjon var også bedriften ledende, og dessuten var bedriften allsidig produksjonen og produserte også motorsykler, bildeler og campingutstyr.

Det er derfor ikke så unaturlig at et firma som Øglænd tok stor plass i Sandnes' jubileum. Bedriften gav mange arbeidsplasser og store inntekter til kommunen, i tillegg bidrog den til

¹²² Gjengitt i Schanche Jonassen 1964:57-70

¹²³ Schanche Jonassen 1968: 16

utbygging av offentlige institusjoner i kommunen. Lars Øglænd, sønn av Jonas Øglænd, hadde også vært ordfører i kommunen.

Tendenser i historiebruken

En ser at Sandnes har flere fortellinger om byens opprinnelse som var med på å forklare hvorfor byen var blitt det den var i 1960, sterke krefter som arbeidet for bystatus på den ene siden, samt utviklingen innen jordbruk og utviklingen innenfor industrien fra teglverkene til moderne industri på den andre. Byens tilknytning til jordbruket har med seg flere identitetsskapende elementer om hvordan Sandnes sin utvikling var mulig. Sandnesinnbyggernes personlighet var arvet fra bøndene på Jærens driftige og moderne innstilling. I tillegg trakk flere aviser frem at det var et sjeldent kameratskap som rådet på arbeidsplassene i Sandnes. I opprinnelsesfortellingen til Sandnes ble det lagt grunnlag for verdier og holdninger som en så på som aktuelle for innbyggerne i 1960.

En ung by

En kommer ikke bort fra at i selve jubileet stod nåtiden i fokus. Å holde utstillingsmesse med ulike arrangementer og underholdning, var mer i sentrum enn den historiske framstillingen av byen. Dette var for eksempel ikke av stor betydning om historieverket ble ferdig til jubileet. Likevel var fortiden viktig for byen, og det var knyttet sterke verdier og egenskaper til den. Dette er et typisk trekk ved den moderne epoken som en kan plassere jubileet i.¹²⁴

Selve jubileet kan også ses på som historiebruk i seg selv. Det vil si at både Sandnes kommune representert av jubileumskomiteene og næringslivet brukte jubileet for å markedsføre byen. En slik markedsføring er mer vanlig i dag, der steder arrangerer ulike festivaler og messer, gjerne med en lokal vri. Denne markedsføringen i 1960 hadde klare næringslivsinteresser, for eksempel var leder Kristian Bø i Presse og reklamekomiteen ansatt hos Øglænd.

Det virket ikke som det i 1960 var et behov i Sandnes for å legitimere byen gjennom å prøve å få den til å virke eldre enn den var. Det var mer byens ”storhet” en ønsket å legitimere, og da storhet ved å være liten. En viktig del av dette var byens næringsmessige suksess. I Sandnes

¹²⁴ Eriksen 1999: 22

var en stolt av det byen hadde oppnådd på bare 100 år. Sandnes ble oppfattet som en ung og driftig by; en by som hadde fremtiden foran seg. Den var i sin ”gullalder”.

Flere steder i historiekulturen til Sandnes, blant annet i utstillingskatalogen, er bruken av fortiden rettet mot å forklare Sandnes sin utvikling til industriby. Å være en industriby er ikke noe som skiller Sandnes spesielt ut fra mange andre byer i Norge i 1960. Alle byene i Norge hadde en form for industri. Likevel blir dette fremhevet som et særtrekk ved Sandnes. Byen var i 1960 stolt av å være industriby, den var stolt av sitt næringsliv og av sin velstand. I jubileet ble særlig næringslivet trukket sterkt fram, ”se hvor mye vi har klart på bare 100-år”. Sandnes var i 1960 blitt den største byen av de byene som fikk ladestedsrettigheter på 1800-tallet.¹²⁵ Og dette kan kanskje ses på som det virkelige særtrekket ved Sandnes. Om det var et resultat av innbyggernes naturlige verdier og egenskaper i kombinasjon med pionerer, er et annet spørsmål.

Dersom innbyggerne i byen fortsatt var *driftige* og *arbeidsomme*, så ville byen fremdeles utvikle seg i den samme positive retningen den hadde gjort siden 1860. Dette var viktige egenskaper og verdier i 1960. Disse typiske egenskapene som beskriver hvordan innbyggerne i Sandnes tidligere hadde vært og fremdeles var, som videre la rammer for hvordan en ønsket at de fortsatt skulle være i fremtiden.

Tro på utvikling, vekst og fremtiden

Det eksisterte en positiv tro på utvikling, vekst og på framtiden i Sandnes. En særlig positiv tro var det på fremtidig utvikling og vekst innen næringslivet, spesielt innenfor industrinæringen. Dette var et generelt fenomen som gjaldt både i den vestlige verden og Norge. Etter andre verdenskrig var det en optimistisk tro både på teknologisk utvikling og økonomisk vekst. I Norge rundt 1960 var industrireising det politiske løsningsordet for å oppnå arbeid og velstand for alle.¹²⁶ At handelen, industrien og håndverket var viktig i Sandnes, kommer en ikke bort ifra. Markering av næringslivet på messen og med egen temadag er et tydelig tegn. Handelen, industrien og håndverket kan derfor ses på som en del av byidentiteten og minnefellesskapet.

¹²⁵ Aftenposten 02. 03. 1960

¹²⁶ Furre 2004: 155

I et intervju i *Rogalands Avis* bekreftet også Jonas Bjarne Øglænd dette positive synet på utviklingen. På et spørsmålet om Sandnes' fremtidsmuligheter, svarte han: "Når vi ser på de nye industrier som har kommet til Sandnes og distriktet etter krigen og hvor veldrevet de er, og hvilken framgang de kan vise på jubileumsutstillingen, kan man fristes til å si at framtidsmulighetene for Sandnes er nærmest ubegrenset bare med det forbehold at kommende slekter vil være like flinke til å utnytte de mulighetene som våre forfedre har vært."¹²⁷

Industrien stod likevel overfor store utfordringer. I Europa skjedde det en liberalisering av verdenshandelen, og i 1960 ble Norge med i Det europeiske frihandelsområdet, EFTA. Dette innebar tollfri varehandel med industrivarer i Europa. Industribedriftene i Sandnes stod derfor overfor store utfordringer og var blant de som var mest utsatte. En kan stille spørsmål om det muligens lå mer bak Jonas Bjarne Øglænds ord. Kanskje var Øglænds ord mer en appell for å holde pågangsmotet oppe blant folk flest ved bruk av både byens forfedre og byens tidligere suksesshistorie som forbilde. Han brukte historien som læremester – noe som kjennerte den moralske historiebruken. Samtidig legitimerte han også for en fremtidig industriell vekst, og fremhevet at byens fortid hadde vist at dette var mulig. Det kan virke som om han ønsket å legitimere både for tidligere ført utvikling og for den videre utviklingen. For selv om industrien stod overfor store utfordringer, var Øglænd optimistisk i forhold til utviklingen innenfor industrien. En måtte bare være flink til å tenke nytt, og dette kunne en i Sandnes.

Historiebruken under jubileet bærer preg av positive fremtidsforventninger, nemlig at Sandnes fortsatt skulle utvikle seg i samme retningen som byen hadde gjort. En pekte også tilbake på det som var gjennomført tidligere. Profileringen av industrien, næringslivet og viktige aktører innenfor dette området forteller noe om innholdet i byidentiteten i Sandnes i 1960. Bruken av industrihistorien ble sannsynligvis gjort for å legitimere for, og fortsatt styrke Sandnes sin identitet som fremtidsrettet industriby. Denne identiteten var dominerende i en tid da Sandnes fortsatt hadde en solid industri, og en sterk voksende økonomi. Denne identitetsforståelsen i Sandnes stod sterkt sammen med en minnepolitikk rettet mot byens innbyggere, og som inneholdt verdiene av arbeidsomhet og utvikling, men også hyllinger av foregangspersoner. Byens ordfører Audun Schanche Olsen hyllet blant annet "gründerne" i Sandnes ved å sammenligne dem med hva Henry Ford hadde betydd for byen Detroit.¹²⁸ Med dette mente han at det ikke var byen selv som hadde forutsetning for å bli en suksess, men de driftige foregangsmennene som så muligheter i stedet.

¹²⁷ Rogalands Avis 17. 06. 1960.

¹²⁸ Stavanger Aftenblad 20. 06. 1960

Henry Ford, grunnleggeren av bilprodusenten Ford, skal ha uttalt at ”History is more or less bunk” – noe som har blitt et uttrykk for det som har blitt kalt for et ”gründersyn” på historien.¹²⁹ Det innebærer at gründeren ser på seg selv som et handlingsmenneske, med oppgave å både forme og føre verden rundt seg til nye høyder. Dette gründersynet går inn i en modernistisk tankegang, der det er viktigere å bryte med fortiden, enn å lære av den. Et typisk trekk er at samtiden og framtiden blir satt i forrang for fortiden. Likevel er dette et paradoks. For dersom en ønsker å se framover, vil en likevel ta med seg flere forestillinger, perspektiver og verdier hentet fra fortiden, som igjen vil prege dette synet. Henry Ford åpnet et eget museum som idylliserte flere av de verdiene og egenskapene, som han mente hadde vært en del av nettopp den moderne utviklingen som hadde skjedd i Detroit. Blant annet skulle museet vise hvordan fremtidsrettet pionerånd og god arbeidsdisiplin i fortiden hadde vært med på å føre verden framover. Mye av det samme kan en gjenkjenne i historiebruken i Sandnes. Om ikke gjennom et museum, så gjennom de ulike svarene som ble gitt på spørsmålet om hvorfor Sandnes hadde blitt en rik og velstående by.

Framstillingen av Sandnes sin byidentitet gikk mye ut på å styrke og understreke den gode relasjonen mellom næringslivet og kommunen. Disse to instansene stod ikke i motsetning til hverandre, og det var et nært samarbeid både i planleggingsfasen og i utføringen av jubileet. Det nære samarbeidet ble bygget på tradisjoner av godt samarbeid. I minnepolitikken blir dette styrket fordi en fokuserte på at det ”alltid har vært en slik god relasjon i Sandnes”. Samtidig var det viktig å legitimere at Sandnes hadde vært industriby både i fortid og nåtid, og derfor var det viktig å jobbe for at byen fremdeles skulle være en industriby i framtiden.

Dette fokuset på næringslivet og dens utvikling i byen, gikk på tross av andre verdier og samfunnsbyggende elementer i en by. En fokuserte lite på verdien av høyere utdanning og kunnskap. Jubileet har, som tidligere nevnt, blitt sett på som et vendepunkt for kultursatsingen til byen. At en så på verdien av kultur, var noe nytt i Sandnes. Likevel hadde ikke byen, på tross av sin gode økonomi, et konserthus, museum eller teater.

¹²⁹ Stugu 2008: 7

Mellom myte og virkelighet

- Sandnes som arbeidets by

Flere av verdiene og egenskapene ved Sandnes lå i at byen ble omtalt som ”arbeidets by”, men ikke som arbeidernes by. Betegnelsen ”arbeidets by”, er en gammel betegnelse på byen, og en kan finne den allerede i Sandnessangen fra 1910, skrevet av byens tidligere ordfører L. O. Nygård:

”Arbeidskare, du er vår tanke, svik ei ditt kall her i arbeidets by, du ifra ”verket”, maskinen, bak skranke, du er den mann som gir stedet ry.”

En ser her både identitetsskapende og moralsk historiebruk i Sandnes. At byen var ”arbeidets by” inneholdt flere verdier som en ønsket å ta vare på som et ideal og som en ønsket å videreføre for fremtiden. Den tidligere omtalte troen på vekst og utvikling, spesielt innenfor industrien, skulle føre Sandnes fremover. En viktig forutsetning var å ha byens innbyggere med på denne utviklingen. Dette på tross av at forholdet nok ikke alltid hadde vært preget av enighet.

En kan se at det ble lagt vekt på verdier og egenskaper som en regnet som ”typiske” for befolkningen. Den typiske innbygger i Sandnes var arbeidsom og dyktig, samt nøysom og beskjeden i sin pengebruk. Det virket som om det gjaldt for alle samfunnslag, det var ingen ”skille” mellom fattig og rik. Det var også fokus på at det eksisterte en sterk arbeidsglede i Sandnes.

Trolig ble dette lagt vekt på for å opprettholde samholdet blant befolkningen og oppnå legitimitet for denne industrielle utviklingen. Det ligger også en eksistensiell tankegang bak verdiene og egenskapene. For dette var ”naturlige” egenskaper, arvet fra tidligere generasjoners arbeid i jordbruket. I tillegg var disse verdiene og egenskapene med på å fremheve hvem innbyggerne i Sandnes var i forhold til folk fra andre steder, altså en identitetsskaping. Det er typisk for det essensielle i identitetsskapende historiebruk at stedet der en bor skal gi egenskaper og verdier som skiller innbyggerne fra andre. Det er en oppfatning som går ut på at det er stedet som former mennesket og ikke omvendt. Stedet blir på mange måter et subjekt som påvirker mennesker, når det egentlig er mennesket som konstruerer stedet og gir det egenskaper. Samtidig er verdiene og egenskapene veldig generelle og kan nærmest brukes om hvert et område og enhver by.

Den tradisjonelle spenningen mellom arbeidstaker og arbeidsgiver ble visket vekk gjennom bruk av fortellinger om jevnbyrdighet og likhet. ”Sandnes 1860 -1960, Arbeidets by” var også en av overskriftene i den byhistoriske avdelingen til Sandnes under utstillingen. Det har blitt hevdet at den viktigste funksjonen til den legitimerende bruken av historien er å skape myter og da i form av tolkninger omformet til saklige beskrivelser.¹³⁰ Myter og mytedannelse blir tradisjonelt knyttet til religion og historier som blir regnet som usanne, men myter kan også knyttes til fortellinger og forestillinger som har blitt så allment vedtatt, at det ikke blir stilt spørsmål til dem. Denne formen for mytedannelse er kanskje den mest effektive formen for skaping av holdninger hos folk flest i forhold til fortiden og framtiden. Dette henger sammen med at fortellinger som ikke utgir seg for å være historier med stor ”H”, men som reelle beskrivelser av virkeligheten, er de fortellingene som det ikke settes spørsmålstejn ved.¹³¹ Oppfatningen av Sandnes som ”arbeidets by” kan nettopp være en slik myte. I flere historiefremstillinger om Sandnes ble det lagt vekt på at konfliktnivået mellom bedrifter som Øglænd, Ganns potteri og teglverk og arbeiderne som jobbet der, var lavt.¹³² Dette hang sammen med oppfattelsen av at bedriftslederne var fra arbeidernes rekker, og derfor stod de mer samlet. Det lå en slags solidarisk og demokratisk idé i denne oppfatningen, en likhetstanke. ”Sammen bygde de Sandnes” er et sitat som ble trukket fram som et vesentlig særtrekk ved Sandnes. For eksempel hevdet avisa *Stavangeren* at bakgrunnen for Sandnes sin suksess lå i den flid og arbeidsglede som alltid hadde eksistert.¹³³ Et annet element er at en ser at de sosiale forskjellene i Sandnes også blir dempet ned av denne historiebruken. Oppfattelsen var at i Sandnes så stod alle likt, selv om forholdet mellom en bedriftseier og arbeider aldri kan bli likt.

I boka ”Hammer og gauk” fra 1988 ble det fortalt en annen fortelling om dette forholdet. Ifølge denne boka var en av grunnleggerne av Øglænd-konsernet, Lars Øglænd, sterkt imot fagforeninger, og i en periode ansatte han bare personer som ikke var organiserte.¹³⁴ Også i *Rogalands Avis* kan en finne en annen fortelling. Halvar Lea var den første formannen i Sandnes baker- og konditorforening, som ble etablert i 1911. Han fortalte til avisa om tøffe

¹³⁰ Aronsson 2004: 64

¹³¹ Bøe 2006: 169

¹³² Blant annet i Jubileumskatalogen utgitt ved jubileet, historiefremstillinger i aviser, taler

¹³³ *Stavangeren* 17.06. 1960

¹³⁴ Johannessen 1988: 37

arbeidsdager med 75-80 timers uke og lav lønn. Dette var også vilkår som rådde innenfor arbeidet i industrien.¹³⁵ Likhetstanken var imidlertid ikke bare et fenomen som dominerte i Sandnes og på Jæren. Generelt er den dominerende i hele Sør-Vestlandet. De store politiske skilnadene mellom arbeidere og arbeidsgivere har vært mer dominerende på Østlandet, samt i Midt- og Nord-Norge.

Å bruke betegnelsen ”arbeidets by” om Sandnes er også en ganske ufarlig og inkluderende betegnelse. Dette en kan se på flere måter: Området Jæren har generelt ikke hatt en stor arbeiderbevegelse, og kommunistiske tanker har hatt liten innflytelse der. Det kan være flere grunner til dette, men det at bøndene har hatt en redsel for å miste jord kan ha vært en viktig årsak. Ved å omtale byen som arbeidets by inkluderer en personer som ikke definerer seg som arbeidere, men som hardt arbeidende mennesker. Bøndene fra Jæren assosierte seg ikke med arbeidere. Dermed var Sandnes den byen der en kunne arbeide hardt, slik som en hadde gjort på gården på Jæren. Betegnelsen på byen inkluderte ikke bare de som arbeidet der, enten det var i industrien eller gjennom handelsvirksomhet. Den var også inkluderende i forhold til næringslivet. Det var nok likevel ikke bare forholdet mellom bedriftsledere og arbeidere som gjorde at byen ble kalt arbeidets by. Samarbeidet i næringslivet ble fremhevet som et lærerikt eksempel for andre byer. Oppfatningen var at bedriftene i Sandnes ikke lurte på hverandre eller kivet, men heller samarbeidet med hverandre. I tillegg hadde også kommunen lagt godt til rette for arbeidslivet og oppmuntret til nye tiltak.

Porten til Jærens forgjettede land

- Tvillingbarna Sandnes og Jæren

*”inderlige Forbindelse der er mellem disse to Ting: Jæderen og Sandnæs’ utvikling. Den ene betinger den anden. Det er Tvilingbørn, som gjensidig hjælper hinannen fremover”.*¹³⁶

Dette sitatet fra tidligere lensmann, M.A. Grudes framstilling av Sandnes historie ble flere ganger trukket frem i anledning jubileet. Forholdet mellom Sandnes og Jæren ble lagt vekt på av aktører under jubileet. I Sandnesjubileets logo ble strofen ”Porten til Jærens forgjettede land”, fra Sandnessangen fra 1910, spesielt trukket fram.

¹³⁵ Rogalands Avis 17. 06. 1960

¹³⁶ Grude 1910: 5

Sandnesinnbyggernes forfedre ble regnet som bønder og ikke byfolk. Det som skiller seg særlig ut i kildene, er oppfatningen av at det var et nært forhold mellom by og land. Oppfatningen, som tidligere nevnt, om at sandnesinnbyggerne hadde tatt med seg flere positive egenskaper fra Jæren stod også sentralt i denne sammenheng. I tillegg ble Sandnes fremhevet som byen eller hovedstaden på Jæren og for Jæren. Martin Grudes oppfatning av Jæren og Sandnes som to tvillinger som støttet hverandre, ble dermed ytterligere styrket i 1960. Dette kan en også se gjennom markeringen av bøndenes dag under jubileet, og ved at jordbruket var sterkt representert i utstillingen. Blant annet hadde kommersielle aktører som Felleskjøpet, Felleslaget og Egglaget laget en historisk utstilling om utviklingen av handelen mellom by og land.

Reisning av minnesmerke over M. A Grude

Reisningen av monumentet over M. A Grude er et eksempel på å minne en av forkjempere for at Sandnes skulle få bystatus. Monumentet ble laget og reist på initiativ fra Høyland kommune, men med økonomisk støtte fra Sandnes kommune. På et formelt plan er minnesmerket derfor litt i grenselandet når det gjelder hvem sin historiebruk dette var siden begge kommunene var medvirkende til minnesmerket. Høyland var imidlertid initiativtakeren, og formålet bak reisningen var nok mer til deres fordel. Sandnes kommune tok ikke selv initiativ til noen minnesmerker eller monumenter under jubileet.¹³⁷

Monumentet kan en si hadde en legitimerende funksjon fra Høyland kommune sin side. En kan koble det med kommunens politiske ønske om å bli en del av en sammenslåing med Sandnes. Det kan tenkes at de brukte historien for å understreke tilknytningen til Sandnes, ved å minne om deres felles referanser. Grude var lensmann i Høyland kommune, men hadde vært en sterk forkjemper for utskillelsen av Sandnes, og han hadde som tidligere nevnt skrevet byens byhistorie fra 1910. Det var et ønske blant høylandpolitikere at kommunene skulle bli slått i sammen, og ved å reise dette minnesmerke over Grude, stadfestet de også at Høyland var en del av Sandnes. Ordfører Lars Vatsendvik i Høyland kalte dessuten byen ”et ekte Høylandsbarn”, og dette kan henvise til at kommunen følte en sterk tilhørighet til Sandnes. Ønsket om sammenslåing var ikke sterkt hos politikere i Sandnes, der ordfører Schanche Olsen uttalte at Sandnes fungerte best når den ble styrt for seg selv. På en annen side hadde minnesmerket både en identitetsskapende og moralsk funksjon. M. A Grude var både en

¹³⁷ Bøe 2008: egen oppgave

representant for dannelsen av byen Sandnes og flere sentrale institusjoner i byen. Det var derfor ikke unaturlig at en valgte ved byens 100-års jubileum å minne han. Samtidig kommer den moralske funksjonen fram, ved at Grude ble sett på som en av byens foregangsmenn og forbilder.

Oppsummering

Det var en samstemmighet i historiebruken som ble uttrykt i jubileet. I historiebruken som kom til uttrykk ble flere verdier og identiteter ved byens befolkning begrunnet med ulike forestillinger ifra fortiden. Disse forestillingene hadde til felles at de karakteriserte den typiske innbyggeren i Sandnes og kan betegnes som byidentitet.

Gjennom de ulike kategoriene for historiebruk ser en at den identitetsskapende og moralske historiebruken stod tett sammen. I 1960 ble nøysomhet og arbeidsomhet sett på som positive verdier. Verdier som hadde bygget opp samfunnet i Sandnes, og som ville være med å bygge samfunnet videre. Disse, og flere andre verdier og egenskaper ble også trukket frem i flere sammenhenger i jubileet og hadde den funksjonen at de var med å opprettholde og forsterke innbyggernes identitet. Samtidig hadde disse verdiene og egenskapene en moralsk funksjon fordi de mobiliserte fellesskapet til å stå for de samme verdiene. De understrekte også et likhetsbilde blant innbyggerne i byen, noe som var med på å styrke fellesskapet. Verdien av sparsommelighet og nøysomhet ble trukket fram ved flere anledninger ved feiringen, som verdier som hadde bygget opp Sandnes som by og dens næringsliv. Paradokset var at selve feiringen av jubileet ikke var særlig nøysom og sparsommelig.

Den legitimerende historiebruken kom frem gjennom både representanter fra kommunen og næringslivet. Den generelle bruken agiterte mot en fortsatt utvikling innen næringslivet. Verdiene av fremskritt og vekst var sentrale. Historiebruken i 1960-jubileet rettet seg mye mot å forklare byens suksess. Og gjennom dette ble fremskrittet en viktig verdi og å kunne se framover.

I ethvert samfunn vil det alltid være hendelser og aspekter fra fortiden som en ikke legger vekt på i stor grad, spesielt ikke i en jubileumssammenheng. Jubileet gav uttrykk for en positiv optimisme til framtid. Uromomenter og kritikk var ikke en del av jubileet i 1960. Det

virket som en var enige om at i jubileets skulle det feires og ikke dveles.

En ser også at den identiteten og de verdiene en knyttet til byen i stor grad var knyttet til menn og deres virksomheter. Kvinnens rolle i ”utviklingen av Sandnes” var ikke et tema verken når det gjaldt nåtid, fortid eller fremtid. Dette kan forklares historisk ved at 1960-tallet var før kvinnehistorie og kvinnens rolle i samfunnet ble satt på agendaen.

Del 3

Sandnes’ 125-års jubileum i 1985

Historikk

I de 25 årene fra 100-årsjubileet i 1960 og fram til 125-årsjubileet i 1985 hadde Sandnes endret seg. I tillegg hadde endringer i selve Rogaland påvirket byen. Den store kommunereformen i 1965 førte til at Sandnes ble slått sammen med kommunene Høyland, Høle og deler av Hetland. Bykommunen Sandnes, som tidligere hadde utgjort en knapp kvadratkilometer i omfang, var i 1985 en storkommune på 309,9 kvadratkilometer.

I 1985 var det fremdeles snakk om at en ønsket en kommunesammenslåing. Det var flere alternativ ble diskutert, blant annet sammenslåing av Sandnes og Stavanger eller en ny storkommune sammen med en eller flere nærliggende kommuner. ”Høyrebølgen” i Norge kunne en også se i det politiske styret i Sandnes. Som Kåre Willochs koalisjonsregjering på denne tiden, bestod også det politiske styret i Sandnes av et samarbeidsprosjekt mellom partiene Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet. Ordfører var Sigurd Aarsland fra Kristelig Folkeparti.

Utenomliggende faktorer hadde også innvirkning på byens situasjon. Norge var i en liberalisering, frislepp og jappetid. Oljefunn i Nordsjøen førte med seg at Stavanger fra 1970-tallet utviklet seg fra primært å være basert på fiskerelatert industri til å bli en oljehovedstad. Stavanger, som i lengre tid hadde vært en stagnerende by, fikk nå flere arbeidsplasser og sterk økonomisk vekst. Oljevirknsomheten i Nordsjøen gav ringvirkninger til Sandnes, byen fikk

nye arbeidsplasser gjennom oljerelatert produksjon. I byen var det fremdeles en økonomisk vekst.

Selve bybildet i Sandnes var i endring. Mye av den eldre industrien, som før hadde vært etablert i sentrum av byen, hadde forsvunnet eller blitt flyttet ut av bykjernen. Dette var i tråd med avindustrialiseringen som skjedde i resten av landet.¹³⁸ Sandnes hadde i 1985 vridd seg fra å være en industriby over til å være en handelsby. Dette kunne en se ved etableringen av datidens største kjøpesenter i Norge, Kvadrat, på Lura i 1984. I planene til kommunen lå også etablering av et kjøpesenter i de gamle lokalene til Sandnes Ullvarefabrikk, som lå sentralt i sentrum. Handelen var i 1985 byens varemerke, byen ønsket å være en handelsby, med spesialkompetanse innenfor sørvis. Statistikk viste at kjøpekraften var større blant innbyggerne i Sandnes, enn det den var i resten av Rogaland.¹³⁹ Innenfor handelen hadde byen imidlertid konkurranse, både fra Stavanger i nord og fra tettstedene Bryne og Kleppe i sør. I denne sammenheng hadde begreper som handelslekkasje og handelskrig blitt aktuelle. Sandnes var i 1960 et sentrum for Jæren, men i 1985 var tettstedet Bryne i ferd med å ta over denne ”statusen”. På mange måter var det en by med en annet ”ham” som feiret sitt jubileum i 1985 – noe som denne gjennomgangen av jubileumsfeiringen vil vise.

Feiringen av Sandnes sitt 125-årsjubileum forgikk i perioden mellom 8. – 16. juni.

Åpningsdagen den 8. juni var også den formelle markeringen av jubileet. Under dette jubileet ble det holdt en jubileumsmesse i gamle Sandnes Ullvarefabrikks lokaler i vågen og i det nye parkeringshuset ved siden av. På festplassen var det tivoli og en stor scene, som ble brukt til både konserter og underholdning.

Tiden før jubileet

Planleggingsprosessen til markeringen av Sandnes’ fjerde byjubileum startet våren 1981, da Kirsten Will T. Løkken tok opp saken i bystyret. Den endelige avgjørelsen om å feire jubileet, ble tatt av formannskapet i august samme år.¹⁴⁰ Det ble da ikke gitt noen nærmere begrunnelse for hvorfor en ønsket å markere et 125-årsjubileum. En markering virket nærmest som en naturlighet, dette til tross for at 125-år ikke var et spesielt rundt tall.

¹³⁸ Benum 2005: 139

¹³⁹ Stavanger Aftenblad 04. 06. 1985

¹⁴⁰ Sandnes by 125-års jubileum i 1985, Møtebok, Sandnes formannskap, datert 13. 08. 1981

Viljen til å markere jubileet, hang nok sammen med de mulighetene en jubileumsfeiring gav byen. Det var et politisk ønske at byen skulle vise mer igjen, og hovedsiktemålet var å skape mer publisitet om byen.¹⁴¹ Jubileet skulle være en del av en markedsføring av byen og samtidig være inkluderende for hele regionen. Kommunen ønsket konkret å bruke dette jubileet til å vise fram Sandnes og det byen hadde å by på. Det var et ønske om ”å slå et slag for folkefellesskapet i regionen”¹⁴². Dette ble knyttet sammen med at de politiske kreftene i kommunen ville vise utad at en eventuell kommunesammenslåing ikke var nødvendig. Kommunesammenslåing var også et aktuelt tema i Rogaland på 1980-tallet, og et av forslagene var å slå Sandnes sammen med Stavanger. Dette kan muligens ha ført med seg at en så behovet for å markere byen.

Forrige jubileum i 1960 ble brukt som ramme for jubileumsplanleggingen, og det ble herfra hentet fram ideer, for eksempel ved oppbygging av programmet og de ulike temadagene.¹⁴³ Også Stavanger sitt byjubileum i 1975 ble brukt som inspirasjon. Imidlertid skulle ikke jubileet være av samme dimensjon som disse jubileene. I forhold til jubileet i 1960 var arrangementet tidsmessig kortet inn, og varte i 8 dager, fra 8. juni til 16. juni. Budsjettet til jubileet i 1985 hadde heller ikke samme økonomiske ramme som jubileet i 1960. Til 1985-jubileet ble det budsjettet med 500 000 kroner fra kommunen.¹⁴⁴ Dette var betraktelig lavere enn den millionen kommunen bidrog med i 1960. Sannsynligvis bidrog private aktører mer økonomisk enn i 1960, men dette kommer ikke fram i jubileets budsjett.

Planleggingen av jubileet

Jubileet i 1985 ble planlagt av en komité bestående av seks medlemmer. Formannen i komiteen var daværende ordfører Sigurd Aarsland, og nestformann var Thorvald Øglænd fra Sandnes Handels-, Håndverks, og Industriforening (SHHI). Øvrige medlemmer var Arne J. Andersen fra formannskapet, Gaute Rostrup fra SHHI, samt Ole Røyseland og Paal Borsheim fra kulturstyret i kommunen. De hadde det overordende ansvaret for planleggingen av jubileet. Til sammen hadde komiteen 24 styremøter, og formannskapet ble jevnlig orientert om komiteens arbeid. I 1960 valgte kommunen selv å ha ansvaret for mesteparten

¹⁴¹ Byjubileet 1985, rapport fra Hovedkomiteen, datert 28. 08.1985

¹⁴² Stavanger Aftenblad 02.01. 1985

¹⁴³ Møtebok, Sandnes formannskap, datert 10. 02.1983

¹⁴⁴ Regnskap, byjubileet, datert 20. 08.1985

planleggingen gjennom ulike underkomiteer. I 1985 fikk andre aktører større medansvar og delaktighet i planleggingen.

Under planleggingen av jubileet inngikk kommunen samarbeid med flere ulike aktører. Både planleggingen og avviklingen av selve jubileet og jubileumsmessen ble gjort i samarbeid med ulike foreninger og lag i kommunen. Sandnes Handels-, Håndverks-, og Industriforening var allerede involvert i jubileets hovedkomité, men fikk ansvarsområder utover dette. Flere frivillige organisasjoner og lag i kommunen fikk større oppgaver knyttet til planleggingen. Kommunen inngikk også samarbeid med posten angående eget stempelmerke til jubileet, og med *Stavanger Aftenblad* om mediedekning før og under jubileet. *Stavanger Aftenblad* hadde i jubileumsmånedens juni og frem til jubileet daglige artikler om Sandnes. Posten var også involvert, både med utvikling av en eget stempelvignett for jubileet, og med egen stand på messen. På messen skulle posten ha sitt eget posthus fra gamle dager, og betjeningen skulle vise hvordan posttjenestene fungerte i gamle dager.

Ansvar for selve arrangementen av utstillingsmessen og ansvar for underholdningen på festplassen under jubileet, fikk idrettslagene SAIF (Sandnes idrettsforening), Ulf, samt Rogalands Fotballkrets.¹⁴⁵ Utenom dette ble de forskjellige fritidsorganisasjonene i Sandnes oppfordret av jubileumskomiteen til å ha egne jubileumstiltak. Slik sett ble innbyggerne oppfordret til å delta i jubileet på et mer grunnleggende plan enn i 1960, der planleggingen stort sett lå i hendene på jubileumskomiteene.

Hovedkomiteen oppfordret byens korps, både skolekorps og voksenkorps, til å delta aktivt i jubileet, og ønsket at de skulle spille både på åpningen av jubileet og i gatene i jubileumsuka. Byen hadde en lang korpstradisjon, og å involvere korpssene var et naturlig innslag. Korpsdeltakerne skulle bli belønnet med medalje til minne om jubileet.¹⁴⁶ Idrettens dag skulle markeres under jubileet, med presentasjon av ulike aktivitetstilbud i kommunen. Dette var det en egen komité som stod for. For å vise byens tradisjon for idrett, skulle utøverne benytte både nye og eldre antrekk og idrettsutstyr.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Rogalands Avis 08.06. 1985

¹⁴⁶ Hovedkomiteen for byjubileet, datert 28. 01.1985

¹⁴⁷ Komiteen for idrettens dag, datert 25. 04. 1985

SHHI fikk ansvaret for å presentere den eldre og den nye industrien i Sandnes. I tillegg til dette fikk Høyland Bondelag i oppgave å presentere landbruket. Bondelaget satte sammen en samarbeidskomité med Bondekvinnelaget, Bygdeungdomslaget, Riska Bondelag, Høyland Bygdemuseum samt 4H-klubbene. For disse var det den historiske utviklingen innenfor landbruket, som skulle stå sentralt, fra utviklingen fra eldre til nye jordbruksmetoder innenfor dyrking av korn og gras, fram til utviklingen fra eldre til moderne jordbruksredskaper. Dette skulle vises fram både gjennom et eget opplegg på ”landbrukes time”, samt med en fast utstilling i Bøndernes Hus under jubileet.¹⁴⁸

Gangen i planleggingen

Planleggingsprosessen i hovedkomiteen bar preg av å være systematisk, oversiktelig og grundig. Referatene hadde gjerne overskrifter som ”hvem gjør hva?”, ”hva har vi glemt?” og ”hva gjør vi videre?”. Ansvarsområder ble delegert til de forskjellige aktørene, som var involvert i planleggingen av byjubileet.

Hovedkomiteen tok også initiativ til et vennsbyprosjekt med kommunens tre nordiske vennsbyer, Mariestad, Nyborg og Perniö, og inviterte til utstilling med verker av lokalekunstnere fra disse byene.¹⁴⁹

Ordfører Aarsland inviterte statsminister, Kåre Willoch, til åpningsdagen den 8. juni. I invitasjonen pekte han på det politiske samarbeidet mellom Høyre, Kristelig Folkeparti og Senterpartiet, den gode økonomiske stillingen til byen, næringslivet og kulturen.

Statsministeren hadde imidlertid ikke anledning til å besøke byen. En invitasjon ble også sendt til kongehuset, og her fikk komiteen et positivt svar. I april 1985 var det klart at kong Olav ville besøke byen. Selv om kongen var travel, ønsket han å besøke byen noen timer på åpningsdagen den 8. juni. Bekreftelsen på kongens nærvær på jubileet, hadde stor innflytelse for den videre planleggingen av jubileet. Kongens tre timer lange besøk i byen ble grundig planlagt ned til minste detalj, fra rekkefølgen i kongens kortesje, hvem som skulle overrekke blomster, til plasseringen av blomster på byens scene.

¹⁴⁸ Brev fra Bondelagets planleggingskomité ved Paul Kyllingstad

¹⁴⁹ Brev til vennsbyene fra jubileumskomiteen ved Doris Lavold, udatert

Feiring av byjubileum er ofte en tid for fornyelse og forskjønnelse av en by, slik var det også for Sandnes i 1985. Slik ble feiringen av jubileet også en del av byplanleggingen med oppgradering av enkelte deler av byen. Et eget skjønnhetsråd ble dannet før jubileumsåret, men dette rådet skulle ha midlertidig varighet og bare funksjonere ut 1985.¹⁵⁰ I jubileumssammenhengen ville en oppgradere Øglændsplassen, Kirkebakken og enden av vågen.¹⁵¹

To minnesmerker ble planlagt avduket i jubileumsuka. Det ene var et relieff av Jonas B. Øglænd, som skulle plasseres på Øglændmonumentet i sentrum. Opprinnelig hadde komiteen planlagt å plante et ”kongetre”, men gikk vekk ifra denne ideen og valgte isteden avduking av relieffet som en høytidelig markering under jubileet.¹⁵² En valgte å markere en lokal person og hans innsats for byen, istedenfor ”kongetreet”, som er et nasjonalt symbol.

Det andre minnesmerket som ble planlagt, var over kvinnesaksforkjemper, Elise Ottesen Jensen (1886-1973). Hun var født i Høyland herred. Elise Ottesen Jensen var ei allsidig kvinne, som muligens er mer kjent i resten av Norden enn i Norge. Hun var blant annet grunnlegger av Riksförbundet för sexuell opplysning (RFSU) og holdt foredrag om seksualopplysning og familieplanlegging. Hun har også vært nominert til Nobels fredspris, men er kanskje mest kjent for å ha gitt navn til kvinnesaksgruppa, Ottar.¹⁵³ Selve initiativet til avduking av minnesmerket av Elise Ottesen Jensen, var det kvinneorganisasjoner i Sandnes som stod bak.

Planlagte historiepublikasjoner

Det ble ikke gitt ut et eget historieverk til jubileet. Jubileumskomiteen hadde imidlertid saken oppe til behandling som et forslag, men kom fram til at jubileet var for lite. Det ble for dyrt å engasjere historikere til å skrive en ny byhistorie. Ordføreren ønsket likevel at det skulle gis ut en publikasjon om byens historie. En idé fra jubileets hovedkomité var å utlyse en skrivekonkurranse for byens borgere og andre interesserte. Dette skulle være en artikkel om hva som hadde skjedd i Sandnes i perioden 1960 – 1985. Denne konkurransen ble utlyst i det

¹⁵⁰ Notat til jubileumskomiteen 5. september 1984, møtebok for hovedutvalgte for kultur 26. 11. 1984

¹⁵¹ Møte i Sandnes formannskap, datert 10. 06. 1983

¹⁵² Protokoll fra møte i hovedkomiteen, datert 15. 09. 1984

¹⁵³ [http://no.wikipedia.org/wiki/Elise Ottesen-Jensen](http://no.wikipedia.org/wiki/Elise_Ottesen-Jensen) - lastet ned 31.10.2009

kommunale meldingsbladet, *Sandnes Informasjon*.¹⁵⁴ Tanken bak, var å kombinere denne artikkelen med en bildebok med bilder fra perioden, og de håpet at *Stavanger Aftenblad* kunne bidra. *Stavanger Aftenblad* takket imidlertid nei til oppdraget, fordi avisen ikke så noen mulighet da til å finne representativt utvalg av bilder fra Sandnes.¹⁵⁵

Den planlagte artikkelen ble det heller ikke noe av, fordi ingen hadde sendt bidrag.¹⁵⁶ Å utlyse en konkurranse for byens innbyggere om å skrive en artikkel om byens historie, kan ses på som et forsøk på å skape delaktighet og engasjement blant byens innbyggere rundt byens historie. Det er likevel interessant å spørre seg om hva som kunne ha vært årsaken til at ingen ønsket å delta i konkurransen. Det kan ha vært et uttrykk for manglende interesse for byens historie og det å fremstille den. Dette kan være et uttrykk for den postmoderne tid, der denne historien ble oppfattet som kjedelig og avleggs.¹⁵⁷ En annen årsak kan også være selve utfordringen i det å skrive en fortelling om noe som var så pass nær i tid. Det kan være lettere å se ting i sammenheng, når en får en større tidsavstand.

Elever fikk undervisning i byhistorie

Bystyret ønsket at byens skoleelever skulle bli mer bevisste på byens fortid.¹⁵⁸ Dermed ble skolene oppfordret til å gi elevene undervisning i byens historie og til å kombinere undervisningen med byvandring. En tenkte seg at historieundervisningen skulle inneholde det som en regnet som grunnsteinene for byens vekst og utvikling - byens næringshistorie.

Oppfordringen fra bystyre var å fokusere på leirvareindustrien, handel, administrasjon, tre og høvleri, den mekaniske industrien, mølledriften, fiske og sjøfart, meieri og landbruk samt ullvare- og tekstilindustrien.¹⁵⁹ En ønsket at flere ulike sider ved byens fortid skulle komme på timeplanen. Likevel var det hovedfokus på næringshistorien til byen, men fremstillingene innen dette området var mer mangfoldige enn i 1960. Dette kan tyde på at en ville vise elevene betydningen av å satse på ulike næringsveier, altså hvor viktig det var å kunne stå på

¹⁵⁴ Hva skjedde i Sandes i perioden 1960 til 1985, notat til møte i jubileumskomiteen 14.09.1984

¹⁵⁵ Brev fra sjefredaktør Thor Bjarne Bore til ordfører Sigurd Aarsland, datert 07.02. 1985

¹⁵⁶ Referat fra møte i jubileumskomiteen, datert 22.03.1985

¹⁵⁷ Agedal og Brottveit 2006: 132

¹⁵⁸ Brev fra bystyret til skolesjefen i Sandnes, datert 28.03. 1985

¹⁵⁹ Brev fra bystyret til skolesjefen i Sandnes, datert 28.03. 1985

flere bein. På en annen side kan det også virke som om det rådet en usikkerhet om hva en skulle fokusere på av historie og dermed valgte å ta med det meste som byen hadde hatt av næringsveier. Områdene var ikke unike for Sandnes, de var heller mer generelle og ordinære og de kunne nærmest ha passet inn i den allmenne historieundervisningen i Norge. Det kunne virke som om det var et flyktig forhold til historien i Sandnes, der en var usikker på, eller manglet vilje til å finne ut hva en skulle fokusere på. Det ble lagt vekt på hva som hadde ført til ”vekst” og ”utvikling” i byen, og hva som var byens ”grunnsteiner”, som også kan ses på som viktige verdier som skulle formidles.

Undervisningen i lokalhistorien viste seg imidlertid å by på to problemer. Det første var at det fantes lite materiale om Sandnes sin byhistorie som var tilrettelagt for elever. Det andre var at byen også manglet et museum og en museumspedagog som kunne brukes i undervisningssammenheng. Dermed startet en diskusjon både politisk i kommunen og i avisene om byens behov for et byhistorisk museum for byens historie. Situasjonen i Sandnes ble sammenlignet med andre kommuner, som Hå og Stavanger, som begge hadde museumspedagoger som jobbet med formidling av lokalhistorien.¹⁶⁰

Likevel var det av betydning at byens lokalhistorie kom inn som en del av undervisningen. Historieundervisningen i skolen utgjør en sentral del for bygging av det lokale minnefellesskapet på et sted. Undervisning i lokalhistorie var også i tråd med læreplanen M74, og undervisningen fikk en enda større betydning i den senere læreplanen M86. Mønsterplanen av 1974 hadde også den åpenheten innenfor valg av faglig stoff, som gjorde dette mulig.

Å fokusere på lokalhistorie i undervisningen, kan både ses på som et forsøk på å gi elevene kunnskap om byen, og dessuten som et forsøk på å utvikle en sterkere tilhørighet til byen. Et sted får større betydning for fellesskapet, når en deler kunnskap om dets fortid. Fremhevingen av næringslivshistorien kan vise til at nettopp denne historien, var av større betydning for Sandnes kommune, enn annen historie. Undervisningen i næringshistorien kan derfor ses på som en del av identitetsdannelsen i byen. Mangfoldet innenfor næringshistorien kan imidlertid tyde på at byen manglet den typiske hendelsen eller et fenomen som dominerte byen.

¹⁶⁰ Brev til rådmannen i Sandnes fra skolesjefen, datert 31.07. 1985

Selve undervisningen i lokalhistorie var imidlertid avhengig av den enkelte skolen. Siden det ikke fantes eget materiale eller museumspedagog som jobbet med Sandnes' historie, var nok undervisningen forskjellig fra skole til skole, og dermed avhengig av lærernes egen innstans og kunnskap om området. Et eksempel er bydelen Aspervika i Sandnes. Her hadde 6. klasse hatt prosjektarbeid om bydelens historie. Tema var menneskenes liv og virksomhet fra yngre steinalder og fram til 1985. Elevene hadde blant annet laget et hefte om Aspervikas historie og delt ut i bydelen.¹⁶¹ Dette er et eksempel på at føringene som kommunen gav, ikke trengte å være hovedinnholdet i den utførte undervisningen i skolen.

Kulturløft i Sandnes

Året 1985 var også Det europeiske kulturåret. Derfor ble det også planlagt 40 arrangementer som skulle være en del av selve jubileet, men skulle foregå gjennom hele jubileumsåret. Dette kan ses på som en del av ønsket om å sette Sandnes på kartet, her som en kulturby. Dette var i tråd med den "nye kulturpolitikken" som ble utformet av de sentrale myndighetene i løpet av 1970-tallet.¹⁶² Kulturen skulle ha opphav i distriktene. Folk skulle ikke bare være tilskuere, men også ta del i kulturen i større grad enn tidligere.

I jubileumsuka var hovedattraksjonen operetten "Den glade enke". Musikk og kultur skulle være en sentral del av bybildet i jubileumsuka, blant annet med "gatemusisering" med forskjellige musikkstilarter som orkestrer, rockeband, jazz, leikarring, klassisk musikk og brassband.¹⁶³ En skulle også arrangere kulturkveld med Kjell Bækkelund og kirkekoncert med musikanter fra musikkskolen og elever fra musikklinjen på Lundehaugen videregående skole.

Andre kulturorganisasjoner planla også oppvisninger i jubileumsuka. Folkedanslaget i Sandnes inviterte folkedansere fra byens vennskapsbyer og fra Jæren til å delta på folkedans i Sandnes sentrum. Det ble også invitert til folkedansfestival i Giskehallen med servering av tradisjonell mat som rømmegrøt og spekemat.

¹⁶¹ Stavanger Aftenblad 19.03. 1985

¹⁶² Beren 2005: 245

¹⁶³ Stavanger Aftenblad 18. 04. 1985

Byens nåtid og framtid i fokus

I lokalavisene forut for jubileet i 1960 var det flere historiefremstillinger som inneholdt forestillinger om hvorfor Sandnes hadde blitt den byen den var. En slik tendens var ikke til stede i lokalavisene i 1985. Byen ble kalt for fremtidens by.¹⁶⁴ En ungdomspolitiker fra Sandnes mente at byens jubileumsfeiring ikke hadde så stor betydning for dagens unge, men mer for de eldre. Ifølge henne var det hovedsakelig utdanning og framtiden som opptok unge i Sandnes.¹⁶⁵ Det kunne også virke som om 1960-jubileet var glemt av mange. Da Sandnes kommune la fram programmet for jubileet, stod det i *Stavanger Aftenblad* ”Aldri før har Sandnes rustet seg til en fest av de dimensjoner som det ser ut til å bli over 125-års arrangementet”.¹⁶⁶ Denne uttalelsen passer inn i den utviklingstanken, der en ”glemmer” fortiden og heller legger vekt på nåtid og framtid. En oppfattelse som går ut på at tiden alltid utvikler seg mot det bedre.

Fokuset på nåtid og framtid kom frem i *Stavanger Aftenblad* sin artikkelserie om Sandnes, og da som var et ledd i markeringen. Det virket som om Sandnes sin fremtidige utvikling nærmest var et underliggende tema for disse artiklene. Her ble områder innen næringsutvikling, byplanlegging, kultursatsing og hva som var kommunes framtid, satt lys på.

Avisene skrev om byens befolkningsvekst, om planer innenfor boligutbygging, og byens stilling som sørvisby, som vil si at arbeidsstillinger innen sørvisyrkene dominerte i byens arbeidsliv. Kommunen ønsket at det skulle være en satsing på sørvisområdet også i framtiden.¹⁶⁷ En ønsket å satse på handel som varemerke for byen, og en var opptatt av hvordan en skulle skape nytt og videre utvikle et godt ”handelsmiljø” i Sandnes.¹⁶⁸ Innenfor byens bedrifter hersket det en positiv fremtidsoptimisme, og en så på utviklingen innen teknologi som løsningen på flere områder innenfor næringslivet i framtiden. Når det gjaldt byplanlegging ville en bygge et kultursenter med kongresshotell i østre bydel.¹⁶⁹ En ønsket også å bygge en honnørbygde og ha småbåthavn i vågen, noe som har blitt til en realitet i dag.

¹⁶⁴ Stavanger Aftenblad 07. 06. 1985

¹⁶⁵ Stavanger Aftenblad 07. 06. 1985

¹⁶⁶ Stavanger Aftenblad 23. 05. 1985

¹⁶⁷ Stavanger Aftenblad 03. 06.1985

¹⁶⁸ Stavanger Aftenblad 04. 06.1985

¹⁶⁹ Stavanger Aftenblad 05. 06.1985

Fremstillingene av Sandnes var stort sett framtidorienterte, men et unntak var et intervju med tidligere politiker i Sandnes, Kristine Juul Høiland. Hun ble regnet for å være en kulturforkjemper i Sandnes og var også delaktig i planleggingen av 1960-jubileet. Høiland betegnet den politikken som hadde blitt ført i byen som gjerrig, og det skulle bare brukes penger på formål en så konkrete resultater av. Dette hadde ført med seg at byen ikke hadde bevilget penger til kulturformål som konserthus, museum og kunst. Hun kom også med flere eksempler som understrekte denne gjerrigheten som hadde preget byens økonomipolitikk. Hun håpte videre at byen i framtiden ville satse mer på utvikling av kulturen.¹⁷⁰ Politikken i Sandnes, som blant annet i 1960 hadde blitt karakterisert i et positivt lys som nøysom og sparsommelig, ble her betegnet som gjerrighet. Dette kan være et eksempel på at det hadde skjedd en endring i verdier.

Debatten om ”et historieløst Sandnes”

”Sandnes har ingen historie” – var en uttalelse fremsatt av den daværende ordføreren i byen. Denne uttalelsen skapte en debatt om byens ”historieløshet”. Debatten gikk hovedsakelig for seg i *Rogalands Avis* og omhandlet manglende fokus på byhistorie i jubileet. Jubileet ble kritisert for å ikke være noe annet enn en kommersiell handelsmesse for næringslivet. Debatten startet med en artikkel i *Rogalands Avis* lørdag 29. desember 1984, som tok opp byens ”historieløshet”, fraværende kultur i byen og politikerne i Sandnes sin manglende tilhørighet til byen. Debatten gikk hovedsakelig for seg i *Rogalands Avis* og ble lite kommentert i *Stavanger Aftenblad*. Om diskusjonene gjenspeilet hva innbyggerne selv mente, er uviss.

Kritikken som kom fram artikkelen i *Rogaland Avis* gikk ut på at Sandnes kommune ikke vedkjente seg sin historiske arv.¹⁷¹ Byen hadde en 200-år gammel potteri- og teglverks industri, som var eldre enn byen selv. Et potteri- og teglverksmuseum ble også etterlyst. Realisering av bymuseum hadde vært et tema i byen siden 1975. Byen ble også kritisert for å være en kulturell soveby, både i forhold til Stavanger, og i forhold til kommunene på Jæren med Hå kommune i spissen. Idretten ble regnet som den eneste delen av kulturen det ble satset på i Sandnes, men denne ble også kritisert for å ha en næringsmessig profil.

¹⁷⁰ Stavanger Aftenblad 06. 06.1985

¹⁷¹ Rogalands Avis 29.12.1984

I artikkelen uttalte blant annet Stein Emanuel Simonsen seg. Han var etterkommer av Simon pottemaker, som ble regnet for å ha produsert de første sandnesgaukene i byen. Det var Stein Emanuel Simonsen som hadde lansert ideen om et museum i byen. Han mente at Sandnes ikke hadde noe som tiltrakk seg turister. Han hevdet at dette kunne løses ved å fremheve leirindustrien. Om politikerne i Sandnes uttalte han: ”Hadde oldtidens Grekenland vært befolket av Sandnes-politikere, hadde det gått over i historien som skrekkens tilholdssted, sannsynligvis beryktet for kapervirksomhet. Og det hadde ikke vært mye å se på der i dag. Med det sinnelaget de utviser, kan det da være sikker på at de ikke hadde latt noen ting bli igjen etter seg.”¹⁷² Følgende lørdag hadde avisen et intervju med ordfører Sigurd Aarsland. Han kom med den uheldige uttalelsen at Sandnes var for ung til å ha en historie, siden byen bare var 125 år. Aarsland mente at det å være historieløs ikke var unaturlig for en så ung by. Sigurd Aarsland var selv innflytter fra Vigrestad til Sandnes, og så på seg selv som mer rasjonell og mindre kulturell enn personer som Stein Emanuel Simonsen, som var født og oppvokst i Sandnes.¹⁷³

Som tidligere nevnt ble også Sandnes sitt formannskap kritisert for å ha for få innfødte sandnesbuer. En av dem som var innfødt sandnesbu var Berit Jaatun, venstrerepresentant i formannskapet. Hun uttalte at det var en ulykke for byen at sånne folk som Sigurd Aarsland ”styrte og herjet”. Ifølge Jaatun hadde folk som Aarsland samme holdninger som europeiske nybyggere i Amerika. De startet sin historieberegning fra da de kom, og orienterte seg ikke i den eksisterende historien og kulturen.¹⁷⁴

Rogaland Avis videreførte debatten ved å intervjuer noen av byens politikere og stilte spørsmål om jubileet kun var et ”jippo” for byens næringsliv. Hadde byens korte, men særegne og spennende historie kommet tilstrekkelig fram i lyset? Hva var byens framtid, og var satsingen på kulturen bare et jubileumsblaff fra politikernes side, eller var det en politisk forpliktelse?¹⁷⁵

Ifølge ordfører og jubileumsformann Sigurd Aarsland var byjubileet et viktig bidrag for å få Sandnes fram i lyset og vise at byen var mer enn noen hus på veien til Stavanger. En alder på 125 år var en ung alder for en by, ifølge Aarsland, og en markering av fortiden ble vanskelig i

¹⁷² Rogalands Avis 29. 12. 1984

¹⁷³ Rogalands Avis 05. 01. 1985

¹⁷⁴ Rogalands Avis 08. 01. 1985

¹⁷⁵ Rogalands Avis 08.06. 1985

forhold til eldre byer, som hadde mer et historisk og kulturelt preg. Venstres Berit Jaatun ønsket på sin side større fokus på historien i jubileet, og mente at en burde brukt byjubileet til å se tilbake på historien og reflektere over framtiden. Hun kritiserte videre kommunen for å ha revet flere bygninger i sentrum, bygninger som kunne ha passet for kulturelle formål. De fleste av byens politikere etterlyste større bevissthet om byens historie, og flere ønsket seg også et bymuseum som kunne vise industrihistorien¹⁷⁶.

I kjølvannet av ”debatten om et historieløst Sandnes” ble det spontant arrangert en utstilling på Den røde Mølle. ”Inderst ved Gandsfjordens leirede strand – gjenstander fra en ”historieløs” tid” var navnet på denne utstillingen, som var en potteri- og teglverkutstilling. Initiativtakerne var Høyland bygdemuseum, og hensikten var å skape engasjement i Sandnes for et permanent museum. Utstillingen ble planlagt i løpet av ei uke, og var åpen i fire dager. Utstillingen hadde 1000 besøkende, der de fleste var skoleklasser.¹⁷⁷

Debatten om ”historieløshet” i 1985 kan vise at Sandnes var i en periode der byen manglet et ”varemerke” og et klart særtrekk. En slik debatt var det ikke i forkant av 1960- jubileet, da Sandnes hadde en sterkere identitet som mangfoldig industriby og arbeidets by. I 1985 hadde ikke lenger Sandnes i samme grad denne industrien, og den gjenværende industrien var i ferd med å forlate bykjernen. En ønsket heller ikke å ha industrivirksomheten som en synlig del i byen og etterlyste isteden en mer estetisk by.

¹⁷⁶ Rogalands Avis 08. 06.1985

¹⁷⁷ Rogalands Avis 19. 02. 1985

Jubileumsfeiringen

I jubileumsåret 1985 ble flere større arrangementer lagt til Sandnes. En kan for eksempel nevne NM i sjakk for skolelag, internasjonalt svømmestevne og NM i sprangridning. Jubileet ble brukt til skape oppmerksomhet om byen på flere områder. Hovedfokuset i denne oppgaven er den offisielle jubileumsfeiringen, som var jubileumsuka fra 8. juni til 16. juni. Derfor er det som skjedde da, det som er blitt vektlagt. Stevnene og arrangementene var likevel en del av markeringen av byjubileet. Noen av disse arrangementene ble imidlertid direkte knyttet til den offisielle feiringen, som for eksempel Det europeiske musikkåret med markering av Musikkens dag den 12. juni.

Høydepunkter i jubileet

Åpning av jubileet

Den formelle markeringen av Sandnes sitt 125 – årsjubileum fant sted den 8. juni på festplassen. Samtidig var dette også åpningen av jubileumsutstillingen. Kong Olav V som hovedgjest gjorde denne dagen enda mer høytidlig. Under åpningsseremonien spilte korpsene en fanfare basert på toner fra Sandnessangen fra 1910, som ble komponert til byjubileet i 1960. Senere i seremonien holdt statsråd Arne Rettedal tale, og forfatter og journalist Alfred Hauge fremførte en prolog om Sandnes. Prologen inneholdt en fortelling om leirgauken, basert på en folkefortelling fra Kina.¹⁷⁸ Fortellingen ble koblet sammen med leirgaukens lange historiske og geografiske reise fra Kina til Sandnes.

Statsråd Arne Rettedal var i 1985 en markant og velkjent skikkelse i Rogaland. Han hadde tidligere vært ordfører i Stavanger på slutten av 1960-tallet og store deler av 1970-tallet. Han var på denne tiden kommunal- og arbeidsminister i Kåre Willochs samlingsregjering. Rettedal fremhevet i sin tale den unge byen Sandnes som en kraftbunt i god vekst vis á vis Norges eldste byer.¹⁷⁹ I Rettedals tale var det handelen og byens aktive kjøpmannskap som ble hyllet. Han så på dette som et utmerket grunnlag for en videre og god utvikling for byen.

¹⁷⁸ Prologen av Alfred Hauge, fremført på Sandnes byjubileum 08.06.1985

¹⁷⁹ Stavanger Aftenblad 10. 06. 1985

Ordfører Sigurd Aarsland uttalte at en ikke trengte å se på forholdet mellom Sandnes og Stavanger som et "lillebror og storebror"-forhold, Det begrunnet han med at Sandnes hadde hatt en sterk befolkningsvekst den siste tiden og dermed var blitt en stor by selv.¹⁸⁰ Senere på dagen ble det holdt en lunsj for Kongen på Hotel Sverre. Der deltok 172 inviterte gjester. Om kvelden hadde kommunen invitert til bankett på velferdshuset på Dale med nærmere 300 gjester.

Kongebesøket i Sandnes ble regnet som et høydepunkt under jubileumsmarkeringen, både av kommunen og avisene. Besøket av kongen var den hendelsen under jubileumsmessen som fikk mest oppmerksomhet, både i *Stavanger Aftenblad* og *Rogalands Avis*. Kong Olav hadde, sammen med sin kone, prinsesse Märtha, tidligere besøkt Sandnes under 75-års jubileet i 1935.

Populærkultur og høykultur

Jubileumsdagene inneholdt diverse underholdning for barn, voksne og eldre. Selve messen og tivoliet åpnet kl 17 hver dag. Flere landskjente artister underholdt i jubileumsuken, og hovedattraksjonen var Bobbysocks med Hanne Krogh og Elisabeth Andreasson De hadde som kjent vunnet Melodi Grand Prix dette året. Det var også konserter og show med blant annet Jahn Teigen, 3 Busserulls, Åge Aleksandersen, komikerduoen Arve Opsahl og Dag Frøland samt Vazelina Biloppbøggers.¹⁸¹ På rutebilstasjonen hadde en også brosteinsball på messeområdet med musikk fra Markus-kvintetten og Bjørø Håland. Populærunderholdningen tiltrakk seg mange mennesker og fikk mye oppmerksomhet i lokalavisene.

Det ble også holdt fest for den eldre generasjon, med tale av den tidligere ordføreren i kommunen, Lars Vatsendvik. Han var ordfører i Høyland kommune ved forrige jubileum, og hadde også vært ordfører i Sandnes etter sammenslåingen i 1965. Jubileumsfesten for byens pensjonister hadde stort oppmøte og var et vellykket arrangement, ifølge *Stavanger Aftenblad*.¹⁸² Jubileet hadde også kristne innslag med felleskristelig jubileumsmøte og gospelnight i Giskehallen.

¹⁸⁰ Rogalands Avis 10. 06. 1985

¹⁸¹ Rogalands Avis 08. 06. 1985

¹⁸² Stavanger Aftenblad 11. 06. 1985

På markeringen av Musikkens dag ble musikklivet i Sandnes involvert med korps, orkestre, kor og musikkskoleelever. Elever fra enkelte av skolene i Sandnes var også med, ved at elevene skulle synge Sandnessangen og andre sanger som ble sunget i skolen ”i gamle dager”.¹⁸³ Også idrettens dag ble lagt til den offisielle jubileumsuka. At slike arrangementer som var tilknyttet barn, unge og frivillige ble en del av jubileumsfeiringen, påvirket sannsynligvis bevisstheten om byens feiring, og byens befolkning ble mer delaktige i jubileet. Det var nok også med på å styrke samholdet i byen.

De mer ”høykulturelle” arrangementene hadde ikke den samme tiltrekningskraften som de mer populærkulturelle, men hadde likevel et godt oppmøte. Korpskonserten i Sandvedparken hadde 450 tilskuere.¹⁸⁴ Operetten ”*Den glade enke*” ble spilt på Dale, som da var et psykiatrisk sykehus som lå noen kilometer utenfor byen. Dette gjorde at forestillingen ikke var lett tilgjengelig, men under jubileet gikk det en egen ”opprettebåt” fra Vågen til Dale. Den Norske Opera hadde satt opp operetten på oppdrag fra kommunen. Dessuten arrangerte kulturetaten kulturkveld i Rådhuseteateret, hvor Kjell Bækkelund og flere av byens lokale musikere deltok.

Siste dagen av jubileumsfeiringen ble det arrangert et stort karnevalsopptog i byen.

Karnevalet var både for barn og voksne, med underholdning fra karnevalsorkesteret Los Originales, og det var kåring av det beste kostymet. Karnevalet var på 6000 kostymekledde deltakere, og tiltrakk seg 10 000 tilskuere.¹⁸⁵ Til sammen fant 16 000 veien til Sandnes den dagen.

Av underholdning ser en at det var et spenn alt fra det folkelige til det mer høykulturelle. Det var også et spenn fra det tradisjonelle og lokale, som folkedans og korpskonserten, til det mer globale som karnevalsopptog i ”Rio de Janeiro-stil”. Dette kan ses i lys av den postnasjonale perioden, Gillis skildrer nettopp den tendensen til å blande lokal og global kultur i minnemarkeringer etter 1960.¹⁸⁶

¹⁸³ Brev fra Sandnes skolekontor, datert 21. 01. 1985

¹⁸⁴ Stavanger Aftenblad 13. 06. 1985

¹⁸⁵ Stavanger Aftenblad 17.06. 1985

¹⁸⁶ Se side: 12

Markering av næringslivet og landbruket

I løpet av messedagene var det planlagt egne presentasjoner av byens industri og næringsvirksomhet, som skulle være både fortidsrelaterte og nåtidsrelaterte. I 1960 var byens næringsliv viet en dag, mens i 1985 kan en si at næringslivet skulle bli markert over fem dager. Det ble ikke holdt høytidelige taler som i 1960, men fra mandag til fredag i jubileumsuka skulle avholdes presentasjoner av ulike ”grener” av byens næringsliv.

Næringslivet hadde fått ansvaret for å presentere sin eldre historie. Den eldste industrien, potteri- og teglverket, var det firmaet Gann-Graveren som hadde ansvar for. Som en del av presentasjonen fikk publikum blant annet muligheten til å prøve mursteinsbygging. Det var også planlagt presentasjoner av senere industrier som ullvare og tekstil, mekanisk industri, trevareindustrien og av byens handel og sørvis virksomhet.¹⁸⁷ Disse arrangementene ble det imidlertid ikke noe av, både på grunn av lite oppmøte og på grunn av misforståelser om arrangementtidspunkt. Næringslivet gav jubileumskomiteen skylden for at det ikke ble noe av presentasjonene, mens jubileumskomiteen gav næringslivet skylden. Det ble gitt uttrykk for at næringslivet hadde vært mer opptatt av å markedsføre sine egne produkter, enn å vise sin historie. Dette uttrykte blant annet Paal Borsheim i jubileumskomiteen skuffelse over, og han mente at næringslivet ikke hadde maktet å markere sin historie under jubileet.¹⁸⁸

På landbruksutstillingen kunne publikum få lære om jordbruk og husdyrhold. Flere skoleklasser besøkte utstillingen, og den ble godt mottatt. Det mest populære ved utstillingen hadde vært dyrene. Bondelaget sitt historiske opptog ble også omtalt som vellykket av *Rogalands Avis*.¹⁸⁹

Det virket som næringslivet la vekt på den kommersielle funksjonen i jubileet. Handelsstanden i Sandnes hadde flere tilbudskampanjer i avisene. Handelsmulighetene ble fremhevet, der en kunne velge mellom landets lengste ”handlegate” eller ”landets største kjøpesenter”.

¹⁸⁷ Rogalands Avis 08.06. 1985

¹⁸⁸ Rogalands Avis 08. 06. 1985 og 15.06. 1985

¹⁸⁹ Rogalands Avis 12. 06. 1985

Sandnes i mediene

I mediebildet bestod framstillingen av Sandnes under jubileet av både positive og negative trekk ved byen. Det var ingen ensidig framstilling. Likevel var det et hovedfokus på hvordan byen hadde vokst befolkningsmessig og de vekstmulighetene den hadde videre på dette området; kommunen hadde store arealer å ta av. Det andre som ble lagt vekt på innen vekst, var byen som sørvisby – og videre de utviklingsmulighetene som lå i det. Nyskaping var et positivt ladet ord. I *Stavanger Aftenblad* ble byen beskrevet som: ”Ingen mimrende jubilant, men en by som med visshet kan se framtiden i øynene og vite at den har muligheten i sine hender”¹⁹⁰

Selv om det var jubileumsfeiring, kom det også frem flere negative assosiasjoner folk hadde om Sandnes. Assosiasjonene som hang sammen med problemer som ”råning”¹⁹¹ og ”ungdomsbråk” på byens rutebilstasjonsområde. En annen negativ faktor var at Gandsfjorden var preget at stein- og søppelfyllinger, skjemmende fabrikkbygninger og stengsler for folk som ønsket å bruke fjorden. ”Landets styggeste havnebasseng er en karakteristikk som fullfortjent er blitt brukt om porten til Jærens forgjettede land”, stod det i *Rogalands Avis*.¹⁹² Sandnes fikk også kritikk for at byplanleggingen hovedsakelig gikk ut på å planlegge nye boligområder, noe som gikk ut over sentrumsplanleggingen. Kommunen så mulig på markering av jubileet med konserter og kongebesøk som en utvei for å rette opp igjen denne negative oppfatningen folk hadde om Sandnes by.

Sandnes - ”et Norge i miniatyr”

Det var en fremtidsorientering blant presentasjonene av Sandnes. Å fokusere på fremtiden virket som var en typisk oppfatning av Sandnes også i 1985. I lederen til *Stavanger Aftenblad* på åpningen av jubileumsmessen stod det, at byen markerte seg selv på ekte ”sandnes-vis”, med ”ansiktet vendt mot mulighetene i framtiden enn mot den stillfarne historien bakover”.¹⁹³

¹⁹⁰ Stavanger Aftenblad 08.06. 1985

¹⁹¹ Kjøring for kjøringens sin del. Vise fram kjøretøyet og seg selv.

¹⁹² Rogalands Avis 08. 06. 1985.

¹⁹³ Stavanger Aftenblad 07. 06. 1985

Dette var imidlertid et bilde av Sandnes som *Stavanger Aftenblad* selv var med å bygge opp om, blant annet via den artikkelserien avisa hadde i forkant av jubileet.

Fremtidsfokuset så en også i kommunens egen markedsføring av byjubileet i avisene. Et eksempel er denne teksten som stod i *Stavanger Aftenbladet* på åpningsdagen:

”125 år er for et øyeblikk å regne i en byhistorie. Mye har Sandnes lagt bak seg og utfordringen ligger i fremtiden. Vi er med, hjulet ruller videre”¹⁹⁴

At Sandnes var byen der en fokuserte på fremtiden, ble nærmest et forsvar mot manglende fortid i jubileet. Det virket som om fortiden ble marginalisert under jubileet i Sandnes, og det var fremtiden som stod i sentrum for framstillingene av byen.

En mer fortidsrettet tekst hadde imidlertid bedriftene i Sandnes i sin gratulasjon til byen:

”Ikke rart at sykkelen fra Sandnes etter hvert er blitt landkjent og vel så det...

Sandnes er jo 125 år!

Og så potteriene da. Og teglverkene. Og trelasten Og tekstilene.

Gebursdagsbarnet heter Sandnes!

Et drøyt hundreår har det tatt å opparbeide seg et rykte som et av landets mest aktive industribyer.

Men Sandnes er så mye, mye mer! Et sted å bo, en by å leve i...

Gratulere med dagen, Sandnes!¹⁹⁵

Denne teksten spilte på tradisjonene byen hadde innenfor industri og produksjon. Den tok likevel opp de kvalitetene byen hadde med seg videre, som en god plass å bo og leve i. Teksten kan uttrykke at industrien har hatt stor betydning for velstanden til byen. Det at ”Sandnes er så mye, mye mer” kan kanskje knyttes til kommunens ønske om å framstille byen som ”et Norge i miniatyr”.

¹⁹⁴ Stavanger Aftenblad 08.06.1985

¹⁹⁵ Annonse i Stavanger Aftenblad 03. 06. 1985 av diverse Sandnes bedrifter.

Kommunes siktemål om å vise frem hva byen hadde å by på, kom blant annet frem i en kommunal publikasjon av byen i *Rogalands Avis*. Den hadde overskriften ”Sandnes – et Norge i miniatyr”. Der var Sandnes presentert med et stort mangfold og positive kvaliteter som: ”fjellbyen Sandnes”, ”badebyen Sandnes”, ”handlebyen Sandnes”, ”tur i parkenbyen Sandnes”, ”hotell- og restaurantbyen Sandnes”, ”leirbyen Sandnes”, ”sykkelbyen Sandnes”, ”turistbyen Sandnes” og ”jubileumsbyen Sandnes”. Videre ble det ønsket velkommen til Sandnes, som da var Norges 9. største by.

Mangfoldet både innenfor fritidstilbud og næringsveier var noe en ønsket å fremheve. Selve framstillingen av Sandnes som så mange ”typer byer”, gir et inntrykk av at det var en usikkerhet om byens identitet, og hva en skulle legge vekt på som byens ”varemerke”. I tillegg kunne det virke som om byen led under et mindreverdigetskompleks, som kom til uttrykk gjennom et mer eller mindre desperat forsøk på å vise utad hvilke kvaliteter byen egentlig hadde, samt fremhevingen av byens størrelse, basert på innbyggertall.

På mange måter kan en si at Sandnes faktisk var et ”et Norge i miniatyr” i 1985. For det første hadde byen den samme politiske styresammensetning som regjeringen i landet, altså et samarbeid mellom Høyre, Kristelig Folkeparti og Venstre. For det andre var begynnelsen av 1980-tallet preget av sterk kjøpekraft blant folk flest, og det ble bygget flere kjøpesentre. Sandnes sine innbyggere var blant de som hadde sterkest kjøpekraft i landet, og i tillegg ble landets største kjøpesenter, Kvadrat, åpnet her. Dette kom i tillegg til at en ønsket å smykke seg med tittelen ”et Norge i miniatyr”. Fokuset i Sandnes var at en måtte se framover, og det kan virke som om ”tidens vind” preget holdningene i kommunen. Fortiden var noe som hadde vært, og det virket ikke som om den var av stor betydning for den videre utviklingen av byen. Nåtiden og fremtiden var viktigere. Tendensen var at en måtte se på i hvilken retning at byen skulle utvikle seg i framtiden.

Det var likevel noen unntak i framtidsfokuseringen. I et intervju med ordfører Aarsland, finner igjen ”gamle” framstillinger om Sandnes som ikke hadde stor fokus i jubileet. I intervjuet forteller Aarsland i korte trekk opprinnelsesfortellingen om Sandnes.¹⁹⁶ Han fremhevet også her ”typiske egenskaper” ved sandnesbuen som ”smålåten”, produktiv, arbeidsvillig og tilfreds med tingenes tilstand. Disse egenskapene kjenner en igjen fra forrige jubileum. I intervjuet brukte han denne opprinnelsesfortellingen til å underbygge hvorfor

¹⁹⁶ Se side: 53

Sandnes hadde lykket som industriby, men i 1985 var en kulturelt fattig by. Sandnes sin suksess som industriby hadde gått på bekostning av kulturen. Byen manglet monumentale stoltheter, og en hadde ikke utnyttet den vakre fjorden. Han fremhevet videre at bruken av vågen som industriområde hadde vært en suksess, men som et fritidsområde hadde det vært en katastrofe. I fremtiden ønsket han at Sandnes skulle satse på mer kultur, og at det ville komme tiltak for å gjøre vågen vakrere.¹⁹⁷ I hilsenen fra ordføreren i programmet for jubileumsuken var det også trekk av byens opprinnelsesfortelling. Her kom Aarsland med en oppfordring om å trekke moralsk lærdom fra fortellingen med ordene: ”La oss vise taksemnd og gi hønnør til dei kvinner og menn som gjennom år som ligg bak, la eit så godt og solid grunnlag som me kan bygge vidare på. Dette gjer me best med å sjå framover slik dei gjorde”¹⁹⁸

Dette var etter debatten om et historieløst Sandnes, og ordføreren hadde moderert sin tidligere uttalelse om at Sandnes ikke hadde en historie. Her virket det som om ordføreren tok innover seg fortiden og så på den som viktig, men en måtte endre retning i Sandnes. Samtidig vitner dette om at de gamle verdiene og forestillingene en hadde om den typiske innbyggeren i Sandnes fremdeles eksisterte i byens minnefellesskap.

¹⁹⁷ Rogalands Avis 08. 06.1985 - annonsebilag.

¹⁹⁸ ”Helsing frå ordføreren”, Sigurd Aarsland, datert 08.06. 1985, i oversiktsprogram for jubileumsuken.

Kommemorasjon

Det var ikke mange konkrete fortidsrettede markeringer i tilknytning til jubileet i 1985. Kommunen tok selv initiativ til avdukingen av relieffet over Jonas B. Øglænd og hadde ansvaret for dias-serien om Sandnes. Jeg har også valgt å ta med den historiske byvandringen for skoleelevene i Sandnes samt museumsutstillingen også her, fordi jeg oppfatter disse som en form for minnemarkeringer konkret knyttet til jubileet. Innholdet i disse markeringene er det vanskelig å kunne gi en fullstendig vurdering av, men en får likevel litt kjennskap til retningen av historiebruken.

Avduking av relieff av Jonas B. Øglænd

Jonas Bjarne Øglænd, som hadde vært en sentral skikkelse i Sandnes, døde året før jubileet. Relieffet av ham ble plassert sammen med de andre relieffene av Øglændkonsernets grunnleggere på Øglændmonumentet, ”Gutten med hjulet”. Monumentet står i enden av festplassen mot det som i dag er tinghuset i Sandnes. Relieffet ble avduket 12. juni i jubileumsuken, samme dag som presentasjonen av den mekaniske industrien; en industri Jonas Bjarne Øglænd hadde jobbet mye med. Selve Øglændmonumentet ble avduket 17. oktober i 1964, og Øglænds internavis, *I Øyeblikket*, drog spesielt frem daværende ordfører Audun Schanche Olsens tale, der han uttalte: ”Det monument som avdukes i dag, skal ikke bare hedre grunnleggerens minne, men det skal også inspirere oss og kommende slekter til innsats, - ikke bare for oss selv, men for vår by og vårt land. Kan den pionerånd som Jonas Øglænd og hans to sønner Jakob J. og Lars hadde så rikt mon av, deres evne til å samarbeide og pågangsmot bli rådende i det nye Stor-Sandnes (året før kommunesammenslåingen), vil det gå den nye by like bra som det har gått i det gamle Sandnes.”¹⁹⁹

Ved avdukingen i 1985 ble Jonas B. Øglænd fremhevet som en mann med pågangsmot og vidsyn. Han ble også æret for å se muligheter som ikke andre så. Ordfører Aarsland kalte Jonas B. Øglænd for en av byens største sønner. Selve avdukingen hadde ikke et bredt folkelig oppmøte, men bestod av familie av Øglænd, ansatte i Øglænd-konsernet og politikere. Selve avdukingen ble bare nevnt i en liten notis i *Rogalands Avis*.²⁰⁰ Utover dette

¹⁹⁹ I *Øyeblikket*, en av Øglændkonsernets internaviser, nr. 10, november 1985

²⁰⁰ Rogalands Avis 14. 06. 1985

hadde ikke avdukingen blitt stort nevnt i lokal aviser. Dette labre oppmøtet var på tross av at avdukingen hadde blitt annonsert i programoversikten til jubileet

Byvandring for elever og museumsutstilling

Skolene i Sandnes hadde, som tidligere nevnt, hatt Sandnes' byhistorie på timeplanen. Skoleetaten hadde gått inn for at elevene skulle få mest mulig lokalkunnskap i jubileumsåret, og det ble under jubileumsuka arrangert byvandring. Besøket av selve messen var bare en liten del av denne byvandringen. I tillegg hadde alle skolene i Sandnes kommune gått i sammen om lage en jubileumsavis, der de hadde skrevet om hvordan det var i de ulike bydelene i gamle dager.²⁰¹

Historien blir en sterkere del av minnet når den blir knyttet til fysisk erfaring. Byvandring var med på å stedliggjøre fortellingene om Sandnes og gjøre dem mer levende. Samtidig var dette med på å bygge opp identiteten til minnefellesskapet. Fysiske opplevelser, som å møte en bygning som tidligere har vært et lokale for eldre industri, skaper sterkere inntrykk enn ordinær klasseundervisning. Møtet kan skape en linje, en sammenheng, mellom fortiden og nåtiden. Likevel er både fortellingen bak og stedliggjøringen avhengig av hverandre, på grunn av at en trenger bakgrunnskunnskaper for at bygget eller stedet skal få en betydning. Stedet blir altså satt inn i en større kontekst. En byvandring kan også være med på å skape sterkere bånd og identifikasjon til byen.

Høyland bygdemuseum holdt egen stand på byjubileet, der de stilte ut gjenstander fra pottemakerindustrien og hadde planer om å la publikum ta del i produksjon og dekorering av keramikk.²⁰² Denne utstillingen om Sandneshistorie på messen var et av stoppene ved byvandringen. Den ble godt mottatt av elevene, meldte *Rogalands Avis*.²⁰³ Delene av denne historiekulturen som ble vist frem i utstillingen, var igjen tilknyttet til byens tidligere næringsgrener.

²⁰¹ Rogalands Avis 11. 06. 1985

²⁰² Brev fra Høyland Bygdemuseum til Hovedkomiteen til byjubileet, datert 10.12. 1984

²⁰³ Rogalands Avis 11.06. 1985

En by i vekst – dias-serien om Sandnes

En dias-serie ble laget om byen og kommunen i samarbeid mellom jubileumskomiteene og kulturetaten i kommunen. Tittelen på denne bildeserien het ”En by i vekst” og fortalte om byens utvikling. Bildeserien ble vist på kommunes stand under jubileet, og ble lånt ut til foreninger og lag som var interesserte. Den ble også sendt til byens vennskapsbyer.

Dias-serien var supplert med opplesning av tekst ved Thorvald Øglænd, og med musikk ved Ganddal pikekor samt cellospill ved Vidar Høyer Jensen. Bildeserien startet med første vers av Sandnessangen. Her ble flere sider ved byens utvikling framstilt, og den historiske oversikten startet med det som ble regnet for å ha lagt grunnlaget for byen: Beliggenheten, leiren, jordbruksressursene, samt dyktige og framsynte mennesker. Byens næringsutvikling fra jordbruk og teglverk til storindustri og handel stod sentralt i denne framstillingen. Lysbildeserien om byen og dens historie inneholdt likevel ikke bare informasjon om byens næringsliv.

Flere aspekter ved byens andre områder var tatt med, som utvikling innenfor skole og utdanning - fra omgangsskolene i 1890-årene, til tilstanden i 1985 med 20 grunnskoler og flere videregående skoler. Også byens kulturtilbud innenfor korps, orkester og kor ble tatt med i fremvisningen. Videre ble byens kirketradisjon presentert. Det ble antatt at området fikk sin første kirke allerede på 1200-tallet. Dette ble satt i kontrast til byens nyeste kirke, Gand kirke, som på grunn av sin spesielle utforming gikk under navnet ”Jærkatedralen”.

Et stopp i lysbildeserien var andre verdenskrig og minnesmerkene etter trefningene ved Lutsivatnet i 1945 samt byens skulptur over de falne ved Sandnes kirke. Bildeserien tok også for seg byens verneverdige hus, der teksten var, ”noen få hus er funnet verneverdige” – som Nygaardshuset i Langgata, Eldresenteret på Skeiane med runestein i hagen samt boligen til tidligere prost Johansen. Sosiale institusjoner i byen ble trukket frem. Det ble også boligutbyggingen i kommunen. Kommunens idrett- og friluftsliv ble særlig vektlagt, fordi dette var noe som de kommunale myndighetene virkelig så verdien av.²⁰⁴

Alt i alt gav lysbildeserien en bred historisk oversikt over Sandnes’ utvikling og en presentasjon av kommunen i 1985. Den gav på samme tid en oversikt over de forskjellige

²⁰⁴ Dias-serien om Sandnes, En by i vekst, lagt til jubileet i 1985.

tilbudene Sandnes hadde, og var med på å tydeliggjøre kommunens visjon om at byen skulle vise mer igjen. Dias-serien kan ses i sammenheng med fremstillingen av Sandnes som ”et Norge i miniatyr”. Den la spesielt vekt på verdien av trivsel og de fremtidsmulighetene det var i Sandnes.

Tiden etter jubileet

I hovedkomiteens rapport etter jubileet stod det at et av hovedsiktemålene til markeringen var å skape mer publisitet om byen. Videre opplevde komiteen at kongebesøket i stor grad bidro til dette. De var godt fornøyde med at massemediene fulgte godt opp, og mente at jubileet førte til at flere ble oppmerksomme på hva Sandnes hadde å by på. Messearrangørene kunne også melde om et godt oppmøte på jubileumsmessen med rundt 85 000 besøkende.²⁰⁵

Selv om det hadde vært uenigheter mellom messearrangørene og jubileumskomiteen om de historiske arrangementene på ettermiddagene, var SHHI fornøyd med jubileet.

Handelsstanden hadde opplevd en betraktelig økning i varesalget.²⁰⁶ Øglændkonsernet var også svært fornøyd med gjennomføringen av byjubileet. De følte at de hadde fått vist seg frem, og at en ”også under en jubileumsmarkering primært er opptatt av å se framover”.²⁰⁷ De var også fornøyde med at kong Olav hadde tatt seg ekstra god tid til å se på deres stand.

Det ble ikke noe av den planlagte avdukingen av minnesmerket over Elise Ottesen Jensen. Dette skyldtes at kunstneren ikke ble ferdig i tide. Dermed ble denne avdukingen ikke en del av byjubileet som planlagt, men ble isteden en del av 100-årsmarkeringen av hennes fødsel året etter. Den planlagte avdukingen av minnesmerket skilte seg ut fra den andre historiebruken som kom til uttrykk i jubileet. Ottesen Jensen hadde ingen næringslivsinteresser og hadde ikke vært med på å bygge opp byen. Hun skulle bli hedret for sitt arbeid utenfor byen. Den eneste tilknytningen hun hadde til Sandnes var at hun hadde vokst opp i gamle Høyland kommune. Minnesmerket var et skille på flere måter. Det var første gang en kvinne ble hedret for sitt arbeid i Sandnes. Hun var i tillegg en radikal kvinne som stod for radikale meninger og blir regnet som forut for sin tid innenfor kvinnebevegelsen.

²⁰⁵ Stavanger Aftenblad 17. 06.1985

²⁰⁶ Rogalands Avis 15.06. 1985

²⁰⁷ I Øyeblikket, en av Øglændskonsernets internaviser, nr. 10, Juni 1985, 14. årgang

Jubileet i 1985 var med på å peke på hva Sandnes manglet av historiske institusjoner. Det var først etter jubileet at det ble fart i arbeidet med på opprette et eget potteri- og teglverksmuseum. Jubileet var nok ikke hovedårsaken til at byen fikk et museum, men byjubileet gjorde at denne saken kom mer fram i lyset. Museet ble en realitet i 1990, og det var stiftelsen Jærmuseet som hadde ansvaret for driften av museet.²⁰⁸ Etableringen av et potteri- og teglverksmuseum er nå blitt en del av Vitenfabrikken i Sandnes, som er en avdeling til Jærmuseet.

Oppsummering

Jubileet i 1985 var av mindre dimensjon enn jubileet i 1960. Planleggingen av jubileet i 1985 skulle ha bred folkelig appell og tiltrekke seg oppmerksomhet. Planleggingen ble gjort i samarbeid med flere aktører i kommunen. Selve formen til jubileet var en jubileumsmesse og folkefest. Satsing på kultur i form av musikk, dans, kunst og teater var også en del av jubileumsfeiringen. Skolene i byen ble involvert i jubileet, og en ønsket at byens historie skulle være en del av undervisningen. Arrangeringen av messen og populærunderholdningen ble overlatt til andre aktører. Historieframstillinger i forhold til undervisning, utstillinger, og arrangementer på selve jubileet, var det aktører og organisasjoner utenfor jubileumskomiteen som fikk mye av ansvaret for.

I forkant av jubileumsfeiringen var det allerede kritikk av jubileet. Hovedtrekkene her gikk ut på at det fremstod som en "event", der næringslivet fikk fremhevet seg selv. Mye av denne kritikken kan skyldes at det ikke kom klart frem hva som var den historiske bakgrunnen for å feire dette jubileet.

Under selve jubileumsfeiringen var festen med messen og populærunderholdningen hovedattraksjonene. Fortidskommemorasjonen havnet i bakgrunnen i forhold til disse andre arrangementer. Flere planlagte historiske arrangementer ikke ble fulgt opp. Elevenes undervisning i lokalhistorie ble fulgt opp med byvandring og besøk på jubileumsmessen. Andre fortids arrangementer i jubileet kom mindre til uttrykk. At fortiden ikke stod i sterk fokus ved dette jubileet, kan henge sammen med at det var et mindre jubileum. Etter jubileet var

²⁰⁸ http://www.jaermuseet.no/jaermuseet/organisasjonen__1/historia_vaar - lastet ned 10.10.2009

både Sandnes kommune og næringslivet likevel svært fornøyde med gjennomføringen og var av den oppfatning at jubileet hadde innfridd forventningene deres.

Historiebruk i 1985-jubileet

I jubileet var satsingen på kultur sentral fra kommunens side. Denne satsingen var ”et barn av sin tid” og hadde nok sammenheng med den offentlige satsingen på kulturpolitikk fra 1970-tallet. De politiske myndighetene oppfordret til å ”satse på ulike former for kultur i kommunene”.²⁰⁹ Dette var følger av det utvidete kulturbegrepet eller kulturområdet fra 1970-tallet. Kulturbegrepet skulle være inkluderende og omfatte både tradisjonell høgkultur og fritidsaktiviteter med ”lavere status”.²¹⁰ Dette kan forklare hvorfor det var lagt mindre vekt på kultur som historie, fortellinger og kulturminner, men mer fokus på kultur som musikk, populærunderholdning og idrett. Det var befolkningens trivsel det ble lagt vekt på. Samtidig skulle jubileet ”selge Sandnes”, og dette gav føringer for hvordan Sandnes ble framstilt. Byen skulle nærmest ha ”alt” av ulike tilbud og være noe for alle.

Jubileet hadde flere trekk som kan karakteriseres som postmodernistiske. Det er en tendens i postmoderne jubileum at folkeopplysningsidealet blir nedtonet som kjedelig og avleggs, og isteden erstattet med et underholdningsideal.²¹¹ Denne tendensen ser en ved flere sider ved dette jubileet. Et annet typisk trekk ved den postmodernistiske tiden er at identitet ikke nødvendigvis er knyttet til det nære, det lokale. Et eksempel er da det vide globale aspektet, som ble representert ved avslutningen av jubileet ved det stort karnevalsopptog. En karnevalsfeiring har i Norge få referanser til tradisjonell lokal og nasjonal identitet. Selv om det var fortiden en markerte, var ikke fortiden sentrum for jubileumsfeiringen. Jubileet som kommemorasjon i seg selv, innholdt få kommemorasjoner som henviste til fortiden. Dette kan ses i lys av denne postmodernistiske epoken og mentaliteten.

Dermed kan en si at mye av byens historiekultur ble mindre vektlagt og var mindre fremtredende i jubileet i 1985. Kommunens føringer for historiebruken rommet verdier som vekst, fremskritt og betydningen av kultur og næringsliv. En overlot ansvaret for historiefremstillingen i stor grad til andre aktører, og kommunen hadde dermed ikke den

²⁰⁹ Mangset 2001:153

²¹⁰ Mangset 2001: 19-20

²¹¹ Agedal og Brottveit 2006: 132

samme grad av kontroll over historiebruken som den kunne ha hatt. Det er ikke noe galt i dette, men det kunne virke som at jubileet manglet framstilling av det historiske bakteppet for markeringen. På en annen side var kanskje jubileumsmarkeringen i seg selv blitt en selvfølge i byens minnefellesskap, der nåtid og framtid hadde forrang foran fortiden.

Historiebruken i Sandnes i 1985 var lite rettet mot *dannelse* av en felles byidentitet for innbyggerne. Dette vil likevel ikke si at historiebruken ikke var med på å *styrke* byidentiteten. Å danne en ny felles byidentitet, er mer vanlig i samfunn der en har innbyggere fra flere sosiale grupper og kulturer. For eksempel var jubileet i Tromsø i 1996 mer rettet mot å skape en felles byidentitet som kunne inkludere hele befolkningen.²¹² Sandnes var et homogent samfunn i 1985, og det var lite ikke-vestlig innvandring.²¹³ Sandnes sitt samfunn var preget av innflyttere, men de var i stor grad fra de nærmeste områdene rundt byen.²¹⁴

En ønsket å hevde byen, men dette virket markedsorientert og kommersielt rettet. Sandnes var byen som en skulle trives i, og som gav deg flere muligheter: som bredt fritidstilbud, jobbmuligheter og kultur. I tillegg var dette en by i vekst med positive fremtidsutsikter. Spørsmålet er om disse godene var for innbyggerne og deres trivsel i seg selv, eller om det var mer de økonomiske verdiene som lå bak. Som Aronsson poetisk fremlegger: ”Kulturen är spannen, det redskap som är nödvändigt för att ösa vatten ur brunnen, ge näring åt tillväxtens åkrar og trivselens änger – den är inte ett mål i sig.”²¹⁵

Fortellinger i jubileet

Mens det var flere fortellinger om Sandnes som industriby, arbeidets by og om det nære samholdet mellom by og land i 1960, ser en ved 1985 at disse fortellingene ikke lenger ble uttrykt like sterkt. Fortellingene om hvordan industriens fremvekst i byen hadde vært, var heller ikke tilstede i like stor grad. Dette er et trekk kan som refereres til den postmodernistiske tiden.

²¹² Tjelmeland 1996: 594

²¹³ Upublisert tall fra manuskript av Olav Tysdal til Sandnes' byhistorie. Denne blir utgitt i 2010.

²¹⁴ Simonsen m/flere 1976: 10

²¹⁵ Aronsson 2004: 230-231

Byens eldre fortelling om industrien kom ikke i like stor grad som i 1960 frem gjennom jubileumsfeiringen, og flere av fortellingene som var sterke i 1960-jubileet, hadde ikke den samme tyngden i 1985. Unntaket er den eldre pottemakervirksomheten, som ble markert og minnet i jubileet. Denne virksomheten hadde dypere tradisjoner i Sandnes sitt minnefellesskap. Pottemakervirksomhet var i byen helt fram til midten av 1990-tallet. Dessuten hadde den en egen institusjon som arbeidet for å få oppmerksomhet om denne virksomheten. Markeringen av tradisjonene innenfor landbruket, kan settes i lys av å skape positive holdninger til landbruket blant byens innbyggere. Arrangementet var det landbruksorganisasjoner som stod bak og hadde nok dette ønsket. Igjen som markeringen av pottemakervirksomheten, hadde framstillingen av landbrukstradisjonene i byen institusjoner i ryggen.

De andre fortellingene om tidligere industri og om fortellingen om arbeidets by, hadde ikke lenger den samme aktualiteten. Når synet på framtiden endrer seg, kan en også se at synet på fortiden blir forandret. Og dette kan være en forklaring på hvorfor disse fortellingene ikke stod like sterkt i 1985 som de hadde gjort tidligere. Mulig hadde det skjedd en form for distansering til disse tidligere fortellingene om Sandnes. Distanseringen betydde ikke at det manglet en vedkjennelse av disse fortellingene, men i 1985 hadde de mistet mye av sin betydning og aktualitet for den epoken Sandnes var i. "Den store industriepoken" var over i Sandnes. Byen var ikke lenger den industribyen den var i 1960. Sandnes var i 1985 en by der handelen og andre sørvisorienterte yrker dominerte. Den største arbeidsgiveren var ikke lenger konsernet Øglænd, men kommunen selv. Fortellingene om arbeidets by og industrihistorien var ikke i samme grad nødvendig for å legitimere næringslivet. Samtidig viste avdukingen av relieffet av Jonas Bjarne Øglænd at Øglændfamiliens virksomhet fremdeles var av betydning for byen. Næringslivet spilte en sentral rolle med tanke på framstillingen av byen.

Jubileet i 1985 virket mindre som et minnested i tid, men mer som festdager, der kommersiell underholdning, kultur, varesalg og messe stod i sentrum. Det var det folkelige som stod sentralt i jubileet. Dette kan, som tidligere nevnt, skyldes følgende av det utvidete kulturbegrepet. En annen årsak er at fortellingene om byen ikke var like fremtredene i 1985. Dette henger en viss grad sammen med tidsånden. Defragmentering av fortellingene er et typisk trekk ved den såkalte postmoderne tiden, som en regner 1980-tallet for å være en del av. Et annet trekk ved den postmoderne tiden er at hjemstedet og samfunnet ikke hadde like

stor betydning for utforming av den individuelle identiteten, som tidligere. Fremdeles fantes en fragmenter av flere av fortellingene om byen, og verdier som tidligere stod sterkt i byen, eksisterte nok ennå.²¹⁶

En ung by i vekst

- Sandnes med blikk mot fremtiden

Byens fortid fikk ikke stor plass i jubileet. Hovedfokuset var kulturen med ulike konserter og underholdning som ble arrangert i løpet av festdagene. Jubileet hadde også et kommersielt uttrykk, i form av handel og markedsføring av byen.

Historiebruken i 1985-jubileet var som i 1960 knyttet til fremhevingen av Sandnes som en ung by. En ung by med fokus på fremtidig utvikling og vekst. Innholdet i dette hadde likevel fått en annen vinkling enn i 1960. Fokuset var at byen fremdeles var ung av alder og i en rask vekst, både befolkningsmessig og innenfor næringslivet. Fremtidig utvikling i 1985 var ikke bare knyttet til næringsliv, men også til kultur, velstand og trivsel. En kan si at de mer myke verdiene kom tydeligere fram.

Debatten i *Rogalands Avis* før jubileet viste at den eldre industrien i byen, teglverkindustrien og pottemakervirksomheten, hadde en betydning for byen. Disse tidligere næringsvirksomhetene var fremdeles en del av minnefellesskapet og den tidligere industrien var en del av byidentiteten. Debatten kan også ses i lys av den identitetsskapende historiebruken, i det det ble opprettet et skille mellom ”ekte sandnesgauer” og ”innflytta sandnesgauer”.²¹⁷ Den ”ekte sandnesgauken” ønsket å ta vare på historien, gjennom å få et byhistorisk museum og satse mer på kulturminnevern. Den ”innflytta sandnesgauken” hadde ikke den samme tilknytningen til byen og hadde derfor ikke noe respekt for byens historie og kultur. Paradokset er at de fleste innbyggerne i Sandnes i 1985 var innflyttere på sett og vis. Det var ikke mange som kan ha bodd i Sandnes i flere generasjoner.

Jubileet ble feiret i en tid med økonomisk oppgang og stor kjøpekraft blant folk flest– altså i det som har blitt kalt for ”jappetiden”. En tid da kjøpekraft ble mer og mer en del av identiteten, og bredere utvalg av fjernsynsendinger fikk større betydning for

²¹⁶ Eggebø 1996: 107

²¹⁷ Se side: 76

identitetsdannelsen. Mennesker identifiserer seg ikke umiddelbart med nasjonen, slekten og lokalsamfunnet, men danner sine egne verdier på grunnlag av erfaringer og refleksjon.²¹⁸ Tidligere ble innbyggerne i Sandnes tillagt tradisjonelle verdier og egenskaper fra byens fortid som var identitetsskapende. For eksempel ble nøysomhet og arbeidsomhet i forrige jubileum særlig trukket frem. I tillegg ble det trukket frem at det eksisterte en tradisjon for en helt spesiell fellesskapsfølelse i Sandnes, både mellom arbeidstakerne seg i mellom og i forholdet mellom arbeidstaker og arbeidsgiver. Disse verdiene ble ikke trukket frem i samme grad som typiske trekk ved innbyggerne i Sandnes ved dette jubileet, og noe som kan henge sammen med tidsånden på 1980-tallet. Dessuten passet det ikke inn med profileringen av Sandnes som handels- og sørvisby.

Verdiene av fremskritt og vekst kom frem gjennom jubileet. Jubileet ble brukt til å gi innbyggerne positiv framtidsoptimisme. At byens fortid kom lite frem i jubileet, ble delvis forsvart ved det at en så framover i Sandnes. En legitimerte for at Sandnes var en by vendt mot fremtiden opptatt av det den hadde å bringe.

Det var lite fokus på enkeltpersoner og deres innsats for byen. Unntaket var avdukingen av relieffet av Jonas B. Øglænd på Øglændmonumentet på festplassen. Jonas B. Øglænd ble æret for sin innsats for byen og for hans evne til å se muligheter. Utenom selve avdukingen kom ikke fortellingen om ham særlig fram. Avdukingen var imidlertid en liten og nesten en eksklusiv seremoni med tilstedeværelse av hans nære familie, ansatte i Øglændkonsernet og politikere i kommunen. Avdukingen hadde ingen bred folkelig deltakelse og oppslutning, selv om den var åpen for publikum. Øglændkonsernet, som tidligere hadde hatt en stor rolle i byen sved å gi byen arbeidsplasser og bidratt til å bygge opp institusjoner i byen, hadde mistet mye av denne samfunnsposisjonen i 1985. Avdukingen av relieffet av Jonas B. Øglænd kan ses som et forsøk fra politikerne i byen på å opprettholde de eldre verdiene, og det symbolet Øglændkonsernet tradisjonelt hadde vært for Sandnes. Debatten om et historieløst Sandnes inkluderte ikke firmaet Øglændskonsernet, selv om dette firmaet nesten var like gammelt som byen selv. Det kan hende at den manglende oppslutningen var et uttrykk for at Øglændkonsernet ikke lenger var et symbol på framtidsoptimisme.

²¹⁸ Bryld 2001:185

Historiebruk i skolene

Det var nok mest i undervisningssammenheng at fortellinger om Sandnes sin fortid kom til uttrykk under jubileet. Gjennom kommunens oppfordring til skolene om å gi undervisning i byens lokale næringslivs historie, la kommunen føringer for hva som var byens minnepolitikk.

Det at byens næringslivshistorie ble fremhevet kan knyttes til moralske historiebruk. Kommunen tok for seg konkret hva de ønsket at elevene skulle ha undervisning i, og temaet bestod hovedsakelig av byens næringshistorie. Politikerne i kommunen la føringer for hva de anså var viktig av byens fortid, og hva som var viktig for byens elever å kunne. Den fortiden elevene skulle lære av var knyttet til næringsliv og næringslivsutvikling. Historiebruken her legitimerte dermed på samme tid om et felles verdigrunnlag som inneholdt fremhevelse av næringslivets betydning og ikke minst, bygget opp om den forestillingen at det var næringslivet som hadde bygget og bygger Sandnes.

Bruken av næringshistorien i skolen kan en også se på som identitetsskapende. Fordi den var med på å styrke det lokale minnefellesskapet og elevenes tilhørighet til byen. Den normative oppfordringen, kan likevel ikke si i hvilken grad historieundervisningen var med på å styrke elevenes følelse av tilhørighet til byen, eller i hvilken grad den var med på deres identitetsdannelse og utvikling av historiebevissthet. En kan imidlertid anta at undervisningen om byens fortellinger på skolen hadde en identitetsskapende effekt.

Oppsummering

Det ble vist et mangfold innen byens kulturtilbud under jubileet. Et slikt mangfold var ikke betegnende for fortidsfortellingene som kom fram.

Den fortiden som kom til uttrykk var i hovedsak den som omhandlet byens næringsveier. Den ble blant annet formidlet til byens skoleelever og gjennom en museumsutstilling under jubileet. Historiebruken hadde både en identitetsskapende, moralsk og legitimerende funksjon. Å fokusere på næringshistorie kan ses på som både identitetsskapende for fellesskapet og individet. Historiebruken var heller ikke ekskluderende for andre som ikke

hadde like sterk tilknytning til byen, fordi den historien omhandler aspekter ved byen på et allment plan.

Det ble i liten grad trukket linjer mellom den tidligere industrien og det næringslivet en hadde i byen i 1985. Den moralske lærdommen fra fortiden kom lite til uttrykk under jubileet.

Det legitimerende elementet i historiebruken i Sandnes var at en var fremtidsrettet. Dette var noe som var ønskelig både innenfor næringslivet og innenfor andre sider i samfunnet, som kultur og byutvikling. Det å kunne se framover ble uttrykt som en vesentlig verdi i byen.

Del 4

Sammenligning av jubileene i 1960 og 1985

Etter nå sett på historiebruken i jubileene hver for seg, skal jeg nå prøve å løfte blikket. Jeg vil bruke det som jeg har kommet fram til av generelle trekk ved jubileene og gjennom analysen av historiebruken i jubileene, til å se om det er noen fellestrekk og peke på det som spesielt skiller jubileene fra hverandre.

Generelle trekk

Den største forskjellen mellom jubileene var nok selve omfanget. Jubileet i 1960 var mye større enn det i 1985, både i innhold, varighet og oppslutning blant folk.

Byjubileer har hatt en sterk stilling i Sandnes. Som tidligere nevnt har byen markert fire jubileer. Det ser ut til at kommunen har oppfattet byjubileene som en positiv opplevelse som manet til gjentakelse. Denne positive opplevelsen hadde flere sider. For det første fikk næringslivet og kommunen vist seg frem både lokalt, men også nasjonalt. Begge jubileene hadde en kommersiell profil, med tilbud og varesalg. Begge jubileene ble feiret da det var økonomiske oppgangsperioder i Norge, og i begge jubileene ble det gitt uttrykk for optimisme innenfor økonomien i Sandnes. Den positive opplevelsen lå også i den fellesskapsfølelsen byjubileene skapte for byen, ved at de tiltrakk seg breddene i befolkningen, både barn, unge og eldre. Samtidig samlet jubileene mennesker om byen, altså om noe som de hadde til felles.

Jubileene hadde form som folkefester, og inneholdt elementer som hadde lite med det historiske grunnlaget for selve jubileumsfeiringen å gjøre, som for eksempel lotteri, tivoli og popkonsert. Fenomenet har ganske treffende blitt beskrevet som ”pølsen og isen på 17. mai-modellen”, ved at jubileene lignet i stor grad feiringen av 17. mai med opptog, taler og flagg²¹⁹. Denne modellen er kanskje mer fremtredene i 1960-jubileet, med kombinasjonen av høytidelige taler og gjerne opptog i forkant av selve seremonien. I 1985 finner en også denne ”17. mai modellen” ved feiringen av selve ”jubileumsdagen” på åpningen den 8. juni. Representanter fra kongefamilien var til stede ved begge jubileene, og 17-mai preget forsterkes med tanke på den kraften kongefamilien har som nasjonalt symbol i Norge. Feiringene lignet også i form på handelsmesser og landbruksmesser, der en finner blandingen

²¹⁹ Agedal og Brottveit 2006: 126

mellom varesalg, populærunderholdning, messeutstilling og tivoli. Begge jubileene var folkefester, og i begge jubileene var det ”den historieløse” feiringen som tiltrakk publikum. Det historiske bakteppet for feiringen av byjubileene kom mer i skyggen. Dette gjelder spesielt for jubileet i 1985.

1960-jubileet var nok mer en folkefest og enestående i sin tid enn det jubileet i 1985 var. 1985-jubileet druknet mer i mangfoldet av jubileer, messer og andre lignende tilstelninger som vokste frem. Jubileet ble en del av mengden, og oppnådde nok ikke den samme oppmerksomheten hos allmennheten som det 1960-jubileet gjorde. Dette kan en blant annet se gjennom den store oppmerksomheten 1960-jubileet fikk i avisene i forhold til jubileet i 1985.

I 1985 skulle jubileet brukes til å fremme kulturen i byen. Ved mobilisering av byens befolkning til markeringen av jubileet, fikk innbyggerne i Sandnes større mulighet til å være med på selve markeringen. Fritidsorganisasjoner og lag ble oppfordret til å bidra med egne jubileumsopplegg. Slik sett ble innbyggerne inkludert på egne baner. I 1960 tok kommunen hoveddelen av ansvaret med å planlegge og gjennomføre jubileet og inkluderte ikke innbyggerne i samme grad på dette området.

Historiebruk i 1960 og 1985

Siden det er det kommunale styret som har stått bak jubileumsfeiringene i Sandnes, kan det virke som de er en sentral del av byens minnepolitikk. Det har vært en gjentakende jubileumssyklus med markering hvert 25 år etter det første jubileet i 1910. Slik sett skulle en tro at jubileer står sterkt i byens minnefellesskap, da de fleste innbyggerne i Sandnes nok har opplevd ett eller flere byjubileum i løpet av livet. Gjennom de gjentatte jubileene blir byens opprinnelse en del av det kollektive minnet til innbyggerne i byen. Spørsmålet er om Sandnes-jubileene minnepolitikk søkte etter å bygge opp en byidentitet eller om jubileene bare var en ”event”. Her kan det finnes flere svar, men i 1960 var nok minnepolitikken rettet mot å feire suksess, både for byen med innbyggerne, næringsliv og for området rundt. Den gjentakende markeringen av byens jubileum kan også tyde på at byen hadde et behov for å legitimere seg selv. Ved å bruke jubileene fikk en både oppmerksomhet rundt byen og virksomhetene der. Bruk av jubileet for å hevde byen var mer hovedtendensen i 1985 enn i 1960.

Et fellesstrekk i innholdet i jubileene er at de begge ser framover, de er fremtidsorienterte. I 1960 er denne fremtidsorienteringen mye bygget på fortellinger om ”byens tidligere suksesser”, som formidlet essensielle verdier og holdninger hos innbyggerne i Sandnes. I 1985 forholdt en seg ikke i samme grad til fortiden under jubileet. Historiebruken i 1985 var i mindre grad rettet mot å skape slike holdninger og verdier. Det var mer en distanse til fortiden, det var fremtidsutviklingen en skulle orientere seg om.

Begge jubileene ble markert da det var i oppgangstider i økonomien. Likevel ble nøysomheten vektlagt som en betydningsfull verdi i 1960, en verdi som nærmest hadde hatt en samfunnsbyggende kraft i Sandnes. Den stod også i sammenheng med den moralske historiebruken, ved at en la vekt på forfedrenes nøysomhet som en viktig verdi. Vektleggingen av nøysomheten var ikke tilstede i 1985-jubileet, noe som nok henger sammen med ”kjøpefesten” og den nye forbrukskulturen i resten av landet. Dette kunne en også gjenspeile i Sandnes. Kommunen var også en av de første i landet som fikk kjøpesenter, og det var i 1985 det største i Norge. I 1985 fremstod ikke nøysomhet og sparsommelighet på samme måte som verdier en traktet etter. De hadde ikke den samme betydningen i 1985 som i 1960.

I 1985 kom det ikke i like stor grad fram hva som var bakgrunnen for ladestedsrettighetene i 1860, hvem som var de sentrale aktørene bak, og hva som førte fram til dette. Denne hendelsen ble ikke brukt i stor grad for å gi noe budskap eller som symbol i 1985. Denne fortellingen om opprinnelsen om byen, kom mer frem i 1960, blant annet gjennom jubileumskatalogen, aviser og historieutstillingen. Teglverkene og potteriene ble trukket frem ved begge jubileene. En kan si de var en sentral del av byidentiteten og minnefellesskapet til byen. Framstillinger om bakgrunnen til den eldre industrien var også en sentral del av byens minnepolitikk i tidligere byjubileer.²²⁰

Den største forskjellen i historiebruken var at fortellingene i byen kom sterkere til uttrykk i 1960 enn i 1985. I 1960 kom fortellinger om byens industri, handel og jordbruk frem, spesielt gjennom taler og aviser. Særlig var byens industrifortelling viktig for byen. Dette hang sammen med den brede sysselsettingen av byens befolkning i industrien i 1960 og troen på en videre utvikling innen ”den moderne” industrien. I 1985 stod ikke fortellingen om utviklingen

²²⁰ Bøe 2009: 81

til industrien like sterkt. En så heller tilbake på den eldste industrien, pottemakervirksomhet, og da kanskje mer med et nostalgisk syn. Mens en i avisen fra 1960 ofte hadde tilbakeblikk om hvordan Sandnes hadde utviklet seg til å bli den byen den var, så var en i 1985 mer opptatt av byens fremtid og videre utvikling. Utviklingstanken og fremtidsperspektivet så en også i 1960, men med en større forklaring på hvordan og hvorfor byen var blitt så suksessfull. Kanskje var det nødvendig å gi en forklaring på Sandnes sin utvikling i 1960? Det var spesielt at en liten by på 0,9 kvadratkilometer og med 3-4 000 innbyggere hadde hatt den industrielle suksessen. Suksess var nærmest byens varemerke i 1960.

I 1985 var det en debatt om byens identitet og viktigheten av byens historie, men denne debatten behandlet ikke hva innbyggerne selv oppfattet som identitetsskapende ved byens historie. En slik debatt hadde ikke vært like aktuelt i 1960 både fordi identitetsbegrepet ikke var like aktuelt den gang og fordi byidentiteten fremstod klarere i 1960. Dette kan ha sammenheng med at opprinnelsesfortellingen kom tydeligere fram i jubileet i 1960 og byen virket mer fortreffelig. Fortidsfortellingene i Sandnes ble brukt til å skape legitimitet for videre positiv utvikling, og dette gjenspeilet byens identitet sterkere i 1960 enn i 1985. Fortellingene om Sandnes - opprinnelsesfortellingen, industrifortellingen og fortellingen om arbeidets by – gav et klarere uttrykk for hva som en ønsket skulle være identitetsdannende for byen - hvilke verdier og egenskaper som ble løftet opp og sett på som fordelaktige. For eksempel hadde arbeidsomhet og nøysomhet blant innbyggerne i Sandnes vært kvaliteter som hadde vært med på å bygge opp både byen og næringslivet. Det lå også en demokratisk likhetstanke bak disse verdiene og egenskapene. En forestilling om at både arbeidere og arbeidstakere i Sandnes var jevnbyrdige og at det ikke var noen interesseforskjeller, fordi en jobbet i sammen mot samme mål. I 1960 fremstod dermed byidentiteten sterkt gjennom jubileet og bruken av fortellingene bidro til dette.

Selv om fortellingene om byen ikke kom like tydelig frem i 1985, kunne en se fragmenter av disse fortellingene. Potteritradisjonene i byen ble trukket frem både før og under jubileet. Noen år etter jubileet ble det endelig etablert Potteri- og teglverksmuseum i byen. Deler av fortellingene ble nevnt, men ble ikke satt i sammenheng med den fremtidsutviklingen en ønsket, for eksempel innenfor sørvis og handel. I 1985 var fokuset mindre rettet mot det byen hadde vært, men mer mot hva byen hadde å gi, og hva byen kunne gi i fremtiden.

Avslutning

Denne analysen har tatt for seg hva som skjedde i jubileene i tiden før, under og etter markeringene av byjubileene i Sandnes i 1960 og i 1985. Videre har innholdet i historiebruken blitt analysert på grunnlag av dette, og det har blitt sett på i hvilken grad byjubileene var identitetsskapende og hvilke verdier, holdninger og egenskaper denne historiebruken gav uttrykk for.

De to jubileene kan også plasseres i to ulike epoker innenfor den vestlige historietenkningen - i den modernistiske og den postmodernistiske. En kan argumenter for at den postmoderne tiden egentlig er en del av den modernistiske, og det er vanskelig å skille klart mellom disse to ”epokene”. Som en har sett fremtrådte fortellingene sterkere i 1960, samtidig som en var fremtidsfokusert. Dette er et typisk trekk i den modernistiske tankegangen. En kan spørre seg om det var et skifte fra et modernistisk utviklingssyn i 1960, til et mer postmodernistisk og mer flyktig forhold til fortiden i 1985. I neste jubileum i 2010 kan en spørre seg om muligens fokuset på fortiden vil være mer bevisst, siden målet da er å se på Sandnes både i et fortids-, nåtids- og fremtidsperspektiv.

Et jubileum er en hendelse, en fortidsmarkering og et minnested i tid. Fortiden ligger alltid til grunn for et jubileum, men det er ikke gitt at det er fortiden som er i sentrum for jubileet. Som denne analysen har vist, kan jubileene bli brukt til og ha et innhold som nødvendigvis ikke har så mye med jubileets historiske bakgrunn.

Perspektiver til videre forskning

Gjennom analysen av jubileene har jeg erfart at det er flere områder som kunne blitt videre forsket på. Dette gjelder både i forhold til selve historiebruken som fremstår i jubileer generelt, historiebruk som teori og dessuten om den historiebruken som fremstår på små steder som hovedsakelig vokser opp på grunnlag av industri. Fortellingens rolle i nyere jubileum hadde også vært en aktuell innfallsvinkel til videre forskning, for eksempel i det nasjonale jubileet i 2005. Dette kunne også vært aktuelt i forhold til 200-årsjubileet for Grunnloven i 2014.

Det hadde vært interessant få svar på hvilken betydning byjubileum har i en større sammenheng, og hvordan byjubileum står i forhold til fokuset til de større nasjonale jubileene. I forhold til forskning videre på historiebruk i Sandnes jubileene, hadde det vært interessant å kunne sammenligne historiebruken i alle jubileene fra 1910, 1935, 1960 og 1985. En videre vei hadde også vært å se på historiebruken i 2010-jubileet i Sandnes, spesielt siden en i dette byjubileet tar til sikte på å fokusere på Sandnes i et fortids-, nåtids- og fremtids perspektiv.²²¹

Det hadde også vært interessant med analyser av historiebruk i lokalsamfunn i andre byer i Norge og Norden, og videre sett på om det var tendenser og sammenfatninger. Historiebruk i mindre byer og tettsteder i et nordisk perspektiv – enten i en kommersiell eller i en offentlig sammenheng kan være en annen innfallsvinkel. Den svenske møbelkjeden IKEA fremhever for eksempel flere av de samme verdiene som beskrev innbyggerne i Sandnes, i sin beskrivelse av innbyggerne i Småland: de har en sparsommelig holdning og er et hardt arbeidende folk.²²²

221

<http://www.sandnes.kommune.no/index.asp?strurl=1012914i&context=114&menuid=1000519&topExpand=1000097> - lastet ned 16.10.09

²²² IKEA, katalog for 2010: 15

Litteratur og kilder:

- Anderson, Benedict, 1996, *Forestilte felleskap*, Refleksjoner rundt nasjonalismens opprinnelse og spredning, Oslo
- Aronsson, Peter, 2004, *Historiebruk – att använda det forflutna*, Lund
- Benum, Edgeir, 2005, *Overflod og fremmedfrykt 1970-1997*, Aschehougs Norges historie, Oslo
- Bryld, Claus, 2001, *Kampen om historien*, Brug og misbrug af historien siden Murens fald, Roskilde
- Bøe, Jan Bjarne, 2002, *Bildene av fortiden*, Historiedidaktikk og historiebevissthet, Kristiansand
- Bøe, Jan Bjarne, 2006, *Å lese fortiden*, Historiebruk og historiedidaktikk, Kristiansand
- Bøe, Lene, 2009, "Det gamle og det nye Sandnes", En studie av historiebruk ved byjubileene i Sandnes i 1910 og 1935, Masteroppgave Universitetet i Stavanger
- Eggebø, Aksel, 1996, *Slik bygde dei byen*, Sandnes
- Furre, Berge, 2004, *Norsk historie 1914 -2000*, Industrisamfunnet - frå voksterville til framtidstvil, Oslo
- Grude, M. A., 1910, *Sandnæs' historie*, Sandnæs
- Helle, Knut, Finn Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre og Ola Svein Stugu, 2006, *Norsk byhistorie*, Urbanisering gjennom 1300 år, Oslo
- IKEA, 2010, Varekatalog
- Jensen, Bernard Eric, Carsten Tage Nielsen, Torben Weinreich (red), 1996, *Erindringens og glemslens politik*, Roskilde
- Jensen, Bernard Eric, 2006, *Historie – livsverden og fag*, København
- Jensen, Bernard Eric, Historiebevidsthed og historie – hvad er det?
- i Brinckmann, Henning og Lene Rasmussen, 2000, *Historieskabte så vel som historieskabende*, 7 historiedidaktiske essays, Fredrikshavn
- Johannessen, Dag (red), 1988, *Hammar og gauk*, Gjennom krise og strid til velstand og samarbeid, Stavanger
- Jonassen, Jonas Schanche, 1964, *Fortiden bygger fremtiden*, Sandnes
- Jonassen, Jonas Schanche, 1968, *Jonas Øglænd gjennom 100 år*, Sandnes
- Jonassen, Jonas Schanche, 1964, *Sandnes gjennom 100 år*, Trekk av byens historie, Første bind, Sandnes

- Jonassen, Jonas Schanche, 1965, *Sandnes gjennom 100 år*, Trekk av byens historie, Annet bind, Sandnes
- Hobsbawm, Eric og Terence Ranger, 1983, *The Invention of Tradition*, Cambridge
- Kaldal, Ingar, 2003, *Historisk forskning, forståing og forteljing*, Oslo
- Karlegård, Christer og Klas-Göran Karlsson (red), 1997, *Historiedidaktik*, Lund
- Karlsson, Klas-Göran og Ulf Zandner (red), 2004, *Historien är nu*, En introduktion til historiedidaktiken, Lund
- Kjeldstadli, Knut og Jan Eivind Myhre, 1995, *Oslo – spenningen by*, Oslohistorie, Oslo
- Lapin, Ernst, 2008, Gauken som ble liggende i reiret i 30 år, Sandnes byvåpens langdryge historie
- i Berge, Egil (red), *Sandnes historie- og ættesogelag*, Årbok nr. 11, Sandnes
- Lindaräng, Ingemar, 2005, *Ett jubileum i tiden*, Birgittajubieet 2003 som historiebruk, Lindköping
- Mangset, Per, 2001, *Kulturliv og forvaltning*, Innføring i kulturpolitikk, Oslo
- Nietzsche, Friedrich, 2004, *Historiens nytte og unytte for livet*, Oslo
- Rüsen, Jörn, 2005, *History, Narration – Interpretation – Orientation*, New York
- Simonsen, Sevald, Tor Jan Ludvigsen, Kjell Rostrup, Stein Sægrov, Halvor Pedersen og Alf Axselsen (red), 1976, *Sandnes*, Bilder fra gamle dager, Stavanger
- Simonsen, Sevald, 1959, *Sandnes 1830-1870*, En beretning om handel, håndverk og industri i Sandnes i gamle dager, Sandnes
- Store norske leksikon, 2005. Oslo
- Stugu, Ola Svein, 2008, *Historie i bruk*, Oslo
- Thuen, Trond (red), 2001, *Fortidsforståelser*, Kristiansand
- Thuen, Trond, *De store og de små fortellingene om fortiden*
- Tjelmeland, Halvard, 1996, *Tromsø gjennom 10000 år*, Fra byfolk og bona til tromsøværing, 1945-1996, Trømsø
- Warring, Anette, 2004, *Historie, magt og identitet*, Grundlovsfejringer gennem 150 år, Århus
- Agedal, Olaf og Ånund Brottveit, 2006, *Kunsten å jubilere*, Nytt Norsk Tidskrift, Oslo

Arkivmateriale:

Fra Interkommunalt arkiv:

Sandnes kommune

- Formannskap og bystyret

D-saksarkiv, Byjubileum 1960

- Formannskapsprotokoller, møtebøker, bystyreprotokoller 1957-1960 og 1981-1985
- Møtebøker og brev fra jubileets komiteer
- *Sandnes 1860-1960*, Jubileumskatalog fra 1960
- *Bedrifter i Sandnes og Høyland*. Eget jubileumshefte fra 1960

Fra Sandnes kommunes eget arkiv:

- Arkivmateriale fra hovedkomiteens planlegging av jubileet i 1985
- Oversiktsprogram for jubileumsuken 8.-16. juni 1985
- Dias-serie om Sandnes, Byen i vekst

Aviser:

Aftenposten 02. 03. 1960

I Øyeblikket, en av Øglændkonsernets internaviser, årgang 1985

Rogaland, årgang 1959 og 1960

Rogalands Avis, årgang 1959, 1960, 1984 og 1985

Stavanger Aftenblad, årgang 1959, 1960, 1984 og 1985

Stavangeren, årgang 1959 og 1960

Internett:

Jærmuseet:

http://www.jaermuseet.no/jaermuseet/organisasjonen_1/historia_vaar - lastet ned 10.10.09

Sandnes kommune:

http://www.sandnes.kommune.no/Fillager/Internett/dokumenter/2160_sandnes_byjubileum/Sandnes2160_presentasjon.pdf - lastet ned 21.03.09

<http://www.sandnes.kommune.no/index.asp?strurl=1012914i&context=114&menuid=1000519&topExpand=1000097> - lastet ned 16.10.09

Store norske leksikon:

http://www.snl.no/.nbl_biografi/Andreas_Cappelen/utdypning - lastet ned 05.05.09

Wikipedia.:

http://no.wikipedia.org/wiki/Elise_Ottesen-Jensen - lastet ned 31.10.09

Annet:

Bildet på framsiden er av Øglændmonumentet på festplassen i Sandnes. Bildet er tatt av Beate Aasen Bøe.

Upublisert:

Bøe, Beate Aasen, 2008, *Minnesmerker i Sandnes*, upublisert innleveringsoppgave

Tysdal, Olav, upublisert manus til Sandnes byhistorieverk som skal publiseres i 2010.

Vedlegg:

Bilder fra byhistorisk avdeling på Jubileumsutstillingen 1960.

Vedlegg 1.

Bilde 1

Bilde 2

Bilde 3